

T.C
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
(DİN FELSEFESİ)

MODERN ETİK KRİZİ SONRASI BİREYSEL ETİĞİN ÖNEMİ:
ZYGMENT BAUMAN ÖRNEĞİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Songül ÇAVUŞ

Danışman

Dr. Öğrt.Üyesi Hacer AYAZ

MALATYA

2025

	KABUL ONAY FORMU	Doküman No	İNÜ-KYS-FRM-142
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ		Yayın Tarihi	19.08.2019
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ		Revizyon No	
		Revizyon Tarihi	
		Sayfa No	1 / 1

**İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ**

**İLAHIYAT FAKÜLTESİ ÖĞRETİM ÜYELERİNİN TÜKENMİŞLİK DÜZEYLERİNİN ÇEŞİTLİ
DEĞİŞKENLER AÇISINDAN İNCELENMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
HACER AYAZ

HAZIRLAYAN
SONGÜL ÇAVUŞ

Jürimiz tarafından 30/04/2025 tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonucunda bu tez **oybirliği** /**oyçokluğu** ile başarılı bulunarak Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi olarak kabul etmiştir.

Jüri Üyelerinin Unvanı Adı Soyadı

İmza

1. Dr. Öğr. Üyesi Hacer Ayaz	
2. Dr. Öğr.Üyesi Gültekin Eroğlu	
3. Dr. Öğr. Üyesi Nadide Şahin	
4. Metin girmek için buraya tıklayın veya dokununuz.	
5. Metin girmek için buraya tıklayın veya dokununuz.	

O N A Y

Bu tez, İnönü Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin ilgili maddeleri uyarınca yukarıdaki jüri üyeleri tarafından kabul edilmiş ve Enstitü Yönetim Kurulu'nun .../.../20... tarih ve 20.../..... sayılı Kararıyla da uygun görülmüştür.

Prof. Dr. Osman AĞIR
Enstitü Müdürü

TEŐEKKÖR

Bu çalışmanın gerçekleşmesinde emeği geçen; her ihtiyaç duyduğumda öz veriyle desteğini esirgemeyen değerli hocam Sayın Prof. Dr. Cemil Oruç'a, danışman hocam Dr. Hacer Ayaz'a, sabırla beni destekleyen sevgili eşim ve çocuklarıma ve bu süreçte beni hiç yalnız bırakmayan kıymetli arkadaşlarım Meryem Merve Demir'e ve Nurşah Demir'e çok teőekk r ederim.

ÖZET

Felsefenin pratik kolu olan etik insanlık tarihi kadar eski bir geçmişe sahiptir. İnsanın diğer insanla karşılaştığı andan itibaren etik gerek insan duygusu gerek insan aklı ve gerekse de Tanrı kaynaklı olsun insanın ilişkilerini düzenleyen temeldir. İnsan kendi mutluluğu ve içinde yaşadığı toplumun mutluluğu ve düzeni için ‘ne yapmalıyım?’ ‘nasıl yapmalıyım?’ sorusunu sorduğu andan itibaren etik oluşmaya başlamıştır. Hazcılık, yararcılık, ödev ahlakı etiğin tarihsel süreç içinde ele alınış şekilleri olmuştur. Modern dönemde etik modernitenin müphemlikten ve riskten kaçma, kontrol altına alma isteğiyle daha müphem daha karmaşık ve sonuçları itibarıyla daha riskli bir hale dönüşmüştür. Modernitenin kendini eleştirme ve yapılandırma çabası olarak niteleyebileceğimiz postmodern etik ise her bireyin kendini yapılandırma süreci içinde genel geçer etik kodlar yerine her duruma özgü bireysel tepkilere ve tercihlere dönüşmüştür. İnsan iradesinin ve bireysel özgürlüğün önceki dönemlere kıyasla çok daha baskın olduğu bu dönem ve bu etik anlayışı sorumluluk ve vicdan bağlamında daha kalıcı çözümler sunmaktadır. Bu çalışmada, Zygmunt Bauman’ın modern etik eleştirileri ve bireysel sorumluluk vurgusu üzerinden, postmodern dönemde bireysel etiğin ahlaki krizlere karşı nasıl bir alternatif olarak ortaya çıktığı incelenmektedir. Bu çalışma modern etik krizine bireysel etiğin bir çözüm olup olamayacağını sorgular.

Anahtar Sözcükler: Din Felsefesi, Etik, Bireysel Etik, Zygmunt Bauman

ABSTRACT

Ethics, the practical branch of philosophy, has a history as old as human history. From the moment a person meets another person, ethics is the basis that regulates human relationships, whether it is human emotion, human reason or God-based. Ethics began to form from the moment a person asked the question ‘what should I do?’ ‘how should I do it?’ for his own happiness and the happiness and order of the society he lives in. Hedonism, utilitarianism, and duty ethics have been the ways ethics has been addressed throughout history. In the modern period, ethics has become more ambiguous, more complex and more risky in terms of its consequences due to modernity’s desire to avoid ambiguity and risk and to take control. Postmodern ethics, which we can describe as modernity’s effort to criticize and structure itself, has transformed into individual reactions and preferences specific to each situation instead of general ethical codes in the process of each individual’s self-structuring. This period, in which human will and individual freedom are much more dominant compared to previous periods, and this understanding of ethics offer more permanent solutions in the context of responsibility and conscience. This study examines how individual ethics emerged as an alternative to moral crises in the postmodern era, through Zygmunt Bauman's modern ethical criticisms and emphasis on individual responsibility.

Keywords: Philosophy of Religion, Ethics, Individual Ethics, Zygmunt Bauman

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
TEZ ONAY SAYFASI.....	i
İNTİHAL YAZILIM RAPOR.....	ii
YEMİN METNİ	iii
ÖZET	2
ABSTRACT.....	2
İÇİNDEKİLER	3
GİRİŞ	4
1.BÖLÜM: AHLAKIN TEMEL KAVRAMLARI VE TARİHSEL SÜREÇ.....	11
1.1.Ahlakın Tanımı ve Tarihçesi.....	11
1.2.İlkçağ Felsefesinde Ahlak	21
1.3.Orta Çağ Felsefesinde Ahlak.....	26
2.BÖLÜM: ETİK KAVRAMI GELİŞİMİ VE ETİK TÜRLERİ.....	31
2.1.Etiğin Tanımı.....	31
2.2.Teleolojik Etik	35
2.3.Deontolojik Etik	39
2.4. Erdem Etiği.....	43
3.BÖLÜM:ETİK İLE AHLAK ARASINDAKİ FARKLAR	47
3.1.Ahlak Etik Ayrımının Tarihsel Süreci	47
3.2.Aydınlanma Dönemi Felsefesinde Etik	52
3.3.Modern Etik.....	54
3.4. Postmodern Etik.....	60
4.BÖLÜM:BAUMAN'IN MODERN ETİK ELEŞTİRİSİ VE ETİK KRİZ.....	66
4.1. Modern etiğin Rasyonellik ve Evrensellik İddiası.....	66
4.2. Toplum Ahlak İlişkisi ve Ahlakın Dış Erkliği.....	75
4.3.Modern Toplumda Ahlaki Değerlerin Çöküşü Etik Kriz.....	84
5.BÖLÜM:POSTMODERN ETİK:DEĞERLERİN YENİDEN İNŞASI.....	97
5.1. Akışkan Modernite ve Etik.....	97
5.2.Bauman'da Ahlakın Kaynağı ve Ahlaki İtki.....	103
5.3.Bauman'da Ahlaki Benlik veya Bireysel Etik.....	109

SONUÇ.....	115
KAYNAKÇA.....	117

GİRİŞ

Modern öncesi dönemde ve ilk felsefede etiğin konusu değişiklik göstermiştir. İlk felsefede etiğin konusu insanın doğa ve insanla ilişkisi temelinde ele alınmış olup orta çağda merkeze Tanrı'nın alındığı bir karaktere bürünmüştür. İlk çağda insanın mutluluk arayışı ve mutlu olmak için yapması gerekenler yine insan aklı kaynaklı çözümlerle bulunmaya çalışılmış orta çağ ile Tanrı'nın emirlerine uymak bu dünya ve ahiret için mutluluk kaynağı olarak görülmüştür. Bu dönemde insan iradesi, Tanrı'nın belirlediği buyruklara itaat edip etmeme seçeneğiyle sınırlı bir alan içinde değerlendirilmiştir.¹ Modern dönemde aydınlanma sonrası bütün insan dışı otoriteler reddedilip insan aklı ve bilimsel yöntemler temel alınmış etik rasyonel bir zeminde daha çok totaliter bir anlayışla devlet eliyle dayatılan yasalar bütününe dönüşmüştür.²

Kurumsallaşma, uzmanlaşma ve keskin sınırlarla belirlenen iş bölümü, bireyin kendi davranışlarının sorumluluğunu üstlenmesini zorlaştırmış; insan-insana ilişkilerin yerini, yalnızca yasalar karşısında suç sayılmayan eylemlerin meşru kabul edildiği bir anlayış almıştır. Bireysel sorumluluktan uzak bu etik anlayış toplumsal boyutta ciddi krizlere neden olmuştur. Ulus devletler kalabalık insan gruplarını kontrol altına almak ve bireysel tercihleri riske atmamak adına kontrol altında tutmak için geliştirdiği yasalarla bireyi ahlaki sorumluluk anlamında toplumun içinde eritmiştir.³

20. yüzyıl tarihe katliamlar dönemi olarak tarihe geçmiştir. Kendine verilen yasal görevi yerine getiren insan karşdakini insan olarak görmekten uzaklaşıp yüz yüze bireysel bir tercih olmadan sadece emredilen vazifeyi yerine getiren sorumluluğu da emri verenin taşıdığına inanan modern insan profilini oluşturmuştur. Modern dönemin bu etik anlayışı bireysel vicdan değer ve sorumlulukların kaybolduğu bir etik krizle sonuçlanmıştır. Bu kriz sonrası ortaya çıkan postmodern dönemde etik daha elle tutulamaz kaygan bir zeminde çok değişken değerlerin olduğu bir ortamda yeniden

¹Ahmet Cevizci, *Etik Ahlak Felsefesi* (İstanbul, 2021).

²Zygmunt Bauman, *Postmodern Etik* (İstanbul: Ayrıntı, 2020).

³Bauman, *Postmodern Etik*.

tartışılır hale gelmiştir. Bu dönem hem modern öncesi geleneğin hem de postmodern akışkanlığın eleştiriye tabi tutulduğu ve çözüm arayışlarının öne çıktığı bir geçiş süreci olarak değerlendirilebilir⁴ Postmoderniteyle modernliğin üst anlatıları ve insan aklının tek ölçüt olduğu dönem kapanmış ancak doğru bulunan hakikatlerin ömrü de kısalmıştır. Hızla değişen hakikatler içinde bireysel sorumluluk ve bireysel etiğin tutunma çabası hem modern dönemin yaralarını saracak hem de postmodern dönemin akışkanlığı içinde yer bulmaya çalışacaktır. Postmodern dönem bireysel etik için daha verimli bir ortam olarak görülmektedir.⁵

Bireysel etiğin çıkış noktası ahlaki benlik, ahlaki sorumluluktur. Kişi ötekiyle karşılaştığı anda ona karşı ahlaki sorumluluğu başlar. Her insan öteki ile karşılaştığı her an ahlaki bir tercih yapmak ve bunun sorumluluğunu ötekinden ve bütün otoritelerden bağımsız kendisi taşımaktadır. Postmodern dönemin kişinin kendini yapılandığı etik anlayışına bireysel ahlak uygun bir yapıya sahiptir.⁶

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu araştırmanın temel amacı, rasyonellik ve evrensellik iddiasıyla oluşturulmuş olan ve ahlakın kendiliğindenliğine aykırı bir yapı sergileyen modern etiğin postmodern dönemdeki dönüşümü ile etiğin bireyselleşmesinin mümkünliğini ortaya koymaktır. Bireysel etik içinde taşıdığı bilinmezlikler ve kendiliğindenlikler ile her yönüyle belirlenmiş ve sınırlandırılmış modern etiğin getirdiği sorunlara çözüm bulma ihtimalini taşır.

Modern etiğin insanın düşünme ve yapıp etme özgürlüğü vaadinin, sadece belli bir zümrenin aklını bütün toplumun aklı olarak dayatması sonucu ortaya çıkan ahlaki rölativite ve değerlerin yitimi her bireyin özgür dünyasında iradi seçenekleri ile oluşturulabilecek bir etik anlayış postmodern zeminde aranmaya çalışılmaktadır.

⁴Zygmunt Bauman, *Parçalanmış Hayat* (İstanbul: Ayrıntı, 2018).

⁵Bauman, *Parçalanmış Hayat*.

⁶Zygmunt Bauman, *Yaşam Sanatı* (İstanbul: Ayrıntı, 2024).

Literatür taraması sonucunda, Bauman'ın modern etik eleştirileri ve modernitenin müphemlikle savaşı konularının çok sık işlendiği görülmektedir. Bauman'ın postmodern dönemi eleştirisi konuları sıkça işlenmiştir. Bauman'ın etik anlayışının bireysellik vurgusuna dair yaptığı çalışmalar etiğin tarihsel süreç içindeki bütün dönüşümlerinin bir eleştirisini kapsayıp postmodernitenin bireysel yapılandırmacı yönünü içerdiğinden bu araştırmada Bauman'ın etik anlayışı bireysel sorumluluk yönünden ele alınmıştır.

Problem Cümlesi ve Alt Problemler

Bu çalışmanın ana problem cümlesi şu şekildedir: Modern etiğin bireysel sorumluluktan uzak totaliter etik anlayışının doğurduğu etik krizine, postmodern etiğin bireysellik temelli yaklaşımı bir çözüm olabilir mi?

Alt Problemler:

1. Etiğin temel kavramları ve tarihsel süreç içindeki dönüşümü günümüz etik problemlerini anlamamızda etkili midir?
2. Etiğin kaynağı ve rölativitesi arasında bir bağlantı var mıdır?
3. Toplumsal etik mi bireysel etik mi ahlaki davranış konusunda daha etkilidir?
4. Ahlaki iyi ve kötü kavramlarının belirlenmesinde bireysel sezgiler, toplumsalnormlar ve hukuki sistemlerin etkileri nasıl karşılaştırılabilir?"

Araştırmanın Sayıltıları

Bu araştırmanın geçerliliği ve sonuçlarının yorumlanabilmesi için bazı temel sayıltılar kabul edilmektedir. Öncelikle, çalışmanın teorik çerçevesini oluşturan Zygmunt Bauman'ın modernite, etik ve bireysel sorumluluğa ilişkin kavramsal yaklaşımlarının, çağdaş etik krizini anlamada işlevsel bir temel sunduğu varsayılmaktadır. Çalışmada kullanılacak literatürün hem modern hem postmodern etik kuramlarına dair yeterli açıklık ve derinlik sağlayacağı kabul edilmektedir.

Araştırmada ele alınan “modern etik krizi” kavramının, bireyin ahlaki sorumluluktan uzaklaşmasını tanımlamak için geçerli bir kavramsallaştırma olduğu varsayılmaktadır. Ayrıca, bireysel etik anlayışının, özellikle postmodern dönemde,

toplumsal etik yapıların sınırlarını aşan bir sorumluluk ve vicdan temeline dayandığı kabul edilmektedir.

Bu bağlamda, bireysel etiğin yalnızca teorik bir öneri değil, aynı zamanda modernitenin yarattığı etik boşluklara karşı uygulanabilir bir alternatif olarak değerlendirilebileceği öngörülmektedir. Aynı şekilde, Bauman'ın etik anlayışının yorumlanması sürecinde araştırmacının yaklaşımının bilimsel nesnellik çerçevesinde kalacağı ve çalışmanın ulaştığı sonuçların hem etik kuramı hem de toplumsal etik tartışmaları açısından anlamlı katkılar sunacağı varsayılmaktadır.

Araştırmanın Sınırlılıkları

Bu araştırma, teorik bir çalışma olarak planlandığından, elde edilen bulgular kavramsal analiz ve literatür temelli değerlendirmelerle sınırlıdır. Çalışma, Zygmunt Bauman'ın modernite, etik ve bireysel sorumluluk konularındaki kuramsal yaklaşımlarıyla sınırlandırılmış olup, farklı düşünürlerin etik anlayışları araştırma kapsamı dışında tutulmuştur.

Etik kriz ve bireysel etik kavramları, felsefi ve sosyolojik açıdan ele alınmakta; psikolojik, antropolojik veya teolojik yaklaşımlar derinlemesine analiz edilmemektedir. Ayrıca, araştırma bağlamında “modern” ve “postmodern” dönem tanımları Bauman'ın kuramsal çerçevesine göre şekillendirilmiştir; bu dönemlendirmelere dair farklı akademik yaklaşımlar kapsam dışı bırakılmıştır.

Çalışma yalnızca niteliksel ve kuramsal veriyle sınırlı olup, ampirik (saha) veriler kullanılmamaktadır. Bu nedenle, bireysel etiğin pratik düzeydeki toplumsal yansımaları yalnızca teorik düzlemde ele alınmaktadır. Bu sınırlılıklar doğrultusunda, araştırma sonuçlarının doğrudan genellenebilirliği değil, kavramsal çerçeveye katkı sunması hedeflenmektedir.

Tanımlar

Etik: Felsefenin pratik bir disiplini olan etik, bireyin neyin doğru neyin yanlış olduğu konusundaki ahlaki kararlarını, eylemlerini ve bu eylemlerin gerekçelerini sorgulayan alandır. Etik, bireysel ve toplumsal yaşamda neyin iyi ya da kötü olduğuna

ilişkin normatif değerlendirmeler içerir. Etik, bazen felsefi düzeyde evrensel ilkelere dayanırken, bazen de bireysel veya kültürel farklılıkları içeren çoğulcu yaklaşımlar sergileyebilir.⁷

Modern Etik Krizi: Moderniteyle birlikte gelişen rasyonel, sistematik ve genelleştirici etik anlayışının; bireysel sorumluluğu ve ahlaki sezgiyi ikincil plana itmesi sonucu ortaya çıkan ahlaki yönsüzlük ve vicdanî yabancılaşma durumudur. Bürokratikleşme, yasalara mutlak bağlılık ve görev ahlakı gibi mekanizmalar üzerinden şekillenen bu kriz, bireyin ahlaki özne olma kapasitesini zayıflatmaktadır.⁸

Bireysel Etik: Bireyin, evrensel ahlaki yasalar ya da toplumsal normlar dışında, kendi vicdanı ve sorumluluğu temelinde geliştirdiği ahlaki değerlendirme biçimidir. Bireysel etik, özellikle postmodern dönemde, sabit kurallar yerine durumun bağlamına göre değişebilen ahlaki kararlar ve öznel sorumluluklarla şekillenir.⁹

Postmodern Etik: Postmodern düşüncenin, modernitenin evrensellik ve rasyonellik iddiasını sorgulamasıyla birlikte ortaya çıkan, çoğulculuğa, bağlamsallığa ve bireysel sorumluluğa dayanan etik anlayışdır. Postmodern etik, bireyin ötekiyle karşılaşmasında hissettiği sorumluluğu merkeze alır ve etik kararları sabit normlar yerine her duruma özgü ahlaki sezgilerle temellendirir.¹⁰

Zygmunt Bauman: Polonya kökenli sosyolog ve düşünürdür. Modernite, etik, bireysel sorumluluk ve ahlaki yükümlülük üzerine yaptığı çalışmalarla tanınır. *Modernlik ve Holocaust*, *Ayrışan Etik*, *Akışkan Modernite* gibi eserlerinde, modern toplumun etik zayıflığını ve bireysel vicdanın önemini ele alır. Bauman'a göre birey, yüz yüze geldiği ötekine karşı koşulsuz bir sorumluluk taşır ve gerçek etik bu sorumluluğun kabulüyle başlar.

⁷Ahmet Cevizci, *Etik Ahlak Felsefesi* (İstanbul, 2021).

⁸Bauman, *Postmodern Etik*.

⁹Bauman, *Parçalanmış Hayat*.

¹⁰Zygmunt Bauman, *Parçalanmış Hayat* (İstanbul: Ayrıntı, 2018).

Yöntem

Bu çalışma, Zygmunt Bauman'ın etik anlayışı çerçevesinde modern etik krizi sonrası bireysel etiğin anlamı ve işlevini teorik düzeyde incelemeyi amaçlayan nitel bir araştırmadır. Çalışma, betimleyici-yorumlayıcı analiz yöntemi kullanılarak, kavramsal çözümleme yoluyla etik kuramlarının tarihsel dönüşümünü ve bireysel etik anlayışının postmodern bağlamda kazandığı anlamı tartışmaya açacaktır.

Araştırma Tasarımı ve Kaynak Seçimi

Araştırma, doküman incelemesine dayalı kuramsal çözümleme niteliğindedir. Katılımcı gözlemlerine veya saha araştırmasına yer verilmemektedir. Bauman'ın temel eserleri (*Modernlik ve Holocauft*, *Ayrışan Etik*, *Akışkan Modernite* vb.) başta olmak üzere, modern ve postmodern etik literatürü taranarak, kavramlar arası ilişkiler eleştirel biçimde analiz edilecektir. Kaynak seçimi, çalışmanın teorik tutarlılığını sağlayacak derinlikte ve temsiliyet gücüne sahip akademik metinlerden oluşacaktır.

Veri Toplama Yöntemleri

Bu araştırmada saha verisi toplanmayacak, yalnızca aşağıdaki yöntemlerle ikincil kaynaklara dayalı nitel veri üretilecektir:

- Doküman Analizi: Bauman'ın başlıca eserleri ile etik düşüncesine dair felsefi ve sosyolojik metinler incelenecek, kavramsal yapı ve düşünsel gelişim süreci betimlenecektir.
- Kuramsal Yorumlama: Modern ve postmodern etik kuramları karşılaştırmalı olarak ele alınacak, Bauman'ın bireysel etik vurgusu kavramsal düzeyde değerlendirilecektir.
- Kavramlar Arası İlişki Kurulumu: “Etik”, “modern kriz”, “bireysel sorumluluk”, “vicdan”, “öteki” gibi anahtar kavramlar arasındaki ilişkiler kuramsal çerçevede analiz edilecektir.

Veri Analizi

Güvenilirlik, Geçerlilik ve Etik Hususlar

Bu çalışma kuramsal ve nitel bir araştırma olup, veri toplama süreci doğrudan saha uygulamasına dayanmadığı için ampirik güvenilirlik testlerine gerek duyulmamaktadır. Ancak çalışmada kullanılan metinlerin bilimsel geçerliliği ve literatürdeki temsil gücü dikkate alınarak kaynak seçimi yapılmıştır. Analiz sürecinde, kavramların tutarlılığı, Bauman'ın metinleriyle teorik uyumu ve ele alınan problemlere açıklık getirme düzeyi esas alınmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

AHLAKIN TEMEL KAVRAMLARI VE TARİHSEL SÜRECİ

1.1.Ahlakın Tanımı ve Tarihçesi

Ahlak araştırmalarının en önemli başlıklarından biri ahlak tanımıdır. Ahlaka getirilen tanım ahlakın duygu, akıl veya sezgi kaynaklı olup olmadığı veya doğuştan mı sonradan edinilen bir edim mi olduğu konusunda belirleyici bir role sahiptir. Ahlak Arapça ‘hulk’ veya ‘huluk’ kelimesinin çoğul hali olup din, tabiat, huy ve karakter, davranış, tutum, iyi eylemde bulunma, belli bir yolu yöntemi benimseme, kişinin düşünme bakımından iç yapısı insanda bulunan ruhi ve zihni haller, iyilik etmek ve fenalıktan çekinmek için takibi lazım gelen usul ve kaideler¹¹anamlarına gelmektedir. Sözlüklerde çoğunlukla insanın fizik yapısı için *halk*, mânevî yapısı için *hulk* kelimelerinin kullanıldığı görölmektedir. Başta hadisler olmak üzere İslâmî kaynaklarda hulk ve ahlâk terimleri genellikle iyi ve kötü huyları, fazilet ve rezîletleri ifade etmek üzere kullanılmıştır.¹²

Genel anlamda ise ahlak, belli bir yaşam anlayışından kaynaklı insanların iyi gördükleri tutum, davranış ve kurallar bütünüdür. Ahlak insanın fitratındaki iyiyi geliştirip kötüyü terbiye ederek insanlar arası ilişkilerin daha iyi veya daha az zararlı olması için; İnsani deneyim ve ilahi yönlendirme ile oluşturulmuş, toplum ve vicdanların çoğunluğunun iyi kabul ettiği düşünsel, duygusal, eylemsel etkinliklerdir.¹³

Ahlak terimi, insanı yapıp etmelerine, karakter yapısına bütün bunları değerlendirip ve davranışlarını bu genel kurallara göre düzenlemesine atıfta bulunur. Bunun yanı sıra ‘meslek ahlakı’ veya ‘Kant ahlakı’ ifadelerinde olduğu gibi belirli bir grup veya kişilerin inanç ve uygulamalarını tanımlamak için de kullanılır. Ahlak teriminin üç farklı kullanımı vardır. (i) ‘İslam ahlakı’ veya ‘Hıristiyan ahlakı’ tabirlerinde olduğu gibi genel bir hayat tarzını ifade etmek için (ii) ‘meslek ahlakı’ veya ‘iş ahlakı’ tabirlerindeki gibi hayatın belli bir alanına ilişkin bir grup davranış kuralını

¹¹Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lûgat: eski ve yeni harflerle* (Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 2020).

¹²“Ahlak”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 23 Aralık 2024).

¹³Ahmet Cevizci, *Felsefe Terimleri sözlüğü* (İstanbul: Paradigma, ts.).

ifade etmek için (iii) felsefenin bir alt kolu olan ahlak felsefesi ise davranış kuralları veya hayat tarzları üzerine yapılan fikri araştırmaları ifade etmek için kullanılır.¹⁴

Ahlak felsefesi; felsefenin ödev, yükümlülük, sorumluluk ve erdem gibi kavramlarını analiz edip, doğru ve yanlışlıkla, iyi ve kötüyle ilgili yargıları ele alıp, ‘ahlaki eylem’ in doğasını sorgulayıp, ‘iyi bir yaşam’ın nasıl olması gerektiğini açıklamaya çalışan ‘pratik felsefe’dir.¹⁵

Sistemli düşünmenin filozoflarla başlamış olması “filozoflar bu konunun üzerine eğilmeden önce ahlak yoktu” demek değildir. En ilkel toplumların bile kendilerine göre bir ahlak anlayışları vardı. Her yönüyle ahlak yaşamımızın içindedir ve tarihi ilk insan kadar eskidir.¹⁶ Başka bir deyişle ahlak iyiye ve kötüyü özgürce seçebilmenin sonucudur. Dolayısıyla ahlak, tarihsel olarak ‘ilk özgür İnsan’ın seçimleriyle başlamıştır.¹⁷

İnsanın akıl ve özgür irade sahibi olması, sosyal bir varlık oluşu ahlakın oluşmasının olmazsa olmaz şartlarıdır. Seçebilme yetisi ve özgürlüğü olmayan ve bir ötekiyle karşılaşmayan bir varlığın ahlaki davranışından söz etmek mümkün değildir. Bu özellikleri bünyesinde barındıran tek tür olan insan için ahlak kaçınılmazdır. İnsan hem bireysel hem toplumsal yönü olan iki boyutlu bir varlıktır. Bireysel olarak toplum içinde var olmak ister. Bireysel tercihlerini özgür iradesi ile seçmek ve bununla toplum içinde kabul görmek ister. İnsanın toplum tarafından kabul görmeyi, onaylanmayı arzulayan bu yönü onu ötekilerle ilişkiye iter bu da ahlakın başladığı yerdir.

Ahlaki davranışın kaynağı, motivasyonu konusu bütün ahlak kuramcılarınca tartışılmıştır. Bir davranışın ahlaki olup olmaması ve ‘neden ahlaklı olmalıyız’

¹⁴Recep Kılıç, *Ahlak Felsefesi (Etik)* (Ankara: Nobel, 2022).

¹⁵Merve Betül Tunç, *Hilmi Ziya Ülken 'de Aşk Ahlakı ve Onun Diğer Ahlak Nazariyelerine Yöneltilmiş Eleştiriler* (Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı Din Felsefesi, Yüksek Lisans, 2009).

¹⁶Tunç, *Hilmi Ziya Ülken 'de Aşk Ahlakı ve Onun Diğer Ahlak Nazariyelerine Yöneltilmiş Eleştiriler*.

¹⁷Yaran, *Ahlak ve Etik*.

sorularına verilen cevaplar çok çeşitlidir. İnsan davranışlarını yönlendiren değer ve ilkelerin kaynağı ile ilgilenen iki alan din ve felsefedir. Din ve ahlak felsefesi bu anlamda normatif alanlar olarak nitelendirilir. Filozoflar arasında bazı farklılıklar olsa da felsefenin ahlaka yaklaşımı hem normatif (kural koyucu) hem de analitik (ahlaki kavram ve önermelerin analiz edilmesi) olmuştur. Din ve ahlakın normatifliği ikisinin de ahlak konusunda yapılması gereken ödev, ulaşılması gereken hedef ve başkalarına karşı nasıl davranılması gerektiği konularında öğüt vermeyi hedeflemiş olmalarıdır.¹⁸

Ahlaki temellendirme dediğimiz; ahlaki kural ve ilkelerin neye dayandığının araştırılması, ahlaki iyi ve kötünün kaynağının sorgulanması konusunda bakış açılarının farklılığına göre çeşitli temellendirme yöntemlerini doğurmuştur. Öncelikle din ve din dışı olarak genel bir ahlaki temellendirme ayrımı yapılabilir.

Dini, ahlakın temeli olarak görenleri dinden ahlaka ulaşanlar ve ahlaktan dine daha doğrusu Tanrı'nın varlığına ulaşmaya çalışanlar olarak ikiye ayırabiliriz. Ahlaktan Tanrı'nın varlığına ulaşmaya çalışanların başında Immanuel Kant ve konu ile alakalı *Ahlak Delili* gelir.¹⁹Dinden ahlaka ulaşmaya çalışanlara ise SorenKierkegaard ve Karl Jaspers'i örnek gösterebiliriz. Her dinin bir ahlak anlayışı olduğunu göz önünde bulundurursak ahlak ve din arasındaki bağlantı ortaya çıkar. Yalnız teologlar değil birçok felsefeci de ahlakın kaynağını aşkın bir varlığa bağlamıştır. Özellikle bir ahlak yasasının varoluşuna, evrensel değerlerin değişmezliğine inanan mutlakçı filozoflar için ahlaki ilkeler mutlak olan Tanrı'nın doğasına bağlanmalıdır. Dahası gerek filozof ve gerekse de teolog için ahlaki davranışın önemi ve değerini güçlendirmenin en etkili yolu bu ilkelerin kaynağını Tanrı'ya dayandırmaktır.²⁰

Din dışı olarak nitelendirilen felsefi yaklaşımları ise epistemolojik ve psikolojik olmak üzere ikiye ayırabiliriz. Epistemolojik temellendirmeye göre ahlakın temellendirilmesi kuramcı filozofların bakış açılarına göre akıl, sezgi ve duyguya

¹⁸Kılıç, *Ahlak Felsefesi (Etik)*.

¹⁹Hüsnü Aydeniz, *Teist Varoluşçularda İman-Ahlak İlişkisi* (İstanbul: Rağbet, 2012).

²⁰Mehmet Aydın, *Tanrı Ahlak ilişkisi* (Türkiye Diyanet Vakfı, 1990).

dayandırılmıştır. Ahlakın kaynağını akla dayandıranlar olarak Sokrates, Platon, Aristoteles, Kant sayılabilir. Duyguya dayandıranlar olarak Epikür, Locke, E. B. Condillac, D. Hume, J. Bentham, J. S. Mill sayılabilir. Sezgiye dayandıranlar ise Butler, H. Sidwick, H. Bergson, G. E. Moore sayılabilir.²¹

Sokrates'e göre 'bilgi fazilettir ve hiç kimse bilerek kötülük işlemez'. Faziletsizlik ise bilgi noksanlığının bir sonucudur. Kimse bilerek hata işlemez. Kötülük insanın saadetini nerde arayacağını bilememesinden kaynaklanır. Kötülük yapmak, yani yanılmak insanın hakiki değerlerin yerine sahte değerleri koymasından ileri gelir. Değerlerin sahte ve hakikisini birbirinden ayıran kötü hareket etmez. Şu hâlde insanı faziletli yapan aklını doğru kullanmasıdır. Dolayısıyla ahlaki davranışın temeli akıldır.²²

Platon'a göre, iradi fiillerin amacı hayrı istemektir ve hayrın yolu fazilettir. Fazilet ruhu mutlu; kötülük ise mutsuz kılar. Fazilet ruhun doğruluğu, iç düzeni, sağlığı ve uyumundan başka bir şey değildir. Faziletin kaynağı hayır ideasıdır ve bu ideaya ancak ilim ve düşünme ile ulaşılır.²³

Aristoteles'e göre insan aklını doğru kullanıp, ondan gereği gibi faydalandığı takdirde insan gibi yaşamış, insan olmanın amacını yerine getirdiğinden mutluluğu bulmuş olur. Bir şeyi iyi ve doğru kullanmak erdemi gerektirir ki *eudaimonia* (mutluluğu) ruhun akıllı parçasının erdeme uygun hareketi olduğunu ifade eder.²⁴

Kant insana özgü bir ahlaki hayat tarzının temelini insanın doğal yönünde aramaz, insanın doğal yanından bağımsız bir yaşam biçimini gerçekleştirmesini sağlayan akılda arar. Ahlaki yükümlülüğün nedeni insanın doğal yapısında veya içinde bulunduğu dünyada değil de *a priori* olarak saf aklın kavramlarında aranmalıdır. Temelini ampirik ilkelerden alan hiçbir buyurtu ne kadar genel olursa olsun en küçük

²¹Kılıç, *Ahlak Felsefesi (Etik)*.

²²Hüsamettin Erdem, *İlk Çağ Felsefesi Tarihi* (Konya: HÜ-ER, 2000).

²³Erdem, *İlk Çağ Felsefesi Tarihi*.

²⁴Ahmet Cevizci, *Felsefenin Kısa Tarihi* (İstanbul: Say, 2019).

bir noktası dahi deneysel temellere dayanıyorsa o pratik kural adını alabilir ama ahlak yasası olamaz.²⁵

Kant'a göre aklın teorik yönü 'nasıl bilebilirim' derken pratik yönü 'ne yapmalıyım' der. 'Ne yapmalıyım' sorusu doğal olarak insanı -meli, -malı kipi ile gerekliliklere götürür. Ahlak, olanla değil olması gerekenle ilgilenir ve ampirik doğa yasalarından bu yönüyle ayrılır. En sıradan insanın bile aklında bu kavramlar vardır ve deney ve tecrübeden değil a priori olarak mevcuttur. Hatta deney ve tecrübeden yola çıkarak elde edilen sonuçlar -mutluluk ideali veya yararcılık- gibi amaçlar ahlaka katkı sağlamak yerine onu azaltır. Akıl insanı iki tür buyruğa götürür. Bunlardan biri hipotetik buyruktur ki insanı yararlı olana, çıkara götürür. Mesela 'tutumlu ol' buyruğu 'eğer tutumlu olmazsan'ı içerir. Tutumlu olunmadığı taktirde uğrayacağı zararı veya tutumlu olduğu taktirde elde edeceği faydayı ima eder. Sonuca ve sebebe bağlı bir yapılması gerekenler listesi çıkarır. Diğerisi ise kategorik buyruktur ki o da sadece 'yapmalısın' der ve sonuçtan, sebepten bağımsız bir gereklilik ve zorunluluk içerir. Asıl ahlaklı olan buyruklar bu salt pratik aklın a priori yasalarıdır. Bu yasalar bir 'eğer' içermez, herkes için her durumda kesin buyruklardır.²⁶ Kişiden kişiye değişen duygu veya duyulara dayalı buyruklar ahlaki olmaktan uzaktır. Kesin be bir tane buyruk vardır ve her insan onu aklında bulabilir. Ahlakın bireysel ve toplumsal karmaşası akla dayandırılarak çözülebilir daha doğrusu ahlak zaten sadece budur.

Ahlaki davranışın temelini duygularda bulan anlayışa göre pek çok durumda eylemlerimizi akılla ölçüp biçmek yerine duygularımızla gerçekleştirdiğimiz hatta bir konuda düşünüp taşınmamıza bizi sevk eden temel itki duygularımızdır. Kıskançlık, sevgi, nefret, acıma, öfke, minnet gibi duygularımız düşünerek yaptığımız eylemlerimizin bile temel itici gücüdür. Spinoza'nın dediği gibi 'insan zorunlu olarak duygulara tabidir'. Duygu ve eylem arasındaki bağlantıya ilişkin en önemli kavramlardan biri 'vicdan' kavramıdır. Karşılaştığımız durumlarla ilgili ne yapmamız veya ne yapmamamız gerektiğini söyleyen ahlaksal eylemin zorunlu hareket ettiricisi

²⁵Ahmet Cevizci, *Aydınlanma Felsefesi* (İstanbul: Say, 2023).

²⁶Bülent Oskay, "Immanuel Kant'ın Ahlak Felsefesinde Özgürlüğün Olanaklılığı", *Tabula Rasa Felsefe&Teoloji Dergisi* 40 (2023).

olarak genel kabul gören kavramdır. Ahlakın temelini duygular olarak gören filozoflar ahlaki eylemlerde sorumluluk ve vicdan gibi kavramların birçok duygudan beslendiğini savunur. Duygulara dayalı eylemler ise duygular öznel olduğundan duygucu ahlak,öznel bir ahlak ve ahlaki göreliliğe yol açması konusunda eleştirilir Duyguya dayalı ahlaktan evrensel ve herkes için geçerli bir ahlak çıkarılamaz.²⁷

Ahlaki davranışın temelini sezgi olduğunu savunan filozoflara göre ahlaki yargılar gerekli kavrayışa sahip herkes tarafından ulaşılabilir hatta mümkün dünyaların tümünde ulaşılacak evrensel doğrulardır. Bu değerleri bilme yetisi insanda doğuştan vardır. Ahlaki ilke ve değerler doğal fenomenlerle türetilmemiş doğuştan ve basit, doğru ve apaçıktır. Bilinç tarafından getirilecek hiçbir açıklamaya ihtiyaç duymazlar, doğrudan aracısız olarak algılanırlar.²⁸

Psikolojik temellendirme ise ahlaken doğru olan davranışı eyleme dönüştürme noktasında etkin olan itici gücü yani insanı ahlaklı olmaya sevk eden temel güdüyü insanın korkuları ve ümitlerine bağlar. Sosyal çevrede ayıplanma, dışlanma, kanun korkusu hatta cehennem ve Allah korkusu korkuya örnek olarak sayılabilir. Allah korkusunun bu korkular içinde sayılmasının sebebi ibadet ve dualarına güvenen kişinin cezadan kurtulacağına olan inancının kolaylıkla ahlaksızlık yapabileceği düşüncesine yol açmasıdır.Allah korkusu yasaklanan davranışı yapmamaya sevk ettiği kadar, bazı ibadetleri yerine getirince ahlaklı davranışa ihtiyacı kalmadığı inancını da insana yükler. Bir davranış içimizden gelmeyen dışsal bir buyruğa korkudan bağlanarak yapıldığı takdirde ahlaki davranışın en önemli özelliği olan iradi davranış olma özelliğini yitirdiğinden ahlaki olma niteliğini de kaybeder.

Aynı durum umut için de geçerlidir. Umuttaki beklenti hali ahlakı görecili hale getirir. Ahlaki buyruk artık kesin değil şartlı bir buyruk olur. Cennet, gelecek, bağışlanma ve şöhret ümidi bunlar tatmin edildiğinde veya bir hayale dönüştüğünde yok olacağından ümide bağlı ahlaki davranışta kalıcı değildir.²⁹Bunun dışında evreni yani

²⁷Taşkın Ketenci, “Kant Etiğinde Duyguculuğun Eleştirisi”, (ts.).

²⁸Ahmet Cevizci, *Felsefe Terimleri sözlüğü* (İstanbul: Paradigma, ts.).

²⁹Kılıç, *Ahlak Felsefesi (Etik)*.

kozmosu temel alan kozmolojik, Tanrıyı temel alan teolojik, insanı temel alan antropolojik temellendirmeler de mevcuttur.³⁰

Ahlakın temellendirilmesi konusunda var olan bu görüş ayrılıklarının en belirgin özelliği hiçbir zaman sonlanamaz özellikte oluşlarıdır. Bu tartışmalar hep devam etmiştir ve hep de edecektir. Rasyonel ve evrensel bir sonuca ulaşmak mümkün gözükmediğinden bu tartışmalar sonlanmayacaktır.³¹

Ahlak kurallarının mutlak, evrensel ve değişmez olduğunu savunan ahlaki nesnelcilik (moral objectivism) herkes için her zaman geçerli ahlak kurallarının olduğunu savunur. Ahlaki nesnelciliğin tam karşısında ise bu ahlaki temellendirmelerin çokluğu ve çeşitliliğinden doğmuşçasına ahlaki görecilik (moral relativism) yer alır.³² Ahlak ilke ve kuralları toplumda zamanla meydana gelen değişimlerden etkilenir mi? Ahlaki rölativizm tüm zaman ve mekanlarda tüm insanlar için geçerli ahlak ilkelerini reddeder. Tüm ahlaki ilkeler bireysel veya toplumsal tercih ve kabullere görelidir savunur. Ahlaki rölativizm birey ve toplumların kabullerini, toplumsal ve kültürel uzlaşımlarını ahlakın kaynağı olarak görür. Burada konu ahlaki davranışların uygulanış şekilleri, doğru veya yanlışlığı değildir. Bizzat ahlaki ilkeler ve ahlakın kendinin göreceli ve değişken olarak kabul edilmesidir. Eğer ahlaki ilkeler objektif ve evrensel olsaydı ahlaki konularda bu kadar farklılık olmazdı. Ahlaki inanç ve pratiklerde kişiler ve toplumlar arasında farklılıklar vardır. O halde ahlaki ilkeler objektif ve evrensel değildir.³³

John Mackie gibi bazı düşünürlere göre ahlaki konularda çok miktarda anlaşmazlık vardır. Bu anlaşmazlıkların bu kadar yoğun bulunmasının en iyi açıklaması,

³⁰Ayşe Sıdika Oktay, *Kınalızade Ali Efendi Ahlak-ı Alai* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2019).

³¹Alasdair Macintyre, *Erdem Peşinde Bir Ahlak Teorisi Çalışması* (İstanbul: vb., 2021).

³²Kılıç, *Ahlak Felsefesi (Etik)*.

³³Ahmet Yıldız, “Ahlaki Rölativizm Eleştirisi”, *Bilimname* 35 (2018), 49-70.

bu konuların objektif olmayan, rölatif konular olmasıdır. O halde ahlaki konular objektif olmayan rölatif konulardır.³⁴ Ahlakın kendisi değil.

Bu anlayışa göre birey ve toplumlara göre değişmeyen evrensel bir ahlak olmadığından ahlaken doğru olan eylem, bir kişi veya kültürün onayladığı eylemdir. Yani ahlaki normlar, keşfedilen şeyler değil, birey veya toplum tarafından icat edilen şeylerdir. Ahlakın birey ve toplum tarafından icat edilen yönünü kabul eden Bertrand Russell buradan yola çıkarak ahlaki geçersiz saymayı doğru bulmaz. Ahlaki kuralları yok saymak yerine bireyin ve toplumun ortak bir amaca yönlendirilerek herkese iyi gelen genel doğrulara ulaşmayı mümkün görmektedir.

Bertrand Russell'a göre "ahlak ya ait olduğumuz toplumun etik kurallarına uyum göstermek ya da Tanrı'nın iradesi veya bireyin kendi vicdanına itaat etmesinden ibarettir." Ahlak kurallarının değişik toplumlarda farklılıklar gösterdiğine dikkat çeker; örneğin Borneo'lu kafatası avcıları ve Quaker'lar öğütledikleri davranışlar bakımından çok büyük farklılıklar gösterirler. 'Erdemli insan ait olduğu toplumun kurallarına uyar.' Pratikte hepimiz bazı ahlak kurallarını diğerlerine tercih ederiz. Batı uygarlığının tamamında, çocukların Molok'a kurban edilmesini öngören çok eski bir Sami geleneğini, Roma'da babalarının çocuklarının ölümü ve yaşamı üzerinde güce sahip olmasını, Çin'de eskiden yapılan kadınların ayaklarını bağlama uygulamasını ya da Japon'ların kurallarına göre bir kadının kocası yumuşak yastıkta yatarken kendisinin tahta yastıkta yatmasını onaylayacak pek az kişi bulunur. Şu anda bu uygulamalar onaylanmamakla beraber zamanında ne gibi dokunaklı savunmalar eşliğinde savunulmuştur. Onların ve bizim hemfikir olacağımız bir şeyi, yeni bir ahlak yasasının geleneksel anlayışa göre daha iyi olabileceğini savunmaktadır."³⁵

Bertrand bireysel vicdana dayalı etik ile ahlak kurallarına dayalı etiği benzer noktalardan eksik bulur. Toplamlar gibi bireysel vicdanlar da farklılık gösterir. Bazılarına göre savaş kötüyken bazılarına göre savaşmaktan kaçınmak yanlıştır. Bazı

³⁴Yıldız, "Ahlaki Rölativizm Eleştirisi".

³⁵Russell Bertrand, *Etik, Toplum, Siyaset* (İstanbul: Say, 2021).

etik yasaların diğerlerinden daha iyi olabileceğini kabul ettiğimiz gibi bazı vicdanların da diğerlerinden daha iyi olduğunu kabul etmeliyiz.³⁶

Toplumdan topluma, vicdandan vicdana değişiklik gösteren bu tip sorunların çözümü için davranışın hizmet etmesi gereken bir amaç bulunmalıdır. Yapılan davranışın bu amacı destekleyip desteklemeyeceği hesaplanarak davranışın iyi olduğu yargısına varılmalıdır. Bu bakış açısına göre doğru-yanlış kavramlarından iyi-kötü kavramlarına geçeriz. Doğru artık bizi iyiye götüren araçtır. Russel bu noktada iyi olan faydalı olandır düşüncesine yaklaşır. Erdemin tek başına amaç olmasından uzaklaşır. Erdemi kendi içinde bir amaç olarak görmekte tutarlılık gösteren sadece stoacılar ve Kant'tır. Kant iyiliğin hazdan ya da erdem dışında herhangi bir şeyden ibaret olduğu yönündeki görüşü aşağılamaktan asla bıkmamıştır. Ona göre erdem ahlak yasasının emrettiği şekilde hareket etmekle bulunur çünkü ahlak yasası böyle buyurur. Herhangi başka bir güdüyle eylemde bulunmak ahlaki değildir. Eğer kardeşini sevdiğin için iyi davranıyorsan bu bir meziyet değildir ama ona zar zor katlanıyorken sadece ahlak yasası böyle emrettiği için öyle davranıyorsan ahlaklısın demektir. Russel ise Kant gibi evrensel ahlaki yasaların mümkün olduğuna inancını korur ve toplumlardaki farklı ahlak anlayışlarının tarihin doğal gelişimi ve süreci içinde olduğunu ve artık buna ihtiyaç kalmadığını belirtir. Ahlakın toplumlara has kuralları olduğunu kabul eder ancak ortak bir evrensel ahlakın oluşturulabileceğine de inanır. Bu kuralları oluşturmada sonuççuluğa Kant kadar katı bir duruşla karşı değildir.³⁷

Ahlaka dışarıdan müdahaleyi doğru bulmayan Zygmunt Bauman ise Kant ve Russell gibi düşünürlerin evrensel ahlak arayışlarını eleştirir. O bu konuda ahlakın dış otoritenin toplumu şekillendirme yöntemi olarak kullanıldığını belirtir. Bauman'ın eleştirisi ahlaki davranışın kaynağının ne olduğu ve ne için yapılması gerektiği (ahlaki motivasyon) konularına odaklanır. Ona göre toplumsal olarak oluşturulup teşvik edilen doğru davranış kuralları bize öğretilmeden önce kaçınılmaz olarak varoluşsal anlamda ahlaki varlıklardır. *Öteki* diye bir kavramla ve *öteki için olmak* durumuyla doğuyoruz. Bu

³⁶Bertrand, *Etik, Toplum, Siyaset*.

³⁷Bertrand, *Etik, Toplum, Siyaset*.

durum *ahlaki sorumluluk* kavramını doğurmamıştır aksine toplumların ahlaki sorumluluk düzenlemeleri ve eğitimleri bu zaten var olan ötekine karşı sorumluluk bilincimizle çerçevelenmiştir.³⁸

Bauman gelenek içinde o güne kadar gelen genel ahlaki görüşleri insanın doğasını iyi veya kötü olarak tanımlanmasından kaynaklı hatalı bulur. Çünkü insan doğası gereği ne iyi ne de kötü olarak tanımlanmaz varoluşu gereği zorunlu ahlaki seçimlerle var olmuş bir varlıktır. Ahlaki olmak ve iyi olmak ona göre ayrı kavramlardır. Ahlaki davranış iyi olmak zorunda değildir veya her iyi davranış ahlaki değildir. Seçelim ya da seçmeyelim biz zaten ahlaki bir sorunun içine doğarız ve her durumda ahlaki ikilemler yaşarız. Bu ikilemlerin hazır sunulmuş çözümlenmiş bir reçetesi yoktur. İyi olanı yapma çabası niyet ve sonuçlarının iyi olup olmayacağı bilinmeden başlatılır. İyi ile kötü arasındaki sınırlar eylem esnasında çizilir. Bu ahlaki ikilemler bizde bir müphemlik duygusu oluşturur. Bu müphemlik bir yalnızlık oluşturur.

Yalnızlığın azabından kurtulmak için modern öncesi dönemde dinsel karakterli yöntemler icat edilmiştir. Bütün dinsel sistemlerin özünde *günahsızlık* yerine *tövbekarlık* ve *kurtuluş* vardır. Dinler genel olarak gerçekçi bir bakış açısıyla günahsız bir yaşamı mümkün gören projeler olmamıştır. Günah kaçınılmazdır bunun içinde tövbe reçeteleri ve kurtuluş vaadi dinler için insanın günah işledikten sonraki vicdan azabını dindirme yöntemi olmuştur.³⁹

Modern dönemde ise günahın ismi artık *suç* olmuştur. Ahlaki durum bağlamında yasalar ahlaki kodlar demektir. Dinlerin aksine günah yani suç işlendikten sonra tövbe yerine neyin yapıp neyin yapılmayacağına dair kesin a priori bilgiler sunar. Bu kurallara uymak kesin iyilik getirecektir çünkü iyilik zaten bu kurallara itaattir.⁴⁰ Belirlenen bu yasalar Kant ve Russell gibi düşünürlerce de savunulan evrensel ahlakı da mümkün kılar.

³⁸Bauman, *Parçalanmış Hayat*.

³⁹Bauman, *Parçalanmış Hayat*.

⁴⁰Bauman, *Parçalanmış Hayat*.

1.2. İlkçağ Felsefesinde Ahlak

Antik çağda milattan sonra birinci yüzyıl ve milattan sonra dördüncü yüzyıl arasında çok popüler olan yeni-Pythagorasçılık diye anılan düşünce okulunun müritlerine öğütlediği yaşam tarzı ve prensiplerine kadar ahlaki konulara dair herhangi bir felsefi düşünceye rastlanmaz. O zamana kadar yaygın olan felsefi yaklaşım varlığı, doğayı nasıl oluştuğunu anlama çabası iken Pythagoras'tan sonra felsefe bir yaşam tarzı olarak algılanıp pratik bir boyut kazanır. Öğretileri arasında felsefenin bir yaşam tarzı olduğu inancı, bilge insanın derin bilgisiyle ruhsal arınma ve birtakım ritüellerle seçkinleşme düşüncesi vardır. Yemek, kılık kıyafet, uygulanan diyetler ile çileci bir ahlak anlayışı benimseyen bu görüş aynı zamanda ruh göçüne de inanır. Ruh arınıp saflaşmadıkça bu dünyaya farklı bedenlerde gelmeye devam edecektir. Bu inanış Hint inanışlarından devşirilmiş gibi görünüp Pythagoras'ın özgün fikri olmadığı düşünülür. Pythagorasçıların önce dini bir çerçeveye oturtulan ahlaki davranışlar, ruhun kurtuluşunun çaresidir..⁴¹

Demokritos'un ahlak öğretisi ise doğa felsefesine dayanır. Ona göre duygular ve istekler ateş atomlarına bağlıdır ve durgun ise mutluluk, hareketli iseler mutsuzluk yaratırlar. Yani mutluluk ruhun dinginliğidir ve ruhun iyi durumda olması *euthymia* diye adlandırılır. Bundan sonra Yunan etiğinde başlıca anlayış olan *eudaimonizm* (mutçuluk) anlayışının kurucusudur. Demokritos'un eudaimonizmi mutluluğa erişmek için yararına olanla olmayanın ayırdına varabilmektir. Bunu da insan haz ve acı duygularıyla yapabilir. Göreli iyiler; maddi, duyusal sevinçler, güzellik, şeref ve zenginlikken mutlak iyi; ruhun iyi durumda olmasıdır. İnsan dışarıdan bağımsız sevinçlerini kendinde bulabilir. Mutlu olmak için sarsıcı duygulanım ve tutkulardan kaçınıp gerçek bilgelige ulaşmalıdır. Gerçek bilgelik, anlayışlı bir düşünme ile ruhu korkulardan özellikle de ölüm korkusundan arındırabilmektir. Bütün yanlış davranışların nedeni ise iyinin ne olduğunu bilmemektir..⁴²

⁴¹Ahmet Cevizci, *İlkçağ Felsefesi* (İstanbul: Say, 2022).

⁴²Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2023).

Felsefenin doğa konusunu bırakıp insana yönelmesi sofistlerin rölativizmi ve şüpheciliği ile hızlanmıştır. Sofistler Yunanlıları erdem bakımından yetiştirmek için rölativist ve şüpheci yaklaşımla ortak doğru ve iyi aramışlardır. Çünkü çabaları iyi yurttaş yetiştirmektir. Onlar erdem deyince bir yurttaş olarak yetkin olmayı anlarlar. Her insanın bu anlamda yetiştirilebileceğini savunurlar ve ilk öğretecek konu ise onlara göre *söz söyleme sanatı* yani retoriktir. Retorik her şey üzerine gerektiği gibi konuşmayı bununla bir başarıya ulaşmayı sağlayan büyülü bir sanattır. Bu sanatı icra edip insanları eğitirken insanın psikolojik yönünü inceden inceye araştırmak zorunda kalmışlardır. Söz ile bir etki yaratmak isteyen, insanın duygulanımlarını tanımak zorundaydı. Dikkati insanın iç yönüne çeviren sofistler duygulanımları sevinç, acı, yüreklilik ve korku olarak sınıflandırmışlardır.⁴³

Sofistlerin retorik sanatı olumsuz bir yönde ilerleyip bir kavga şekline dönüşmüş, bazı fikirleri olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Gelenekten gelen ahlak ve devlet yasaları sofistler yüzünden şüpheli hale gelmiştir. Bireysellik artmış ve insan bir anlık istek ve gereksinimleriyle her şeyin ölçüsü haline getirilmiştir. Böylece bu yasalar rölatifleştirilmiştir. Ahlak yasalarına da aynı yerden bakan sofistler onların insan tarafından belirlenen yasalar olduğunu savunmuş ve herkesi her yerde eşit şekilde bağlayacak yasaların ancak doğa tarafından konulabilir olduğu düşüncesindedirler. İnsanlar doğuştan eşittir ve sınıflar, ayrıcalıklar, soyluluklar insanın kendi uydurmasıdır. Devlet eliyle konulan yasalar kendini üstün gören sınıfların kurallarıdır. Adalet güçlünün işine yarayan ve zayıfı ezen bir sistemdir ve ancak adaletli olmayan mutlu olabilir. Devletin adalet vaadi veya kutsal görülen sınıfların doğruları reddedilmelidir. Kutsal anlayışın ve geleneksel kuralların terkedilmesini erdem sayan bu anlayış değer anarşisini körüklemiş, hiçbir ölçüyü ayakta bırakmayıp, otorite ve geleneği, yasaları, ahlak kurallarını, toplum normlarını sarsmıştır.⁴⁴

Sokrates sofistlere karşı gelenlerin başında yer alsa da birçok noktada onlara benzer. Var olan düzeni, geleneği, yasaları, toplumun sınıflara ayrılmasını o da

⁴³Gökberk, *Felsefe Tarihi*.

⁴⁴Gökberk, *Felsefe Tarihi*.

eleştirmiştir. Sofistlerin rölativist tutumuna sahip değildir yani ona göre doğru kişiden kişiye değişen keyfi bir durum değil, tümel bir şeydir. Üzerinde düşünülürse tümel bir doğruya ulaşılabilir.⁴⁵ Etiğin kurucusu sayılan Sokrates Platon'un, Platon ise Aristoteles'in hocasıdır. Sokrates fikirleri yazmayı zihni tembelleştiren bir şey olarak nitelediğinden yazılı eseri yoktur. Sokrates ruhu ölümsüz görüp bedeni sadece bir araç olarak görmüştür. İdama giderken sergilediği tavır ise buna en güzel kanıt olarak yorumlanmıştır. İnsanı ruh ve bedenden oluşan ikili bir yapı olarak ele almış ve asıl özen gösterilmesi gerekenin ruh olduğunu söylemiştir. Gerçekten var olan ruhtur bu bilinçten yoksun olanlar mutluluğu bedensel tatminlerde aramış ve haz, maddi zenginlik, şan, şeref peşinde koşmuşlardır. Atinalıları bu noktada eleştirmiş ruhlarına özen göstermediklerini gerçekte ne olduklarına dair bir kavrayışlarının olmadığını dile getirmiştir.⁴⁶

Sokrates'in düşüncesi ve bütün çalışmaları ahlaka yöneliktir. Ona göre ahlakta üstün erdemli olmak bilgiye bağlıdır. Doğru bilgi doğru eyleme vardırır. Artık felsefe herkes için amaç olan mutluluğu kazanma yolu olan iyinin yasasının ne olduğu üzerinde düşünmedir. Sokrates'in düşüncesinin ana özelliği eudaimonizm- mutluluktur ve bu antik felsefede hep vardır.⁴⁷

İlkçağ felsefesinde ahlak Sokrates'le birlikte felsefenin bir yaşam tarzı olması ve hayatın tümünde insan için bir amaç ve o amaca götüren bilgi arandığından odak noktayı oluşturmuştur. Sokrates'in farklı fikirlerini kendilerine çıkış noktası alan birçok okul oluşturulmuş bazıları Sokrates'ten çok uzak düşüncelere de sahip olmuşlardır. Kyrene okulu gibi okullardaki bazı filozoflar özellikle hazcılık konusunda Sokrates'e tam zıt bir düşünce benimsemişlerdir.⁴⁸ Kyrene okulu Aristippos ve öğrencileri tarafından Sokrates'in mutluluk idealinden hazcılığa ulaşmışlardır. Mutlu bir hayat için olabildiğince fazla haz ve olabildiğince az acı olmalıdır. Yasalar, gelenekler ve kurallar

⁴⁵Gökberk, *Felsefe Tarihi*.

⁴⁶Cevizci, *İlkçağ Felsefesi*.

⁴⁷Gökberk, *Felsefe Tarihi*.

⁴⁸Gökberk, *Felsefe Tarihi*.

bireyin hazzı karşısında hiçbir anlam taşımazlar. Bilge kişi kendi hazzından başka hiçbir şeyi önemsemeyen kişidir. Ferdin hazzı karşısında toplumun ve devletin önemi yoktur.⁴⁹

İlkçağ felsefesinde sistematik dönem Platon'la başlamıştır. Platon'un ruh anlayışı Sokrates'in anlayışının ilerlemiş halidir. Ruh onda üç parçalıdır. Sokrates ise insanı ruh ve beden olarak iki kısma ayırmıştı buna kıyasla ruh konusunda Platon daha akıl dışı bir yorumlayışa sahiptir. Ruhun ilk ve en önemli parçası akıldır. İkinci parçası ruhtaki eylem yönelimin sağlayan irade veya tin etkinliğini sağlayan parçadır. Üçüncü parça ise maddi şeyler için duyulan arzu parçasıdır. Bu da iştihanın eylemliliğine karşı gelir. İnsanın kendisini bu dünyaya maddeye yönlendiren bir parçası olduğu gibi maneviyata ve idealar dünyasına yönlendiren bir parçası da vardır. Karşıt yönlü bu parçalardan hangisi baskın gelirse insan ona göre madde ya da mana odaklı biri olur. İnsan yaşamının nihai amacı Platon'da da eudaimonia-mutluluktur. Kendini gerçekleştirme hali olarak mutluluğa erdemli bir hayat ile ulaşılır. Erdem anlayışının belirleyici unsuru; Aklın görevi bilmek, tinin görevi insana gurur verecek şeyler için mücadele etmek, iştihanın görevi ise fiziki tatminlerde ölçülü olmak. Erdem ruhun bütün bu yönlerini gözeten, hesaba katan, birlik ve bütünlüğü sağlayanıdır. Bu durumda bu dengeli ve ölçülü ruh haline ulaşmış kişi bilge kişidir.⁵⁰

Aristoteles'in ahlak anlayışı Sokrates'le başlayan Yunan etiğinin doruk noktasıdır. Sonra gelen birçok ahlak anlayışı onun ahlakı üzerine kurulmuştur. Thomas Aquinas onun erdemlerine aşk, umut, imanı eklemiş, İslam filozofları onun 'orta teorisi'ni⁵¹ benimsemiştir. Modern etikte ahlaki krizi tartışanlar Aristoteles'in erdem anlayışını yeniden yorumlamışlardır.

⁴⁹Celal Türer, *Felsefe Tarihi* (Ankara: Bilay2021, ts.).

⁵⁰Cevizci, *Felsefenin Kısa Tarihi*.

⁵¹ Aristoteles kişinin ahlaki davranışını belirleyen şeyin onun ortaya uygunluğu olduğunu söyler. Onagöre mutlu olmak için yapılacak ahlaki davranış uçlardan kaçınıp ortayı bulmakla mümkündür. Cesur, cömert ve onurlu olmak gibi erdemler; gözü kara bir atılganlık, savurganlık ve kibirli olmanın itidalli halidir. Ahlak ve mutluluk bu orta öğretiyi benimsemekle mümkündür.

Aristoteles için de insanın hayat amacı mutluluktur. Bu mutluluk onda dış kaynaklı değil insanın kendi içinde bulacağı bir mutluluktur. İnsan akılla diğer varlıklardan ayrılır. Her varlık kendi özünün gerçekleşmesiyle mutludur. İnsanın özü ise akıldır. İnsan akıllı ile, aklını işletmesi ile, aklının etkinliği ile mutlu olabilir. O halde erdem insan aklının bir ürünüdür ve insanı hazzla o götürür. Akıl iki ayrı özelliğe sahiptir biri eylem diğeri düşünme. Bu da iki tür erdemi doğurur bunlar etik ve dianoetik erdemlerdir.⁵² Etik erdemler insan doğasını tam olarak gerçekleştirebilmek adına hayvani doğasını yok saymaz. Onun yerine onu akıl yoluyla kontrol altına alır ve eğilimlerini eğitip düzene sokar. Karakter erdemleri ruhun akıl dışı parçası duyum ve arzu kapasitesiyle ilgili erdemleridir. Ruhun akıl dışı yönünün akıldan pay almasıdır. Bu erdemler ifrat ve tefrite düşmeden “altın orta” yı bulmaktır. Cimrilik ve savurganlık arası cömertlik, korkaklık ve gereksiz atılganlık arası cesaret gibi.⁵³ Dianoetik erdemler ise doğrudan doğruya akıl ile ilgilidir. Teorik aklın doğru davranışıdır. En yüksek doğruları, en yüksek kavram ve yargıları bilmektir.⁵⁴

1.3. Orta Çağ Felsefesinde Ahlak:

İlkçağ veya Antik Yunan felsefesi belli bir halkın, Modern felsefe farklı toplumların bireylerinin felsefesi iken Orta çağ felsefesi Hristiyanlık, Müslümanlık, Yahudilik gibi bir dini topluluğun felsefesidir. Buna bağlı olarak bir peygamberin etrafında toplanan insanların oluşturduğu grubun felsefesidir. Tanrı ve yarattığı varlık arasındaki ilişki odak noktasıdır. Ancak ilkçağ felsefesinin konuları ve yöntemleri kullanılmaya devam edilmiştir. Yani kavram, kategori ve terminolojisini yine ilkçağdan alır. Orta çağ felsefesinin temeli yine Platon, Plotinos ve Aristoteles felsefelerinden oluşur.⁵⁵ Musevi, Hristiyan ve Müslüman düşünürler yoğun bir biçimde ilkçağ felsefesinin yöntem ve kategorilerini kullanırlar. Ele alınan problemler hepsinde aşağı yukarı aynı olduğu gibi problemlere de aynı tutumla yaklaşmışlardır. Orta çağ felsefesi,

⁵²Gökberk, *Felsefe Tarihi*.

⁵³Cevizci, *İlkçağ Felsefesi*.

⁵⁴Gökberk, *Felsefe Tarihi*.

⁵⁵Ahmet Cevizci, *Orta Çağ Felsefesi* (İstanbul: Say, 2023).

dini öğretileri temellendirme çabasında olan, dinden etkilenmiş, özerk ve seküler olmayan bir felsefedir.⁵⁶

İlk çağ felsefesinde bilmek için felsefe yapılırken orta çağ felsefesinde felsefenin pratik boyutu önem kazanır. Pratikte yaşanacak olan ilkeler din tarafından belirlenmiştir bu ilkeler felsefi bir zemine oturtulmaya çalışılır. Daha doğru bir tabirle orta çağ felsefesi Hristiyanlaştırılmış bir antik felsefedir. Orta çağın felsefesi duruk-statik bir felsefedir. Çünkü kilise düşünürleri doğruyu bulmuştur sadece bazı düzenlemeler yapmak, tutarsızlıkları gidermek için felsefe yapılır.⁵⁷ Bu felsefede belli bir gelenek ve vahye dayalı din çerçevesinde bir otoriteye saygı esastır, bundan kaynaklı dini, ahlaki çerçeve ruhani otorite tarafından belirlenir. Buna bağlı olarak eleştiriye ve şüpheciliğe kapalı bir anlayış hakimdir.⁵⁸

Orta çağ felsefesinde insan bu evrende ilahi özünden ayrı düşmüş yabancı bir varlıktır. İnsan için bu evrende kendini yaratıcısından uzaklaştıracak bir varlık alanı ve öte yandan kendini yaratan aşkın varlık vardır. İnsan Âdem örneğinde olduğu gibi hata yapan bir varlıktır ebedi ve değişmez hakikati kendi başına bulması imkansızdır. Tanrı vahiy yoluyla insana nasıl davranacağını, bu dünya ebedi dünyada nasıl mutlu olacağını bildirir. Ahlaklılık dinin bir parçasıdır ve teolojik bir zemini vardır. Bu dönemde davranış veya insani eylem amacına göre değil Tanrı'nın insana bildirdiği emirlere uyup uymamasına göre değerlendirilir. Tanrı insan için yüce bir ideal belirlemiştir ve insan buna bağlı olarak eksikliğini, kusurlarının ve günahkârlığının hep farkında olmalıdır. Bundan kaynaklı orta çağ felsefesi genel olarak kötümserlik üzerine kurulmuştur.⁵⁹

Tanrı insan ilişkisini temel alan bu ahlaki anlayış insanı var olması konusunda Tanrı'ya borçlu gördüğü için bütün eylemler Tanrı'nın isteği olduğu için yapılmalıdır. İnsan için en büyük erdem-özellikle Hristiyan inancında- alçakgönüllülüktür bunun tam

⁵⁶Cevizci, *Felsefenin Kısa Tarihi*.

⁵⁷Gökberk, *Felsefe Tarihi*.

⁵⁸Cevizci, *Ortaçağ Felsefesi*.

⁵⁹Cevizci, *Ortaçağ Felsefesi*.

tersi kibir Tanrı'yla eşit olmaya çalışmak anlamında görülmüş ve en büyük kötülük olarak nitelendirilmiştir. Dünyadaki bütün otoriteler tanrısal istençten aktarılmalıdır yani onun izniyle iş görürler. Ana-babaya itaat, devlete itaat gibi erdemler hep tanrı ile bağlantı kurularak temellendirilir.⁶⁰

Paulus'a göre insan doğasından günahlı bir varlıktır bu yüzden ölüm cezasına çarptırılmıştır. Tanrı tarafından insana İsa ile bir olma karşılığında ölümü aşma lütfu verilmiştir. Bu kurtuluş müjdesi Hristiyan ahlakının oluşmasının bir başka faktörüdür. Günah insanı doğmuş olması gibi, ölümlü olması gibi kendine has bir özelliğidir. İnsan günahı ancak doğa üstü bir yardımla kurtulabilir. İnsan günaha karşı savaşında ancak Tanrı'nın yardımıyla başarılı olabilir. Sokrates için erdem bilgiydi ve insan bu bilgiye sahipse suç-günah işlemez yani insan bilgisini olgunlaştırıp kendi gücüyle mutluluğu bulabilirdi. Hristiyanlıkta ise bunu düşünmek bile küstahlıktır. Çünkü günaha karşı savaş insanın doğasına karşı bir savaştır. Sokrates ve Platon için insan ruhunun yüksek yönünü yani aklını istek ve güdü yönüne hâkim kılabilir ancak Hristiyanlıkta insan ruhu zaten bütünüyle bozulmuştur artık yeni bir insan oluşturulmalıdır. Antik Yunandaki ruhun sadece üstün yönünün ölümsüz olduğu inancına karşı ruh bir bütün olarak sadece Tanrı'nın inayetiyle ölümsüz olabilir inancı vardır. Ölüm korkusunu yenerek mutlu olmayı hedefleyen antik düşünceye karşı Hristiyanlık bu korkuyu yenmeye çalışmayı kendini kandırmak olarak görür. Bu korkuya sahip olmak beşer olmamızın gereğidir ve onu yenmek ancak ölümden kurtulmakla mümkündür. Bu ise Tanrı'nın inayeti ile insanı kurtarmasına bağlıdır.⁶¹

İnsanın genel olarak itaat ettiği bir ahlak anlayışına sahip olan orta çağ ahlak anlayışında bu tavrın sebebi varlık hiyerarşisidir. Orta çağ düşünürlerinin metafizik alanında hemen hepsinde bulunan varlık hiyerarşisi ahlakta da vardır. Bu hiyerarşiye göre varlık ve ahlaki değer sınıflandırması yapılır. Varlık hiyerarşisinin en tepesinde Tanrı, en altında madde bulunur. İnsan ruhu bu ikisinin arasında, akıllar ve melekler insanın üstünde yer alır. Bu durum sosyal hayata da yansır. Krallar, soylular ve sıradan

⁶⁰Gökberk, *Felsefe Tarihi*.

⁶¹Gökberk, *Felsefe Tarihi*.

insanlar sınıflandırması olduğu gibi bir at bir ağaçtan insan ise attan üstündür.⁶² Bu hiyerarşi en tepede bulunan Tanrı'nın emrine itaatle başladığı gibi ona yakın olana itaat ve onun ahlak olarak bize emrettiği emirler gereği onun itaat edin dediklerine itaate dayanan bir ahlak anlayışı oluşturur.

Orta çağda ahlak anlayışı dediğimizde aklımıza genel anlamda dinler özel anlamda ise Hristiyanlık gelir. Hristiyanlığın ilk yıllarında ahlak anlayışı inancın kendi sistemi üzerinde sistematik düşünmeden uzak bireysel boyutta her inananın doğru davranışı yapması ve yanlışlardan kaçınması şeklindedir. Katolik kilisenin sosyal, siyasal ve aynı zamanda dini bir kurum olarak gelişimi ile 'kilise etiği' ortaya çıkmıştır. Platon ve Aristo'nun din adamları üzerindeki etkisiyle 'uhrevilik' anlayışı yerini metafiziğe bırakmıştır. Ruh kavramına getirilen farklı yorumlar ve ölümsüzlük öğretisi kilise etiğini etkileyen durumlardır. Rahip ve rahibe manastırları ile çileciliği öven bir ahlak anlayışı oluşmuştur. Devlet ve kilise arasında var olan ilişki kimi zaman siyasi ve ahlaki bir otorite yarışına dönüşmüştür. Ancak kilise Tanrı iradesi demek olduğu için doğru yanlış ölçüsü kilisenin tekelindedir.⁶³

Müslüman filozoflar oluşturdukları ahlak felsefelerinde antik Yunan kaynaklarını kullanmada zorlanmamışlardır. Bunda İslam dininin yapısının buna müsait olması da etkilidir. Aristo ve Platon gibi Antik filozofların ahlak felsefesi İslam dininin ahlak anlayışıyla örtüşmüştür. Aristo'nun orta öğretisi Kur'an'ın vasat ümmet anlayışına yakındır. Aynı şekilde İslam'ın insana baktığı yer Hristiyanlık kadar kötümser değildir. İnsanın yaratılışında var olan aceleci ve tatminsiz tutumu eleştirilip akılla ve nefsi terbiyeyle insanın istenilen ahlaki düzeye ulaşacağı hem emredilir hem de bu konuda daha iyimser bir anlayış vardır. Âdem kıssası Kur'an'da Hristiyanlıktaki gibi insanı baştan umut kesilecek iflah olmaz bir bakış açısıyla anlatılmaz. Daha çok insanın hata yapabilir olmasına vurgu yapılarak meleklerin ona secde etmesi durumuyla insan şerefli bir varlık olarak nitelendirilir. İslam'ın ilk döneminde ahlak daha çok dini vecibelerle birlikte anılan, fıkıh ve hadis kitaplarında işlenen bir konu iken kelam

⁶²Cevizci, *Ortaçağ Felsefesi*.

⁶³Mehmet Türkeri, *Etik Kuramları* (İstanbul: Lotus, ts.).

ilminin doğuşu ve Müslüman filozofların antik felsefeye yönelmeleri ile daha sistematik bir hal almıştır.⁶⁴ Kindi felsefenin bütün problemlerine dair eserler yazmış, Razi Platon'un ruh anlayışına çok yakın bir anlayışla etik inceleme kaleme almıştır. Razi aklın tutkuları kontrol edebileceğini ve erdemin de nefsin üç gücünü dengelemek olduğunu vurgulamış, orta durumda olma yani itidali iyi bir ahlak olarak nitelemiştir.⁶⁵

Farabi ahlak konusunu politika biliminin bir kısmı olarak görmüştür. Platon'un cumhuriyet ve yasaları onun pratik felsefesinin temelini oluşturur. İyi ve kötü eylemler insanın mutluluğu kazanmasında ayırt edicidir. Asıl mutluluk beden ölümünden sonraki hayattadır. Hakiki mutluluğu kazanmaya yarayan eylemler iyi ve erdemli diğerleri kötü ve bayağıdır. Farabi insan anlayışını evrelere ayıran bir teoriye sahiptir. Bu evrelerin en üst düzeyi faal akıldır. Bazı insanlara diğerlerine öğretme imkânı veren özel bir beceri türü vardır. Bu yüksek entelektüel yetkinlik düzeyindeki insanlar gelecek olaylarla ilgili yukarıdan özel bilgi alma ve nakletme, kutsal metinleri daha iyi anlama imkânı sahiptir. Bu peygamberin anlayış seviyesidir. Bu teoriye göre sıradan insanlar bile mutluluk erdem iyilik gibi kavramların anlamlarıyla ilgili daha yüksek bir akıldan bilgilenebilir. Bu teori ahlaki yargının kaynağını insanüstü bir kaynağa çevirir. İnsanın yetkinleşme süreci için beş temel yeti vardır. Teorik akıl, pratik akıl, arzu gücü, hayal ve duyu gücü. Sadece insanın idrak edebileceği mutluluk rasyonel yetiyle bilinir.⁶⁶ Farabi'nin erdem anlayışı Aristo'nun orta öğretisi gibidir o da erdemli davranışı itidalli davranış olarak görmektedir. İnsan teorik aklıyla mutlu olmanın yollarını bulabilir ve bu konuda eğitilebilir. Pratik aklıyla arzu gücünü dizginleyebilir. Farabi mutluluğu tek başına bireyin mutluluğu olarak yeterli görmez. Mutluluk için iyiyi gerçekleştiren bireylerin oluşturduğu bir toplumun yanı sıra, iyi ve yetkin bir yönetici de gereklidir.⁶⁷

⁶⁴“Ahlak”.

⁶⁵Türkeri, *Etik Kuramları*.

⁶⁶Türkeri, *Etik Kuramları*.

⁶⁷Ahmet Kızılkurt, “Bireysel ve Toplumsal Ahlak Anlayışı (Platon ve Farabi Karşılaştırılması)”, *Genç Müttefekkirler Dergisi* 3/2 (2022), 338.

Orta çağda Yahudi etiği ise şu durumdadır; Yahudilik dini bir akide veya teoloji olmaktan çok bir yaşam biçimi olduğundan Yahudi filozof sayısı çok azdır. Eski Ahit on emirle birlikte pratik bilgeliliğin tohumlarını içermektedir. On emirde öldürmeyeceksin, zina etmeyeceksin, çalmayacaksın, komşuna karşı yalancı şahitlik yapmayacaksın, onun evine tamah etmeyeceksin emirleri vardır. Bunun yanı sıra Tanrı Yehova'dan başkasına kulluğu yasaklayan ve eğer başkasına tapınırsa insanın çocuklarından hatta üçüncü ve dördüncü nesilden bile intikam alan bir Tanrı anlayışı vardır. Tanrı Yehova'nın ismi boş yere ağza alınmayacak cumartesi günleri çalışılmayacak gibi emirler de mevcuttur. Bu emirlerde yargılayan ve itaatsizliği cezalandıran bir Tanrı vardır. Aynı zamanda öldüren için kısas benzeri bir ceza vardır ve hiçbir şekilde yumuşatılamaz. Kırığa kırık, göze göz dişe diş anlayışı hakimdir. Yahudilik bu durumdan kaynaklı hukuka fazla bağlılıkla eleştirilmiştir. Hıristiyanlık sonrası daha sevimli bir Tanrı algısı oluşmuştur.⁶⁸

Orta çağ felsefesinde Yahudi etiği denince ilk akla gelen isim İbni Meymundur. Farabi ve İbni Sina felsefesinden etkilenmiştir ve erdem anlayışı Aristo'nun anlayışına benzer. Dini inanç ve felsefi rasyonalizm arasındaki ilişkiyi önemser. Katı bir hukuka uyma anlayışına sahip değildir. Şefkat ve sadakati kurallara formel olarak uymaktan daha önemli görmüştür. Ahlaki kurallar ona göre sıradan insanların günlük yaşamlarını iyi ve mutlu olarak geçirmeleri için gereklidir. İnsan doğal ahlaki yasayı ilahi yasadaki haberdar olmadan bulabilir ancak vahiy ile bildirilen ahlaki yasalar olmadan insan yetkinleşip rasyonel erdemler düzeyine ulaşamaz. İbni Meymun'un ahlak anlayışı teolojik tasdikçiliğin bir versiyonu değildir. İnsanın ahlaki yükümlülerini ilahi yasadaki alır ancak bu yasa Tanrı'nın iradesinin keyfi bir ifadesi değildir. O hem ilahi irade hem de ilahi bilgelikten doğar. Yani insanın ulaştığı bir bilgelikle kendi faal akıyla bulduğu gerçeklikten.⁶⁹

⁶⁸Türkeri, *Etik Kuramları*.

⁶⁹Türkeri, *Etik Kuramları*.

İKİNCİ BÖLÜM

ETİK KAVRAMI GELİŞİMİ VE ETİK TÜRLERİ

2.1.Etiğin Tanımı:

Etik, felsefede tarihi çok eski olmakla birlikte bugün sanki yeni bir alan gibi görünmektedir. Felsefenin iki yeni alanı olan *insan felsefesi* ve *değerler felsefesi* ile çok yakın ilişkilidir. Ayrıca diğer bilgi alanları olan insan ve toplum bilimleri, doğa bilimleri ve uygulamalı bilimlerle olan ilişkisi onu vazgeçilmez kılmaktadır. Etik, felsefenin ahlak kavramından ayrı olarak özellikle modern ahlak felsefesinin temel

konularındandır.Felsefenin diğer bütün alanlarla en fazla etkileşim içinde olduğu en güncel konularından biridir.

Oxford sözlüğünde etik, bir kişinin davranışlarını kontrol eden veya etkileyen ahlaki ilkeler anlamına gelir.⁷⁰ Bazı Türkçe sözlüklerde etik, töre bilimi, çeşitli meslek kollarının uyması veya kaçınması gereken davranışlar bütünü, ahlakla ilgili, ahlak ilmi, ahlak felsefesi, felsefenin ödev, yükümlülük, sorumluluk ve erdem gibi kavramlarını analiz eden, doğruluk veya yanlışlık ile iyi ve kötü ile ilgili ahlaki yargıları ele alan, ahlaki eylemin doğasını sorgulayan ve iyi bir davranışın nasıl olması gerektiğini açıklamaya çalışan bilim dalı olarak tanımlanır.⁷¹ Ahlak kurallarının teorik ve felsefi tartışmaları yani ahlak felsefesinin teorik kısmı olarak tanımlanır.⁷² Etik bireylerin ahlak olarak benimseyip hayatlarında uyguladıkları ilkeler hakkında düşünüp, sorgulayıp, rasyonel bir zemine oturtma, bir ahlaki fenomeni alıp ahlaki görüş ve sınıflandırmalara göre irdelemek, kısacası ahlak üzerine sistemli düşünme eylemine verilen isimdir. Etik normların eyleme dönüşüp dönüşmemesiyle pek ilgilenmeyip, bir eylemin neden iyi ya da kötü olduğunun kararına nasıl varıldığını inceler.⁷³

Etik kelimesi Yunanca *ethos* kelimesinden gelir ve bir cemiyet, kurum, toplum, kültür veya halkın karakteristik tinine işaret etmektedir.⁷⁴ Etik kavramının çoğul anlamı bir grup veya topluluğun yaşam biçimini ifade etse de asıl kökeni kişiyle ilgilidir. Eskiçağ filozofları etiğin bu anlamından yola çıkarak tanımlama yapmışlardır. Etiğin temelini atan filozof olarak bilinen Sokrates'in, *sorgulanmamış hayat yaşanmaya*

⁷⁰“etik isim - Tanım, resimler, telaffuz ve kullanım notları | OxfordLearnersDictionaries.com'daki Oxford İleri Öğrenen Sözlüğü” (Erişim 28 Kasım 2024).

⁷¹Hümeysra Özturan, “Etik ile Ahlak Arasında:Türkçe Ahlak Felsefesi Literatürüne Dair Etik Kavramı Kullanımı Üzerinden Bir Değerlendirme”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 9/17 (2011), 169-202.

⁷²Yaran, *Ahlak ve Etik*.

⁷³İbrahim Hakkı Aydın, “Seküler Ahlak Bağlamında Ahlak ve Din İlişkisi”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 35 (2011).

⁷⁴Cevizci, *Felsefe Terimleri sözlüğü*.

*değmez*⁷⁵sözünden anlaşılacağı üzere her insanın kendisini ve çevresini anlamlandırma çabası bu sorgulama ve bilme çabasıyla başlar. “İnsan için doğru ve iyi bir yaşam nedir?” sorgulaması insan olmak ve yaşamakla neredeyse aynı anlama gelir. Sokrates öncesi Demokritos doğru yaşamın koşulları üzerine düşünmüştür. Doğru ve iyi yaşamı dinginlik, esenlik ve huzur yani hepsinin toplamı olan mutluluk (eudaimonia) olarak tanımlamıştır. Burada filozof ahlakın ve ahlaklılığın ne olduğunu değil kişinin yaşamla bağını doğru kurması konusu üzerinde durmuştur. Sofistler ‘doğru yaşam nedir?’ sorusunun cevabını aramış *fayda* ile bağlantılı bir *iyi* anlayışı geliştirmişlerdir. Geçerlilikte olan kuralları sorgulayıp ‘iyi yurttaş’ yetiştirme yollarını aramışlardır.⁷⁶ Aristoteles, *Nikomakhos’a Etik* kitabında *ethikos*’un *ethos*’tan türediğini şöyle ifade eder: Ahlaki erdem *ethikos* alışkanlıklardan (ethos) meydana gelir. Etikhos yani ahlaki erdem, ethos yani alışkanlık kelimesinden çok az farka sahiptir.⁷⁷Ethos yani kişinin alışkanlıkları Etikhos yani ahlaki erdemi oluşturur.

Etik birbirinden çok farklı ve bir o kadar da belirsiz anlamı olan bir kelimedir. Neye karşılık geldiği, neyi kapsadığı konusu oldukça tartışmalıdır. Ahlakla çok yakın bir anlama sahiptir aynı kökten gelmiştir yani gelenek, görenek, alışkanlık, töre, karakter, huy mizaç gibi konuları kapsar ancak etik bütün bu saydıklarımızın felsefi açısidir. Etik felsefe açısından ahlakın değerlendirilmesidir başka bir tabirle;ahlakın felsefesidir. Etik felsefenin ana disiplinlerinden biriyken ahlak onun temelidir.⁷⁸

İnsan ve yaşamla ilgili her konu felsefenin özellikle de etiğin konusu olmuştur. Henüz ayrı bir alan olarak adı konulmadığı dönemde yani eski çağlarda bile doğa ve varlık üzerine düşünen filozofların konuları içerisinde etik var olmuştur. Etik içinde bulunan çağın gereklerine göre çeşitlenen farklı soruları ele alıp cevap bulmaya çalışmıştır. İlk çağlarda ‘doğru, adil, iyi’ anlamında ‘mutlu yaşam nedir?’ veya ‘adalet nedir?’ ‘erdem nedir?’ sorularına etik, cevaplar aramıştır.Doğru eylemi yapmak

⁷⁵Platon, *Sokrates’in Savunması* (İstanbul: Beyan, ts.).

⁷⁶Sevgi İyi- Harun Tepe, *Etik* (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 2019).

⁷⁷Aristoteles, *Nikomakhos’a Etik* (İstanbul: Say, 2023).

⁷⁸Cevizci, *Etik Ahlak Felsefesi*.

doğrunun bilgisiyle bağlantılı görülmüş ve ‘erdem bilgi midir?’ sorusunun cevabı aranmıştır. Kısacası ‘doğru’, ‘iyi’ ve bunlardan gelen ‘mutlu bir yaşam’ elde etmek için gereken bilgi, kişinin herhangi bir koşulda doğru olanı bulabilmesi ve bu bilgiyle eylemde bulunabilmesinin koşulları ele alınmıştır. Tarihsel süreç içerisinde yeni konular ve yeni sorular ortaya çıkmıştır. 18. yüzyılda ‘iyi isteme’, ‘ödev’, ‘sorumluluk’, ‘yükümlülük’, ‘gerekliklik’, ‘değerler’, ‘anımlar’ ve ‘amaçlar’ gibi kavramlar ön plana çıkmıştır.⁷⁹

Etik diğer alanlarla bağlantısı bulunduğundan daha önce bahsetmiştik. Psikoloji gibi genel insan bilimleriyle kesişen kaygı, korku, üzüntü, acı çekme, kıskanma gibi duygu ve yaşantılar; seçme ve karar verme edimleri, kişiler, kişilik yapıları ve kişiler arası ilişkiler, bu ilişkilerde takınılan tavırlar, tutum ve eylemler etikle ortak konulardır. Örneğin eski çağlarda Stoacılar ve yeni çağda Descartes duygulanımlar konusunu incelemiştir. Günümüzde ise bu konu daha çok genişlemiş ortak konular artmış ‘ötanazi’, ‘kürtaj’, ‘yapay zekâ’ gibi konular özellikle 20. Yüzyılın etik konuları arasına girmiştir.⁸⁰

Eskiçağda önemli bir felsefe dalı olan etik, eskiçağdan sonra uzun bir süre geri planda kalmış, 18. yüzyılda yeniden önem kazanmaya başlamıştır. Günümüzde etik hem felsefede hem de diğer alanlarla bağlantısından kaynaklı ve günlük yaşamda da adından sıkça söz edilen bir alan olmuştur. Çünkü etik, insan ve yaşamla doğrudan ilişkili bir bilgi dalıdır. İnsanı, insanların eylemlerini, tutumlarını, kararlarını ve bunlardan oluşan insan dünyasını felsefî bir bakışla ele almak kaçınılmaz bir gereksinimdir. İnsana ve insanla ilgili sorunlara doğru bir açıdan yaklaşmak gereklidir. Etikğin önemi, insanın diğer canlılardan ayrı kılan ve sırf ona özgü olan bir yanılla ilgisinden dolayıdır. İnsan, diğer canlılar gibi sırf canlılığını sürdürerek yaşayamaz. Etik insanın ve çevresiyle etkileşim içinde olduğu her şeyin bilgisini arar. İnsanın akıllı ve sosyal bir varlık olarak bu dünyadaki bütün varlıklardan farklı olmasının doğal sonucu onu etiğe mecbur kılmıştır. İnsan kendini ve çevresinde olanları anlama ve nihayet

⁷⁹İyi - Tepe, *Etik*.

⁸⁰İyi - Tepe, *Etik*.

Aristo'nun tabiriyle sadece *yaşamak* değil, kendine özgü bir yaşam yani *akılla bağlantılı bir eylem yaşamı*, *ruhun erdemine uygun bir yaşam* sürmek amacına sahip tek canlıdır. Bu insanı insan yapan özelliğidir. İnsanın etik bir varlık olma durumunu Kant şu sözleriyle dile getirmektedir. “İki şey, üzerlerine sık sık eğilip ısrarla düşünülürse, insanın ruhsal yapısını hep yeni, hep artan bir hayranlık ve korkunç bir saygıyla dolduruyor: üzerimdeki yıldızlı gök ve içimdeki ahlâk yasası. Her ikisini, karanlıklarda gizlenmiş ya da benim ufkumun ötesinde aşkın alanda imişlercesine aramama ve sırf tahmin etmeme gerek yok; onları önümde görüyorum ve doğrudan doğruya benim kendi varoluşumun bilincine bağlıyorum”.⁸¹Var oluşuna anlam arayan insan, içinde bulunduğu dünyayı ve kendini anlama yolculuğunda ahlaka mecburdur. İnsan dünyayı bilimle kendini ahlakla anlar. Ahlak insan olarak yaratılmanın içeriği ve amacı konumundadır.

Etik konuların tartışılmasında özellikle üç etik teori ön plana çıkmıştır. Bunlardan ilki problemin çözümü için sonuca odaklanan teleolojik etik, diğeri eylemin temelindeki niyete ve ödeve odaklanan deontolojik, modern bir yorumlamaya sahip erdem etiğidir.

2.2.Teleolojik Etik

Teleolojik etik anlayışına göre tüm ahlaksal eylemlerin değerini belirleyen eylemin oluşturduğu sonuçtur. Hayatı moral açısından değerli kılan, sonucunda erişilen yer ya da durumdur. Aynı zamanda sonuççu etik olarak da adlandırılan bu teorilerin temel problematiği “en yüksek iyi” ye ulaşmak olup, bireysel mutluluk, en çok sayıda insanın en büyük mutluluğu ve kendini gerçekleştirme konularıdır.⁸²

İlkçağdan yeniçağa birçok mutlulukçu öğreti gelişmiştir. İlkçağda daha çok bireysel hazcılık iken yeniçağda toplumsalcı bir karakterle faydacılığa dönüşmüştür. Hazcılığın ilk temsilcisi Kireneli Aristippos sonrasında Helenistik dönemde Epiküros olmuştur. İlkçağın hazcılık geleneğini oluşturan bu iki isim “hazzın en yüksek iyi”

⁸¹İyi- Tepe, *Etik*.

⁸²Cevizci, *Etik Ahlak Felsefesi*.

olduğunu savunur. Bu iki isim Sokrates’le başlayıp Platon ve Aristoteles’le devam eden geleneğin dışında kalır.⁸³ Aristippos’a haz en yüksek iyi ve aynı zamanda kendi başına bir erektir. Bütün başka şeyler ancak hazza araç olabildikleri ölçüde arzuya değerlidir.⁸⁴ Kireneci hedonizm adıyla da anılan bu akım Aristippos’ un hazza ve lükse düşkün yaşam tarzının bir savunması mahiyetindedir. Mutluluk geçmiş ve şimdiki hazların toplamıdır bunun için de haz iyi olduğu için mutluluk iyidir. Geçmiş artık yoktur, gelecek ise belirsizdir bundan dolayı mevcut anın hazlarından başka bir hazzı amaç edinmek anlamsızdır. Mutluluğun kurucu unsuru olarak hatırlanan veya umulan hazlar şu anki hazza hizmet ediyorsa değerlidirler. Bu görüşlerini yaşayan canlıların bebeklikten itibaren haz peşinde koşmaları ve acıdan kaçınmalarına dayandırır.⁸⁵

Epikürcü hedonizmde insanın dünyada gerçekleştirmesi gereken şey mutlu bir hayattır. Mutlu isek her şeyimiz vardır mutlu değil isek bütün davranışlarımız mutluluğu elde etmek için olmalıdır. Mutlu bir hayatı gerçekleştirmenin iki yolu vardır. Ölüm ve Tanrı fikrinin davranışlarımıza bir tesiri olmamalıdır ve bütün arzularımız kolayca tatmin edilebilecek, basit bir hayatın gereklilikleri kadar olmalıdır. Epikür insanı Tanrı ve ölüm korkusundan kurtarıp ruhunu rahata erdirmek ister. Tanrı’nın varlığını inkâr etmez ancak ona göre Tanrıların mükemmel bir mutluluk içinde olduklarını düşünür. Bu sebepten Tanrı dünya ve insan işleriyle ilgilenmez. Ruhun ölümsüzlüğünü kabul etmeyerek insanı ölüm korkusundan kurtarmak ister. “Biz varken ölüm olmayacak, ölüm geldiğinde ise biz olmayacağız” sözüyle ölüm korkusunu anlamsız bulur.⁸⁶

Epikür’e göre haz en yüksek iyi olsa da geçici hazları kastetmez. Daha fazla acıya sebep olacaksa acı hazza tercih edilmelidir. Böylece bazen kötüye iyi, iyiye ise kötü muamelesi yapar. Kısacası Epikür’ün haz anlayışı aşırılık ve zevkusefaya dayanmaz, sade, sakın ve bağımsız bir hayatı iyi kabul eder. Çok şeye sahip olmayı

⁸³Cevizci, *Etik Ahlak Felsefesi*.

⁸⁴M. Hanifi Macit, “Teleolojik Etik Anlayışının Deontolojik Eleştirisi”, *Kaygı* 13 (2009).

⁸⁵Türkeri, *Etik Kuramları*.

⁸⁶Kılıç, *Ahlak Felsefesi (Etik)*.

değil, az şeyle yetinebilmeyi mutluluk olarak görür. Adalet, şeref ve basiret gibi erdemler en fazla hazza vesile olan erdemlerdir. Ayrıca Epikür'ün ahlakı bencil bir ahlak öğretisidir çünkü cezasından kurtulabilen kişi haz alacaksa bir cinayeti işleyebilir.⁸⁷

Tüm ahlaksal eylemlerin temelinde psikolojik etkenlerin ve olguların olduğunu kabul eden ve bir ahlaksal eylemin değerini o eylemin yararıyla ölçen yararcılık Sokrates ve Aristoteles'e kadar götürülse de asıl formunu Jeremy Bentham ve John Stuart Mill' de bulmuştur. Yararcılığın temel tezi deneyci anlayışı baz alıp akılcı düşünceyi dışlayarak mutlak ilkelerden, soyutlamalardan ve yüzeysel sonuçlardan uzak durmaktır.⁸⁸

Jeremy Bentham yararcılığın ilk büyük düşünürüdür aynı zamanda hukukçu olduğundan hukuk kurallarının etikten türetilmesi gerektiğini savunur. Bentham ahlaki eylemlerimizi genelin çıkarıyla ilgili sonuçlarına göre değerlendirmemiz gerektiğini, kendi mutluluğumuza dönük ilgiyi başkalarının iyiliğini, mutluluğunu gözeten bir ilgiyle tamamlamayı zorunlu görmüştür. Etik alanında yöntemi gözlemciliktir ona göre fizik için deney neyse etik için de gözlem odur.⁸⁹ Bentham'a göre haz ve acı bize ne yapmamız gerektiğini söyler. İnsan davranışlarını hazza yönelmek ve acıdan kaçmak gibi psikolojik bir zorunlulukla gerçekleştirir. Dolayısıyla onun düşüncesinde ahlaki yükümlülük psikolojik zorunlulukla eşittir.⁹⁰

Bentham' göre doğa insanı iki üstün efendinin denetimi altına yerleştirmiştir ki bunlar haz ve acıdır. Bütün yapıp etmelerimiz, söylemlerimiz onlar tarafından yönlendirilir. Burada hazdan anladığımız neyse en basit haliyle onun kastedildiğini düşünür.⁹¹ Yani hazları ve karşıtları olan acıları tanımlarken bedensel hazlar ve acıları

⁸⁷Kılıç, *Ahlak Felsefesi (Etik)*.

⁸⁸Macit, "Teleolojik Etik Anlayışının Deontolojik Eleştirisi".

⁸⁹Cevizci, *Etik Ahlak Felsefesi*.

⁹⁰Macit, "Teleolojik Etik Anlayışının Deontolojik Eleştirisi".

⁹¹Macit, "Teleolojik Etik Anlayışının Deontolojik Eleştirisi".

sıralar. Bunlara ek olarak zenginliğin getirdiği haz yoksulluğun getirdiği acı, yetenekli olmanın hazzı ve yeteneksiz olmanın acısı, dini görevlerden alınan haz, Tanrı korkusundan duyulan acı gibi haz ve acılar listesi oluşturmuştur.⁹²

Bentham'ın bu bireysel haz ve acıların toplumsal boyutunu dile getirirken baz aldığı ölçü; insanın kendi iyiliği için herkesin iyiliğini düşünmesi gerektiğidir. Ahlaklı insan aslen kendi mutluluğunu isteyecektir ama bunun çok sayıda insanın çok sayıda mutluluğuyla mümkün olacağını da bilecektir. Eğer kişiyi baz alırsak istenen bireyin en büyük mutluluğu iken toplumu baz alırsak en çok sayıda insanın en çok mutluluğudur.⁹³

Yararcılığın ikinci önemli ismi John Stuart Mill, Bentham'ın yüzeysel ve sınırlı bulunan yararcılığını bazı değişikliklerle belirli bir noktaya taşımıştır. Mill yarar ilkesini belirlerken bütün insanların istisnasız mutluluğu istemesinden kaynaklı hayatın amacını mutluluk olarak görür. Mutluluğu hazla mutsuzluğu acıyla özdeşleştirir. Bununla birlikte hazzı yalnız bedensel duyuma indirgemek yeterince gelişmemiş, kültürün süzgecinden geçmemiş bir hayat tarzını meşrulaştırır. Bu noktada Mill, hazları bedensel ve entelektüel hazlar olarak ayırır. Entelektüel hazla tanışan bedensel hazzı tercih etmeyecektir ancak entelektüel hazla karşılaşmayan için haz yalnız bedensel duyuyu olarak kalmaya mahkumdur. Bentham'daki şekliyle yararcılığı insanın domuza eşitlenmesi olarak niteler ve nitelikli hazdan bahseder. İnsanlık ve adalet gibi erdemleri önceleyerek klasik hazzı ıslah çabasıyla daha uygar bir toplum hedefler.⁹⁴

Mill, hazları niteliklerine göre sıralarken entelektüel, estetik ve ahlaki nitelikte olan ruhsal hazları daha üstün görür. Bu hazlara sahip daha üstün yetileri olan bir varlık mutlu olmak için daha fazla şeye ihtiyaç duyar bu da ona acı verir. Ancak yine de bu durum ruhsal hazzı tadan için daha tercih edilir bir durumdur. Bu acılara rağmen hiçbir zaman aşağı bir varlık derecesine düşmek istemez çünkü “tatmin olmuş bir domuz

⁹²Cevizci, *Etik Ahlak Felsefesi*.

⁹³Macit, “Teleolojik Etik Anlayışının Deontolojik Eleştirisi”.

⁹⁴Cevizci, *Etik Ahlak Felsefesi*.

olmaktansa, tatmin olmamış bir insan olmak; mutlu bir budala olmaktansa acı çeken bir Sokrat olmak daha iyidir.”⁹⁵

2.3.Deontolojik Etik

Belli birtakım eylemlerin özleri ve doğaları gereği sonuçlarından bağımsız olarak bazılarını doğru bazılarını ise yanlış olarak niteleyen etik anlayışıdır. Ödev etiği ve ahlaki yükümlülük olarak gelişen, insanı insan olması gereği birtakım ödev ve ahlaki yükümlülüklere muhatap gören anlayıştır. Ahlaklılık bu ödevleri yerine getirmekle mümkündür.⁹⁶ Bu kurama göre bir eylemin doğruluk ve yanlışlığı o eylemin kendisinden kaynaklanır. Alınan sonuç, fayda veya zarar, haz veya acı eylemin ahlakiliğinin bir ölçütü değildir. Ahlakta eylemin sonucundan ziyade temelindeki ilke, niyet ve gerçekleştirilen ödev ölçüttür. İnsanın sorumluluk sahibi ve akıllı bir varlık oluşundan yola çıkarak onun gerçekleştirmesi gereken ödevleri ahlakın temeline yerleştirir.⁹⁷

Deontolojik etik anlayışının en iyi örneği dini etikdir. Dini etik anlayışının temelinde Tanrı’nın iradesi bulunur. Yani Tanrı’nın emrettiği şey iyidir, yasakladığı şey kötüdür. Bu etiğin temelinde belli bir insan tasarımı bulunur. Tanrı insanlara gönderdiği evrensel ahlak yasasıyla yarattığı ilk insan Adem’den itibaren insana sınırlılıklarını ve nasıl olması gerektiğini, kendini bilme ve sınırlarını aşmama yükümlülüğü vermiştir. İnsan bu yükümlülüğü kaldıracak ve anlayacak dilsel yetenek ve kodlarla yani bu kapasiteyle yaratılmıştır. Âdem sınırları aşmış günah işlemiştir ondan ilk istenen hatasının farkına varması, akli bir kenara bırakıp ve eski statüsüne kavuşmak için Tanrı’nın buyruklarına uymasıdır. Adem’in bütün ilahi dinlerde var olan bu öyküsü şunu gösterir ki insan potansiyelinde iyiliği de kötülüğü de taşıyan, ilahi ölçütlere uyum sağlayarak dengeli bir eylem mücadelesinde olması gereken bir varlıktır. Dini etiğin temelinde eksik ve kusurlu bir insan tasarımı vardır ve bunun için de dünyada Tanrı’nın

⁹⁵Kılıç, *Ahlak Felsefesi (Etik)*.

⁹⁶Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü* (İstanbul: Say, 2023).

⁹⁷Ahmet Cevizci, *Felsefeye Giriş* (İstanbul: Say, 2024).

rehberliğine muhtaçtır. Tanrı bu rehberlik için insana ahlak kurallarını göndermiştir yani dini etiğin temeli insanın kendisi dışındaki bir otoritedir. Yani dini etik, insanın Tanrı'nın koyduğu evrensel ahlak kurallarına tam teslimiyetle itaatinden oluşur.⁹⁸

Temel referansı din olan etik kuramlarını birbirinden ayıran temel soru “Ahlaki iyi veya kötü kavramları vahye göre mi tanımlanmalıdır, yoksa bu kavramlar vahye ihtiyaç duyulmadan akıl ile tanımlanabilir mi?” veya Sokrat'ın tabiriyle “Eylemler Tanrı tarafından emredildiği için mi ahlaken doğrudur yoksa ahlaken doğru oldukları için mi Tanrı onları emreder?” İlk seçenekte ahlak yasasını Tanrı yaratır buna *ilahi buyruk teorisi* denir. İkinci seçenekte ise ahlak yasası Tanrı'dan bağımsız hatta Tanrı'nın da mutlak iyi olarak ona tabi olacağı kurallardır ki buna da *doğal yasa teorisi* denir. İlâhi kaynaklı bütün dinlerin ahlak anlayışlarında bu durum farklı görüşlere sebebiyet vermiştir. Dini etikte ahlak kurallarının kaynağı tartışmalı değildir. Tanrı kaynaklı olduğu genel kabuldür ancak bu ilkelerin bilgisinin kaynağı konusu tartışmalıdır. Ahlaki bilgiye ulaşmak vahiy yoluyla mı akıl yoluyla mı mümkündür tartışmalı olan budur. Hristiyan ahlak teorilerinde Protestanların büyük kısmı ‘bir eylem Tanrı istediği için iyidir’ düşüncesinde iken Thomas Aquinas gibi birçok Katolik düşünür insanın vahiyden bağımsız akılla hangi eylemin hangi eylemin kötü olduğunu bulabileceğini ileri sürmüşlerdir. Hristiyan ahlakında tartışmalı olan bu konu Yahudi ahlakında ve İslam ahlakında da tartışılmıştır.⁹⁹

İslam düşüncesinde Mutezili yaklaşıma göre temel ahlaki değerler olan iyilik kötülük adalet gibi kavramlar Tanrı tarafından yaratılmış olup insan bunların bilgisine vahiy olmadan da ulaşabilir. Gazali başta olmak üzere Eş'ari anlayışa göre iyilik kötülük ve adalet gibi kavramların Tanrı'nın iyi demesi haricinde bir anlamı yoktur yani iyi Tanrı emrettiği için iyidir. Maturidi anlayışa göre ise insan davranışları bizzat iyi bizzat kötü ve bu ikisi arasında olanlar diye üçe ayrılır. İlk iki davranış akılla bilinirken üçüncü davranış şeklini iyi veya kötü olarak niteleyebilmek için vahye ihtiyaç vardır.¹⁰⁰

⁹⁸Cevizci, *Felsefeye Giriş*.

⁹⁹Kılıç, *Ahlak Felsefesi (Etik)*.

¹⁰⁰Kılıç, *Ahlak Felsefesi (Etik)*.

Deontolojik etiğin diğeri bir örneği davranışları doğru veya yanlış olarak kesin bir şekilde ayıran, davranışın sonucunu değil bireyin bu davranışı yapmadaki niyetini önemli bulan, kural veya görevci etik de denilen, ödevci etik anlayışıdır. Bu anlayışın en iyi örneği Kant etiğidir. Orta çağın dini etiğinin modern versiyonu olarak da nitelendirilen Kant etiği dini etik gibi evrensel bir ahlak yasasının varlığını kabul eder. Eylemleri sonuçlarından bağımsız sadece ödev olduğu için yapmayı ahlak yasasına uygun olma ölçütü olarak görür. Kant'ın etik anlayışı sadece iki noktada dini etikten farklılık gösterir. Dini etik insandan Tanrı'nın gönderdiği evrensel ahlak yasasına tam bir teslimiyet isterken Kant için temel kavram özgürlüktür. Dini etikte ahlak yasasının kaynağı Tanrı iken Kant'ın ahlak yasası sekülerdir. O ahlak yasasının kaynağı olarak insanı görür. Özgür olduğumuz taktirde ahlaki olan şeyi yapmamız gerektiğini biliyorsak onu doğallıkla yapabiliriz de. İnsan dış bir otoriteden aldığı ahlak yasasıyla değil kendi doğasında bulunan ahlak yasasından ödev ve yükümlülüklerini özgür iradesiyle çıkarabilir.¹⁰¹

Kant ahlak anlayışlarında en yüksek iyi diye tarifi yapılan mutluluk ve ona götüren haz ve fayda kavramlarını ahlaki davranışın itici gücü olarak kabul etmez daha doğrusu bu itici güçle yapılan davranış ahlaki davranış olarak kabul etmez. Kişi ancak duygu ve eğilimlerini bastırıp bir eylemi yapmak zorunda olduğu için yaparsa yani ödevi olduğu için yaparsa ahlaki davranmış olur.

Kant'a göre mutluluk ve ahlaklılık 'en yüksek iyi' nin iki ayrı ögesi olduğundan ve 'en yüksek iyi' de akıl dünyasında gerçekleşeceğinden empirik gerekçelere bağlı bir mutluluk mümkün değildir. Kant ahlaki insanın kişiliğinde ve özgür yasasında mümkün görür. Rasyonel davranışın kanunu kendi dışımızda bir varlıkta (Tanrı veya tecrübe dünyası) aranmamalıdır çünkü onu kendi rasyonel aktivitemizde buluruz. Kant'a göre aksine bir durum söz konusu olsaydı ne özgürlük ne de ahlak olurdu. Bir fiile iyi niteliği kazandıran iyi'yi istemedir. İnsanı saygıya layık kılan ödev duygusunun temelinde de bu iyi isteme vardır.¹⁰²

¹⁰¹Cevizci, *Etik Ahlak Felsefesi*.

¹⁰²Aydın, *Tanrı Ahlak ilişkisi*.

Kant sadece duyulara bağı kalmadan ahlaki eylemin ölçütlerinin nasıl olacağını belirler. Salt aklın ürünleri olan bu ölçütler genel yasalardır ve hayattaki bütün eylemlerin ahlaki olup olmadığını onlarla ölçebiliriz.¹⁰³ Bir kişi her durumda ödevinin ne olduğunu nasıl belirleyebilir? Kant’a göre kişi davranışı evrensel bir yasa olacakmış gibi davranmalıdır. Her eylem evrensel bir yasa olsaydı nasıl olurdu düşüncesiyle hükme bağlanmalıdır. İlkemin, iyiyi hem kendim hem başkaları için evrensel bir yasa olarak görmesine razı mıyım? Eğer değilsem o zaman yapmayı düşündüğüm eylem kesinlikle terk edilmelidir.¹⁰⁴ Kategorik buyruk adı verilen bu ilke herhangi bir durumda araç olarak görülmemeli kendi başına bir amaç olmalıdır.

Kategorik buyruğu üç adımda sıralamıştır ilk adımı “öyle eylemde bulun ki eylemin gerisindeki niyet ya da ilke herkes için geçerli evrensel bir yasa olsun”. Burada ilk dikkat çeken ahlak yasasının tutarlı olması gerektiğidir. Örneğin bir kişi çalışmak istemediği için ihtiyaçlarımı hırsızlıkla karşılarım düşüncesine sahipse, bunun herkes için geçerli bir ahlak yasası olmasını ister mi. Herkes çalışmayıp çalsa bu durumda kimse çalışmadığı için çalınacak bir şey de olmayacaktır bu durumda bu yasa evrensel bir yasa olacak tutarlılıkta değildir. İkinci adımında evrensellik vurgusu daha artmış olarak “iraden kendisini evrensel bir yasa koyucu olarak görsün” der. Kant hiç kimsenin kendini istisna olarak görmemesi gerektiğini kendisi için istediğini herkes için, herkes için istediğini de kendisi için istemenin evrenselliğini gösterir.

Üçüncü adım ise “insanı her zaman bir amaç olarak görecektir şekilde eylemde bulun”. İnsan araç olarak kullanılması gereken nesne gibi değildir o bir amaçtır ve en yüksek değere sahiptir. Bu tavrıyla Kant insana mutlak bir saygı ister.¹⁰⁵ Kant burada akıl sahibi bir varlık olan insanın özgür iradesine ulaşmak ister. İrade özgürlüğü ahlak ya da ahlaksızlığın temel kuralıdır. Bütün eylemler doğal nedenlerin bir sonucu

¹⁰³Macit, “Teleolojik Etik Anlayışının Deontolojik Eleştirisi”.

¹⁰⁴Türkeri, *Etik Kuramları*.

¹⁰⁵Cevizci, *Felsefeye Giriş*.

olduğunda ve her şeyin belirlenmiş olduğu bir yerde ahlaki seçim veya ahlakilikten bahsedilemez.¹⁰⁶

2.4.Erdem Etiği

Erdem etiği, erdem kavramı ve iyi karakterin merkezi rol oynadığı etik anlayışıdır. Ahlaklılığın temelinde iyi karakter özellikleri ve erdemliliğin geliştirilmesi vardır. Erdemli kişinin ahlaken iyi bir olduğunu ileri süren anlayıştır. ¹⁰⁷ Esas olarak Aristoteles tarafından geliştirilmiş olmakla beraber 20. Yüzyılda yararcılık ve Kant'ın ödev etiğine karşı bir alternatif olarak iyi karakterin merkeze alındığı bir etik anlayışıdır.¹⁰⁸

Erdem etiği deontoloji ve teleoloji kuramlarına karşı bir devrim niteliğindedir. Etiğin odak noktasını eylemlerden erdemlere kaydırmak küçük bir değişim değildir. Bu kuramların *eylem merkezli* anlayışından *eyleyen merkezli* bir anlayışa yönelik köklü bir değişimdir. Bu geleneksel sorunların da ölçütlerin de değişmesi demektir. Bir erdem etiği erdemli bireyin eylemi değil erdemli bireyin karakteriyle meşguldür. Yanlışıklık, yükümlülük, gibi deontik kavramlar yerine iyilik ve erdem gibi kavramları temele alır. Bir davranış ancak onu erdemli bir kişi belirli koşullarda yapmışsa doğrudur. Erdem etiğinin erdem ve karakter üzerine yoğunlaşması insanların, insanlar arasındaki farkların, özelliğinin, insan ilişkilerini ve duygularını açıklamaya daha uygundur.¹⁰⁹

Etik kuramları genelde ahlaki bilginin kaynağı veya ahlakın sonradan mı edinilen veya insan tabiatında zaten var olan bir şey mi olduğu üzerinde dururken erdem etiği erdemli karakteri oluşturulan bir şey olarak görür. Erdemli karakter ve özellikler

¹⁰⁶Cevizci, *Felsefeye Giriş*.

¹⁰⁷Ahmet Cevizci, *Felsefe Terimleri sözlüğü* (İstanbul: Paradigma, ts.).

¹⁰⁸Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*.

¹⁰⁹Berfin Kart, *Deontolojist ve Teleolojist Kuramlar İkileminde “Erdem Etiği”* (Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2006).

kişinin gençliğinde kazanıldığı için ahlak eğitime çok önem verir. Yetişkinleri gelenekle gençlere erdemleri aktarmakla yükümlü görür.¹¹⁰

Deontolojik etiğin ‘ne yapmalıyım’ sorusu, erdem etiğinde ‘ne tür bir insan olmalıyım’ sorusuna dönüşmüştür. Erdem etiğinde yapma etme değil artık *olma* önemlidir. Erdem etiğinde bir ahlaki öncelik meselesi de vardır. Eylemin mi eyleyenin mi öncelikli olması, karaktere ilişkin yargılar mı önceliklidir ahlaki ilkeler mi? Öncelikler belirlendiğinde doğru eylem ahlaksal doğru ve yanlış daha kolay belirlenir.¹¹¹

Erdem etiği bazı düşünörlere göre “etikte hem yeni hem de eski bir yaklaşımdır; eskidir çünkü Platon ve Aristoteles’in yazılarına geri dönüştür, yenidir çünkü eski olan bu yaklaşımları yeniden canlandırır.”¹¹² Erdem etiği, klasik ve modern dönem olarak iki ana başlıkta incelenir. Erdem etiğini ilk kez sistemleştiren filozof Aristoteles’tir. Erdem, entelektöel erdem ve ahlaki erdem olmak üzere iki türldür. Entelektöel erdemın hem öğrenilmesi hem de geliştirilmesi büyük ölçüde, alınan eğitime bağılıdır; bu nedenle entelektöel erdem deneyime ve zamana muhtaçtır. Tersine ahlaki erdem, alışkanlığın ürünüdür; bu nedenle onun adı ethos kelimesinin hafif bir değişimi ile oluşmuştur.”¹¹³

Aristoteles’in erdem etiğinin konusu da kaynağı da uygulanması da insandır, insan iledir. Temeline insan aklını yerleştirmiştir. Ve bir diğör önemli noktası, Aristoteles etiğini teoride bırakmamıştır. Yani salt normlar oluşturup, onları incelememiş; insan davranışlarını ve insanın yapısını gözlemleyerek erdem etiğini oluşturmuştur. Başka herhangi bir dış kaynak aramamıştır. Onun erdem etiği sonraki yüzyıllarda birçok felsefeci, düşünör tarafından temel kabul edilmiştir. Öyle ki bazıları, onun görüşlerinden yola çıkarak, bazen eleştirerek yeni erdem etiği oluşturmuşlardır.

¹¹⁰Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*.

¹¹¹Kart, *Deontolojist ve Teleolojist Kuramlar İkileminde “Erdem Etiği”*.

¹¹²Kart, *Deontolojist ve Teleolojist Kuramlar İkileminde “Erdem Etiği”*.

¹¹³Aristoteles, *Nikomakhos’a Etik*.

Modern dönem filozoflarından ise Alasdair MacIntyre, Aristoteles'in erdem etiğini birtakım sebeplerle eleştirerek, kendine ait erdem etiğini oluşturmuştur.¹¹⁴

MacIntyre'a göre günümüzde ahlaki pusulası şaşmış bir insanlık bulunmaktadır, iyilik cesaret dürüstlük dostluk gibi erdemlerden yoksundurlar. Buradan yola çıkan düşünür erdemini izini takip ederek felsefi geleneğin canlandırılması ve felsefe tarihinin yeniden yazılmasını uygun görür. Erdem anlayışımızdan geriye hiçbir bağlama oturmeyen fragmanlar kalmıştır ve bu fragmanlar tarihsel bağlamları oturtulup bir bütün oluşturulduğunda kendi parçalanmış benliğimizin de iyi yaşama anlayışına yeniden kavuşacağını düşünür. Erdem'in tarihsel sürecini irdeleyen düşünür üç farklı erdem anlayışından bahseder ilki erdemi toplumsal rollerin gerçekleştirilmesi için bir araç gören Homer'in erdem anlayışıdır. İkincisi erdemleri insanın telosunu gerçekleştirmek için araç gören Aristoteles'in ve Hristiyanlığın erdem anlayışlarıdır. Üçüncü olarak da dünyevi ve ilahi başarıyı sağlayacak faydaya götüren araçlar olarak kabul edilen erdem anlayışıdır.¹¹⁵

Aristoteles'e göre her etkinlik her pratik birtakım iyileri amaçlar çünkü iyi ile anlatılmak istenen şey insan denen varlığın karakteristik olarak amaçladığı şey yani insan olmasının gereğidir.¹¹⁶ Aristoteles, diğer bütün türler gibi insanın da kendi doğası gereği özel bir telosa doğru ilerlediğini ve insanın da belirli bir amaca sahip olduğunu belirterek bu amacın yani hedef olan iyinin ne olduğunu bulmaya çalışır. Bu iyiyi para, onur ya da haz ile özdeş görmez. Aristoteles'e göre insanın kendini gerçekleştirme ve mutluluğu bulma haline verdiği isim *Eudaimoniadır*. Eudaimonia, iyi durumda olma ve iyi durumda iken iyi şeyler yapma halidir veya bir insanın kendi içinde ve tanrısal olanla ilişkisinde kendini beğenmesi halidir.¹¹⁷ Aristoteles'in erdem tanımında orta kavramına daha önce değinmiştik. İfrat ile tefrit arasında olmak erdem, ortanın her iki

¹¹⁴Zeki Özcan, "Nikomakhos'a Etik Bağlamında Aristoteles'in Erdem Etiği", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29 (2020).

¹¹⁵MacIntyre, *Erdem Peşinde Bir Ahlak Teorisi Çalışması*.

¹¹⁶Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*.

¹¹⁷MacIntyre, *Erdem Peşinde Bir Ahlak Teorisi Çalışması*.

ucu ise erdemsizliktir. İçinde bulunulan koşullar göz önünde bulundurulmadan bir erdem ya da erdemsizliği tayin etmek her zaman mümkün değildir.

MacIntyre Aristoteles'in erdem anlayışından yola çıkarak yaptığı üç aşamalı erdem anlayışının ilk aşamasında erdemleri içsel iyileri başarmak için zorunlu pratikler olarak görür. Kendi içinde erdemleri değerli görmeyen insan için adil olmak, cesaretli olmak gerçek anlamda mümkün değildir. Burada MacIntyre'nin pratik tanımı devreye girer. Ona göre pratik sadece bir ferdin uygulaması değil aynı zamanda toplumsal yönü olan bir insani etkinliktir. Bir iş birliği sonucunda ortaya çıkar, içsel iyiler ve dışsal iyilerle birlikte kendine has amaç ve iyi anlayışı oluşturur. Her insan içsel olarak iyi gördüğü etkinlikleri toplumsal boyutta bir fazilet anlayışı ile hayata geçirmeye çalışır. Bu aşamadan sonra pratik artık dışsal iyiler de oluşturur bunlar rastlantısal ve toplumsal koşullarla oluşur. Saygınlık, mevki, para gibi iyiler bu tür iyilerdir. Dışsal iyiler erdemlerle ilişkilidir ancak içsel iyilerden farklı olarak herhangi bir erdeme sahip olunmadan da kazanılabilir iyilerdir.¹¹⁸

Erdem anlayışının ikinci aşamasında insan hayatının bütünlüğü ve öyküsellliği vurgulanır. Modern yaşamda insan hayatının sosyolojik yönü yani çalışma hayatı, özel hayat-toplumsal hayat, çocukluk-yaşlılık hayatı gibi kendi standartlarına sahip kısımlara ayrılmıştır. Felsefi olarak insan eylemlerini kapsamlı bir bütünün parçası olarak ele almayıp onu ayrı ayrı açıklamaya çalışan bu bakış insanı bütünlüğünden koparır. İnsan eylemleri bir bütün olarak ve kişi olarak kendi tarihi ile içinde yaşadığı tarihle bağlantılıdır.¹¹⁹

Erdemler, içinde insanların iyiyi birlikte arayabilecekleri politik topluluk ve aile biçimlerinin sürekliliğini sağlamaktadır. İyinin karakteri hakkında yürütülecek felsefi sorgulama için zorunlu olan erdemler bu yapıların içinde bulunacaktır. MacIntyre için insansal iyiyi oluşturan şey, en iyi şekilde yaşanarak tamamlanmış bütün bir insan

¹¹⁸MacIntyre, *Erdem Peşinde Bir Ahlak Teorisi Çalışması*.

¹¹⁹MacIntyre, *Erdem Peşinde Bir Ahlak Teorisi Çalışması*.

hayatıdır. Erdemlerin hayata geçirilmesi ise bu tür bir yaşamın zorunlu ve temel parçasıdır.¹²⁰

Erdemler, yalnızca belirli bir tarzda eylemde bulunma değil, aynı zamanda belirli bir tarzda da hissetme eğilimleridir. Erdemli davranmak, Kant'ın düşündüğü gibi, eğilimlere karşı gelmek değildir. Erdemin gelişmesiyle şekillendirilen eğilimlere uygun davranmaktır. Çünkü ahlaksal eğitimi, bir “*hissi eğitim*”dir.¹²¹

Üçüncü aşama ise *gelenek* kavramı adı altında açıklanan aşamadır. MacIntyre iyi arayışını veya erdemleri hayata geçirmeyi hiçbir zaman yalnızca birey olarak gerçekleştiremeyeceğimizi söyler. Aristotelesçi bir erdem kuramı, belirli bir bireyin, belirli bir anda kendisi için iyi olduğunu düşündüğü şey ile bir insan olarak hakikaten onun için iyi olan şey arasında can alıcı bir ayrımı gerektirir. Erdemlerin hayata geçirilmesini ve yargıda bulunmayı talep eden seçimlerdir. Bu nedenle, doğru olanıdoğru yerde, doğru zamanda ve doğru yolla yapma ve yargıda bulunma kapasitesini gerektirir. Böyle bir kapasite geçmişten bağımsız düşünülemez. MacIntyre’a göre, ne veya kim olduğum, belirleyici ölçüde, miras almış olduğum şeye, şu anki bende mevcut olan özel geçmişe bağlıdır. Kendimin, belirli bir tarihin bir parçası olduğunu ve daha genel bir ifadeyle, belirli bir geleneğin birçok taşıyıcısından birisi olduğumu keşfederim. Dolayısıyla da erdemler, şimdiyle olduğu kadar geçmişle ve elbette gelecekleolan ilişkilerin devamını sağlamak zorundadırlar.¹²²

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ETİK İLE AHLAK ARASINDAKİ FARKLAR

3.1.Ahlak Etik Ayrımının Tarihsel Süreci

¹²⁰MacIntyre, *Erdem Peşinde Bir Ahlak Teorisi Çalışması*.

¹²¹MacIntyre, *Erdem Peşinde Bir Ahlak Teorisi Çalışması*.

¹²²MacIntyre, *Erdem Peşinde Bir Ahlak Teorisi Çalışması*.

Etik ve ahlak eskiçağ felsefesinde aynı anlamda kullanılmıştır. Sokrates insanın beden ve ruhtan oluşan bir canlı oluşuna dikkat çekip onun erdemli kişinin ruhuna özen gösteren kişi olduğunu belirtir. Ona göre yaygın ahlaki anlayış veya yaşanan gündelik hayat sorgulanmalıdır. İçinde bulunduğu toplumun yaşam tarzını ve önceliklerine eleştirel bakar ve her insanın da bunu yapmasını insan olmasının bir gerekliliği olarak görür. İnsan bütün diğer canlılardan farklı olarak sadece bedensel hazlar ve şan, şöhret tutkusunu amaç edinmemelidir.¹²³ Sokrates'in bu anlayışı içinde bulunduğu toplumun ahlaki normlarını etik anlayışa sahip bir bakış açısıyla değerlendirdiğini gösterir. Bu durum ise hem etik hem de ahlakı kapsar. *Nikomakhos'a Etik* adlı eserinde 'mutlak iyi' kavramını reddeder ve etik kavramının insanların gündelik yaşamında kendiliğinden ortaya çıkan davranış alışkanlıkları veya bunların toplamından oluşan karakteri olarak tanımlar.¹²⁴ Burada etiği insanın kendi içinde var olan bir düşünme, kavrama ve tercih etme sürecini olarak ifade ettiği gibi insanlarla olan sosyal ilişkilerini düzenleyen sosyal bir olgu olarak da görür.

Batı kaynakları etik ve moral kavramlarını kullanırken İslam ahlakında Arapça kökenli ahlak kavramı kullanılmıştır. Türkçeye çevrilen eserlerde yakın zamana kadar çoğunlukla *ahlak* kavramı *etik* ve *ahlak* yerine ikisini de ifade için kullanılmıştır. Etik kelimesi Türkçe kaynaklarda ilk olarak *Suut Kemal Yetki*'nin *Spinoza*'nın *Etika* isimli kitabının çevirisiyle görülmüştür (1934). Türkçede etik ile ahlak kavramını ayırıp, bunların birbirinin yerine kullanılmasını yanlış bulan çalışma ilk olarak İonna Kuçuradi'nin öğrencisi olan Harun Tepe tarafından yapılmıştır. İonna Kuçuradi'nin kavramları yerli yerinde kullanmamanın insanın düşünce dünyasına oradan da yaşamına çok büyük olumsuzluklar katacağı ifadelerinden yola çıkarsak Harun Tepe'nin ahlak ve etik ayırımına getirdiği açıklamalar daha anlaşılır olacaktır. Tepe'ye göre etik kelimesinin yerine ülkemizde ahlak ve ahlak felsefesi tabirlerini kullanmak bir karmaşaya yol açmıştır. Ahlak bir toplumun fenomenidir bir ahlaktan bahsederken belirli bir ahlak veya moralden söz edilir yani yerel ve görel bir şeyden bahsedilir. Ahlak belli bir topluma aittir ve zamandan zamana ve toplumdan topluma değişiklik

¹²³Ahmet Cevizci, *Etik Ahlak Felsefesi* (İstanbul, 2021).

¹²⁴Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*.

gösterir. Ahlak bir kurallar ve normlar bütünüdür, ahlak felsefesi ise bu normlar ve kurallardan kişinin mutluluğa ulaşması için ölçü koymaya çalışır. Etik ise bu konularla ilgilenmez mutluluk, iyi-kötü gibi değer yargıları etiğin konusu değildir. Etik bu yargıların bilgisel değerini sorgular yani eyleme ilişkin evrensel ilke ve yasalar koyar. Etik eyleme ilişkin felsefî bilgidir. Kişiye ait eylem ve ilişkilerin bilgisini edinmeyi amaçlar, eylemin koşulları, doğruluğu-yanlışı, sonuçlarıyla ilgilenir. Etik ve ahlak terimlerinin birbiriyle karıştırılmasının olumsuz sonuçlarından biri etiğin de ahlak gibi göreceli bir şey olduğunun düşünülmesine yol açmasıdır.¹²⁵

Ahlak felsefeden büyük ölçüde bağımsız, daha çok sosyolojik ve kültürel bir aladır. Bir toplumda gelenek yoluyla aktarılmış kısmen doğal bir biçimde kısmen de uzlaşım ile belirlenmiş kural ve normlardan oluşan toplum düzenini sağlayan bir olgudur. Toplumsal alışkanlıklar ve toplumun dünyayı anlamlandırma biçimi kısacası töre ve geleneğe çok yakın özelliktedir. Ahlaki kuralları normları olmayan bir toplum düşünmek imkansızdır. En ilkel toplumlar da bile toplumun manevi dünyasını şekillendiren, mensuplarının değer dünyalarını belirleyen, nasıl davranıp nasıl yaşayacaklarını bildiren normlar ve değerler vardır.¹²⁶

Ahlak söz konusu olduğunda birey pasif ve alıcı durumundadır. Toplumun kimi zaman değişerek ancak sonuç itibarıyla koruduğu veya yeniden tanımladığı kural ve değerleri genç üyelerine kültürlenme ve sosyalleşme döneminde empoze ettiğini görürüz. Bu kurallar ilk etapta bilinçsizce kabul edilirken ilerleyen evrelerde toplumdan ayrı düşmemek ve yabancılaşmamak adına olduğu şekliyle alınır. Ahlak lokal, yerel bir topluluk veya cemaatin hayatla ilişkisi ile geliştirmiş olduğu değerler ve kurallar silsilesini ifade ettiğinden olgusal ve tarihsel bir pratiktir. Etik ise bu pratiğin teorisidir. Etik tek tek her bireyin somut ahlaki hayatının normları, kuralları, değerleri ve ideallerini anlayıp açıklamaya yönelik ilkeler bütünüdür. Etik ahlak olgusuna yönelik felsefî disiplindir. Ahlak yerel iken etik evrenseldir. Ahlak içinde yaşanan topluma göre şekillenir. Örneğin töre cinayeti işleyen kişi, namus adına insan öldürme eylemini

¹²⁵Özturan, “Etik ile Ahlak Arasında:Türkçe Ahlak Felsefesi Literatürüne Dair Etik Kavramı Kullanımı Üzerinden Bir Değerlendirme”.

¹²⁶Cevizci, *Etik Ahlak Felsefesi*.

gerçekleştirmiştir ve onun toplumunda bu ahlaki bir davranıştır. Bu kişinin içinde yaşadığı toplumun ahlaki kurallarına bakmadan ahlaksız ve vicdansız olduğunu söyleyemeyiz. Çünkü o kendini o toplumun kuralları içinde bulmuştur ve hatta modern insana göre daha saf, temiz, nahif bir insan da olabilir. Ancak sahip olduğu ahlak at, namus, silah gibi ilkel değerlere sahip feodal toplumun ahlakıdır. İşte bu ahlaki değerlendirirken evrensel ilke olan ‘sevgi’, ‘insan hayatına saygı’ gibi ilkelere uzak olduğunu etik ilkelere dayanarak söyleriz.¹²⁷

Etik, bireyin ilkel, bilinçli davranışını yani ahlak gibi miras olarak devralmadığı ölçülüp biçilmiş, form kazanmış eylem ve tutumunu ifade eder. Etik davranışta birey ahlak da olduğu gibi pasif değil kurucu ve etkindir. İçine doğduğu toplumun hazır ahlak kurallarını ölçüp, değerlendirip, tercih edip, sorgulayıp, akli çıkarımlar yaparak temellendirir. Bu tutum bireyi yerel olanla besleyip evrensel olana ulaştırır. Böyle bir birey ise genel olarak dünyadaki ahlaki krizi görüp ona uygun tepkiler oluşturabilir. Etik bu anlamda değer yüklü rasyonel tutum olarak ifade edilebilir.¹²⁸

Günlük yaşamda insanlar ahlak ve etiği birbirinin yerine kullanırken ahlakın belirli bir zaman ve toplumun iyi kabul ettiği ölçütler olduğunu göz önünde bulundurmazlar. Etik terimi bilgi alanını adlandırmada kullanılır ve bu alan felsefenin ilk ve temel alanlarından biridir. Bedia Akarsu’ya göre ahlak yaşamımızın her alanını kapsayan ölçülebilir, deneye açık bir olgudur. Annemarie Pieper, ahlaki bir grubun, topluluğun bağlayıcı olduğu kabul edilen normlara sahip, buyruk ve yasakları olarak niteler. Doğan Özlem ise belli bir tarihsel dönemde, bir grup veya topluluğun bağlı olduğu normlar olarak tanımlar. İonna Kuçuradi ahlakın bu bağlamlarından hareketle kişiler arası ilişkilerde davranışlara ilişkin, topluluklara yere ve zamana göre değişen çeşitli değer yargıları sistemleri olarak tanımlar. Ahlak bu zaman ve yer mefhumunun değişkenliği sayesinde çeşitlilik gösteren bir olgudur. Daha doğru bir tabirle ahlak değil ahlaklar olarak niteleyebiliriz. Farkında olunsun veya olunmasın ahlak dendiğinde hep belirli bir toplumun belirli bir zamanında oluşturduğu ahlakını kastetmiş oluruz. Bu

¹²⁷Cevizci, *Etik Ahlak Felsefesi*.

¹²⁸Cevizci, *Etik Ahlak Felsefesi*.

tanımlardan anlaşılacağı üzere ahlak insanın toplumsal yönüyle bağlantılı bir olgudur ve bir filozofun kurduğu bir sistem değil toplumda kendiliğinden var olan bir gerçeklik olgusudur. Filozof burada sadece ‘bu nedir?’ diye sorabilir ki etik alanın bilgisi de budur. Yani ahlak olgusal etik ise bilgiseldir.¹²⁹

Etik bir bilgi alanı oluşu onu bilgi felsefesi, varlık felsefesi, sanat felsefesi, tarih felsefesi gibi kendine has nesneleri olan bir alan haline dönüştürür. Yani ahlaklar ‘adil’ olma, ‘iyi’ olma, ‘erdemli’ olma konusunda her biri kendine göre davranış ölçüleri verirken etik, ‘adalet nedir?’, ‘iyilik nedir?’, ‘erdemli olmak nedir?’ gibi yaşam dünyamızın bu önemli kavramlarının bilgisini arayan temel sorulara yönelir. Ahlak günlük yaşamda ne yapmamız gerektiğini söyleyerek hazır ölçüleri verirken etik, bir kişinin bir durumda doğru olanı yapabilmesinin koşullarının bilgisini arar.¹³⁰

Etik ve ahlak ayrımını önemini çok sık dile getiren Kuçuradi etik konusunu insanlar arası ilişkilerde eylemin ne olduğunu ne gibi öğelerden oluştuğunu ne gibi belirleyicileri olduğunu belirleyen bir alan olarak tanımlar. Felsefenin insanlar arası ilişkilerde değer sorunlarını inceleyen, bu konuda bilgi ortaya koyan dalıdır. Etik bu değer konularıyla uğraşırken ahlak gibi mutlak iyi veya kötü ölçütüyle hareket etmez, yargılamaz ve sorgulamaz.¹³¹ Ahlaklar içerisinden, ancak ahlaklardan bağımsız eylemlerin felsefi incelemesidir. Etik, bir eylemi yapan kişi, yapılan kişi, yapılan koşullar ve eylemin doğruluğu konusunda, genel kabule dayanmadan herhangi bir iyi referansı ile hareket etmeden inceler. Kuçuradi etik evrenselliğini bir normun dünya üzerinde geçerliliğine değil, onun epistemolojik-aksiyolojik özelliğine bağlar. Üretildiği öncüller bilgisel olarak bir öznelliğe işaret etmelidir.¹³²

¹²⁹İyi - Tepe, *Etik*.

¹³⁰İyi - Tepe, *Etik*.

¹³¹Ioanna Kucuradi, *Uludag Konusmaları: Özgürlük, Ahlak, Kültür Kavramları* (Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, 2017).

¹³²İonna Kuçuradi, “Etik ve Etikler”, *Türkiye Mühendislik Haberleri* 1/243 (2023), 7.

Buraya kadar gördüğümüz etik ve ahlak ayrımı daha çok bilimsel boyuttadır. Ancak aydınlanma sonrası etik ve ahlak ayrımı bireysel ahlak ve devletlerin halkı kontrol için oluşturduğu denetleme mekanizması da diyebileceğimiz dış kaynaklı etik olarak ayrılmıştır. Bu ayrım temelinde kimisi Bauman gibi dış kaynaklı olanı etik olarak, kimisi de Levinas gibi iç kaynaklı olanı etik olarak nitelemiştir. Bu ayrımda Bauman'a göre etik kötü sonuçlar doğurmuştur. Etik yasa koyucuların toplumu denetlemek ve şekillendirmek için oluşturduğu kurallar bütünüdür. Ahlak ise kontrol edilemez, bireysel ve müphemdir. Ahlak kişinin vicdanı ile aldığı kararlardır ve dış müdahaleye açık değildir. Levinas ise bu tanımı tam tersine çevirerek isimlendirme yapmıştır. Toplumsal baskı ve devlet otoritesiyle oluşan kuralları ahlak olarak isimlendirmiş, bireysel tercih ve vicdanımızla yaptığımız davranışlarımızı etik olarak isimlendirmiştir.

3.2.Aydınlanma Dönemi Felsefesinde Etik

Etik ve ahlak felsefesi arasındaki ayrım felsefenin tarihsel süreci içinde ortaya çıkmıştır. Bu ayrımın tarihsel sürecinin izleri sürüldüğünde ilk karşımıza çıkan modern etikdir onun ise beslendiği kaynak aydınlanma dönemidir. Aydınlanma döneminin en güçlü filozoflarından Kant aydınlanma öncesi süreci insanın kendi suçuyla düşmüş olduğu bir ergin olamayış durumu olarak niteler. Aydınlanma çağını insanlığın bir bütün olarak dinsel konularda başkasının rehberliğine ihtiyaç duymadan aklını iyi ve güvenilir şekilde kullanma dönemi olarak tanımlar. Vahye ve imanın sınırlarına müracaat etmeden hayatın problemlerine akli ve felsefi yöntemleri uygulamak aydınlanma çağı filozoflarının temel çıkış noktası olmuştur. Akıl eleştirel ve inşa edici bir yöntemle kullanıldığında insanın kendisi ve toplumla ilişkilerini özgürce değiştirebilir. Bu anlayışa göre esas ahlaklı insan dünyada kendi yolunu kendisi bulabilen hür insandır. Koşulsuz hümanizm ve mutlak rasyonalizm zemininde aklın eylemle ilgili kullanımı insanın kendisini en iyi açığa çıkarma biçimidir. Bireyi gelenek ve keyfi otoritenin baskı ve tehditlerinden kurtarma gücüyle beslenen aydınlanma inancı, din ya da gelenek yerine bilim eliyle geçerli kılınan veya meşrulaştırılan bir dünya görüşünü benimser.¹³³

¹³³Cevizci, *Aydınlanma Felsefesi*.

Paul Hazard’a göre aydınlanma ile Tanrı semada bir yerde, bilinmeyen ve nüfuz edilemeyen bir gökte bırakıldı. İnsan, sadece insan, her şeyin ölçüsü oldu. Bizi memnun etmeye yetecek olan gerçekler üzerine bir felsefe kuruldu. İlahi müeyyidesi olmayan bir felsefi sistem, esrarsız bir din, dogmasız bir ahlak kurmak gerekti.¹³⁴

Alasdair MacIntyre aydınlanmanın, modernitenin farklılığa kapalı felsefi süslerini kuşanma sürecini başlattığını söyler. Hegel’e göre aydınlanma ile ve aydınlanma sayesinde kendilerini gerçekliğin efendileri gören insanlar kendi kimliklerini akıl olarak belirleyip evrensel düşünce özgürlüğü olarak nitelemişlerdir. Aydınlanma insanı, başka ülkelere aktardığı evrensel ilkelere göre, bütün eşya ve kurumlarıyla dünyayı yargılamada aklın genel ilkelerine uygunluğu yeterli görmüştür. Bireyi ve bireyin bağımsızlığını kabul edip içinde yer aldığı cemaati unutmuştur. Soyut felsefi ilkelerini halkın eğilim ve yönelimlerini dikkate almadan uygulamaya kalkışmıştır. Böyle bir teşebbüs hukuk ve ahlak düzeninde halka bir dayatmaya dönüşüp bireyin özgürlüğünü kısıtlamıştır. Aydınlanmanın dünya algısı şu bakımdan yanlış değilse de ciddi anlamda eksiktir. Aydınlanma düşüncesi, dünyadaki dışsal, bireysel nesneleri görür ancak dünyayı bir Tanrı veya akıl tarafından konmuş bir düzen olarak görmez. Her şeyin kutsiyetini elinden aldığı gibi dünyayı insanın inceleme ve kullanımına açık bir nesneler yığını olarak görür.¹³⁵ Nesneler yığını olarak görülen bu dünyada insan da zamanla nesneleşmiştir. Kutsallık ve geleneğin terk edilişi insana ilk etapta özgürlük gibi sunulsa da insan zamanla kendini, şekillendiren, yargılayan ve tek tipleştiren bir insan grubunun otoritesi altında bulmuştur.

Adorno ve Horkheimer göre aydınlanma anlam arayışını terk ederek, akılla gizlerinden kurtarılmış doğaya hükmederek ve dünyaya güç uygulayarak, bütünüyle totaliter bir anlayışla, insanın iddia edildiği gibi insani bir düzeye çıkmaktan uzak yeni bir barbarlığa düşmesine sebep olmuştur. İnsanı batıl inanç, efsane ve korkulardan arındırıp, problemlere akıl sahibi herkesçe kabul edilecek nesnel çözümler bulmaya duyduğu inanç, pratik açıdan neyin gerçekten akli olduğu konusunda çatışmalara yol

¹³⁴Cevizci, *Aydınlanma Felsefesi*.

¹³⁵Cevizci, *Aydınlanma Felsefesi*.

açmıştır. Sorun çözümede gelenek, mitoloji ve din gibi yolları geçersiz saydığından bu çatışmaları çözmek için güç kullanmaktan başka çaresi kalmamıştır. Aydınlanma politik teröre karşı olmak yerine özünde politik terörü taşıyan bir kaynağa dönüşmüştür.¹³⁶Adorno ve Horkheimer aydınlanma eleştirisini aydınlanmanın doğal sonucu olarak gördükleri modernite üzerinden yapmışlardır. İkisi de Holokost'u aydınlanmanın moderniteyi şekillendirmesinin bir sonucu olarak görmüş ve modern ahlak krizinin sebebini aydınlanmanın bireyi yok sayan totaliter tutumuna bağlamışlardır.¹³⁷

Aydınlanmanın 'ideal toplum düzeni'anlayışibilim ile özdeşleşmiş bir mutlak gerçeklikbuluşu ile devam etmiştir. Bu mutlak gerçeklikte insan aklı çatışan çıkarlara hizmet için araçsallaştırılmıştır. Birey silinmiş araçsallaşmış akılla tümel, tikele hakimiyet kurmuştur. Tümelin bireyin aklını işgal etmesiyle aydınlanma kendi kendini imha etmiştir.Moderniteyi aydınlanma projesinin devamı olarak gören Bauman'a göre akılcı planlı ve bilimsel bilgilerle ustaca yönetilip koordine edilen modernlik kendinden öncekileri eleştirdiği ilkelik, savurganlık ve yetersizliğin içine düşmüştür.¹³⁸

Aydınlanmaya getirilen bu eleştirilerden de anlıyoruz ki geleneksel otoriteden özgürleştirilen birey her konu gibi ahlakın da aklileştirildiği insanın doğal yapısından kopuk hatta onu baskılayan farklı bir otoriteye maruz kalmıştır. Bu durum aydınlanma ile başlayıp modern etikle devam etmiştir. Etik, bir otorite yani dış bir güç tarafından uyulması gereken toplumun ve hatta evrensel olarak herkesin iyiliğini, yararını düşünen, genel çıkara uygun evrensel bir akıl hükmündedir. Etik geleneksel ahlak anlayışlarının yeteri kadar toplumsal ve evrensel bulunmamasından doğmuştur. Toplumsal ve kişisel düzeydeki pratiklerin nasıl olması gerektiği konusunda daha kapsayıcı daha genel ve daha evrensel kurallar ve hedefler belirler.

3.3.Modern Etik:

¹³⁶Cevizci, *Aydınlanma Felsefesi*.

¹³⁷Zygmunt Bauman, *Modernite ve Holokaust* (İstanbul: Alfa, 2022).

¹³⁸Erhan Akarçay vd., *Çağdaş Sosyoloji Kuramları* (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 2018).

Modernite daha çok politika, yasa, bilgi, toplum, bilim ve felsefe alanındaki değişimi ifade etmek için kullanılır. Modernitenin başlangıcı için farklı görüşler mevcuttur. Modernitenin başlangıcını feodal hiyerarşinin yıkılışı, Protestanlığın yayılmasını ve kapitalizmin doğuşunu Rönesans sürecine bağlayanlar olduğu gibi, bu süreci 18. yüzyıl sonlarına, Fransız İhtilali'ne, ulus devletlerin ortaya çıkışına ya da Sanayi Devrimi'ne dayandıranlar da vardır.¹³⁹

Modernite bir sonuçsa özellikle düşünsel ve etik boyutta ilk şekillenışı aydınlanma dönemiyle oluşmuştur. Modernitenin üst-anlatıları evrensellik, özgürlük, tinin diyalektiği, adalet, eşitlik, ilerleme, zenginlik, kanıtlama gibi anlatılardır. En temel üst anlatısı tarihin yani insanın özgürleşmesidir. Bu özgürleşmeyi gerçekleştirecek olan bilim ve bilginin geçerlilik ilkesi kanıtlamadır.¹⁴⁰ Hümanizmin insanı yücelten çıkışıyla birlikte aydınlanmanın rasyonel ve bilimsel ilkeleri birleşince etik anlayışta buna göre şekil almıştır. Kısacası modernizmi imleyen ne varsa hepsi etik alanı da etkilemiştir.

Modernlik ruhunun ilk büyük temsilcisi diyebileceğimiz Francis Bacon bilime olan büyük inancı ile modern dünyanın bilimle inşa edileceğine inanır. Geleneğe ve kadim bilgeliğe, Platon ve Aristotelesçi düşünme tarzına karşı savaş açmış doğaya ilişkin bilimsel bilime yönelip zihnin yanlış düşünce ve önyargılardan kurtulması gerektiğini savunmuştur.¹⁴¹ Bacon'a göre iyi yararlı olandır ve aynı zamanda bilgi ile mutluluk arasında da ilişki vardır. İyi olanın yararlı olan olması ölçütü bireysel bazda olduğundan daha çok toplumsal bazda daha ağır basar. Ona göre dünyanın dönüşümü insanın daha mutlu ve daha kolay yaşaması anlamındadır. İnsanın yeryüzündeki egemenliği herkesin mutluluğuna hizmet etmelidir. Bacon'a göre din ahlakı ne kurar ne de yıkar. Modern anlayış içerisinde dini ve geleneksel anlayışın terkedilmesini büyük ölçüde Bacon temsil eder. Din ve metafizik temelli bir iyi-kötü anlayışı olmadığı gibi mutluluğu faydada arar ancak bunu rölativist bir yaklaşımdan çok evrensel olan bir iyi-kötü anlayışı olarak benimser. Bilim nasıl bizi güvenilir ve kesin bilgiye ulaştırıyorsa

¹³⁹A. Kadir Çüçen, *Felsefe Tarihi III 20. Yüzyıl Filozofları* (Bursa: Sentez, 2019).

¹⁴⁰A. Kadir Çüçen, *Felsefe Tarihi III 20. Yüzyıl Filozofları* (Bursa: Sentez, 2019).

¹⁴¹Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*.

aynı şey ahlak için de yapılabilir. Ahlak için farklı bir temellendirmeyi mümkün görür ve ahlak anlayışı daha çok yöntem üzerine kuruludur.¹⁴²

Felsefede Descartes'i anmadan yenilik veya moderniteyi konuşmak pek mümkün değildir. Descartes'in ahlak üzerine bağımsız bir eseri olmamasına rağmen bu konuya uzak değildir. *Felsefenin ilkeleri* isimli eserini çeviren kişiye gönderdiği mektuplarda “bir insanın her şeyden önce kendine hayatın işlerini düzenleyecek bir ahlak edinmesi gerektiğini” belirtmektedir.¹⁴³ Ona göre bütün felsefe ağaç gibidir: Kökleri metafizik, gövdesi fizik, bu gövdeden çıkan dallarda diğer bütün ilimlerdir. Buna göre ahlak hem felsefe ağacının tohumu hem de bu ağaçtan toplanacak meyvedir.¹⁴⁴ Bilgi ağacının meyvesi olan ahlak ona göre diğer bilimlerin öğrenilmesi ile yani akla dayalı bilgi yoluyla ahlaka onun sonucu olarak mutluluğa erişmiş oluruz. Descartes ilkelerinde ilk düstur ülkesinin kanunlarına itaat etmektir. İkinci olarak, birlikte yaşadığı insanların en sağduyularınca ortaklaşa belirlenmiş, aşırılıktan uzak, kendini idare edecek bir ahlaki genel kabulü benimsediğini görmekteyiz. Buna rağmen felsefe öğrenmenin ahlakımızı ve yaşamımızı düzenlemek için gerekli olduğunu söyler.¹⁴⁵

Descartes geçici ve temelli ahlak olmak üzere ikili bir ahlak anlayışına sahiptir. Temelli ahlak görüşünde geleneksel olan mutlak bir iyi anlayışına sahip olmadığını görürüz ki bu durum onun herhangi bir iyiyi temellendirme çabasında olmadığını gösterir. Aslında ahlak kavramını kullansa bile etik kavramına daha yakın olduğunu görürüz. Modern dönem filozofları etik kavramını ahlaktan ayrı net bir şekilde kullanmasalar da ahlak üzerinden etik anlayışlarını sunmaktadırlar. Temelliahlakta, ahlaki kodlar yerine etik bilgilendirme ile ahlakı, bir bilgi türü olarak felsefe içerisinde ele almıştır. Daha sonra aynı yöntemi Kant da kullanacaktır. Descartes ve Kant bu

¹⁴²Betül Nur Samsa, *Zygmunt Bauman'ın Modern Ahlak Felsefesi Eleştirisi* (Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2021).

¹⁴³Rene Descartes, *Felsefenin İlkeleri* (İstanbul: Say, 2021).

¹⁴⁴H. Ömer Özden, “Descartes'in Ahlak Anlayışı”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (ts.).

¹⁴⁵Descartes, *Felsefenin İlkeleri*.

yaklaşımları ile ahlaka yeni bir perspektiften bakma ve etik alana yer açma çabasıındadırlar.Ahlakın akıl boyutuna taşınıp bilişselleştirilmesi ile etiğe dönüşmesi,ahlakın, geleneksel kodlardan ve duygulardan kopuşudur.¹⁴⁶

Modern felsefecilerdenThomas Hobbes ise materyalist bakış açısını insan ve davranışını yorumlarken de kullanmıştır.İnsanı öz-çıkar tarafından belirlenen bencil bir varlık olarak tanımlamıştır. İnsan varoluşunun doğa halindeki durumunu ‘herkesin herkesle savaş’ hali olarak tanımlar. Bundan kaynaklı politik düzen ve toplumu sosyal sözleşme üzerinden açıklar.¹⁴⁷ Hobbes insan doğasıyla ilgili evrensel olgulardan yani insanın bencil oluşu durumundan bir olması gereken yani normatif bir teori olarak *etik egoizmi* türetir. Etik egoizme göre her insan kendi gücünü artırmak için çalışmalı ve çıkarını düşünüp, mutluluğunun peşinden koşmalıdır. Önemli olan bunu yaparken başkasının hak ve özgürlüklerine zarar vermemesidir.Bu noktada insan akli, toplum içinde birbiriyle savaşmak yerine, kendini koruyabilmek için bazı haklarından ve sınırsız özgürlükten vazgeçmeyi tercih eder.İnsanlar aralarında bir sözleşme yaparlar ve devletler buradan doğar. Devletlerin görevi kadim filozofların düşündüğü gibi erdemli bir hayatın ihyası değil, herkesin doğal hakkı olan varlığını koruma ve idame ettirmesini teminat altına almaktır. Hobbes’un kurucu kavramı ödev değil haktır.¹⁴⁸ Hobbes için toplumsal alanda güvenliği korumak adına devlet otoritesiyle oluşturulan etik kodları vardır.

Kant’ın etik anlayışında, toplum içinde yaşayan birey, kendi akli çıkarımı ile hukuka uyması gerektiğini bilir. Hatta bunu ahlaki bir davranış olarak benimser. Ona göre insan kendi akıyla kendi özgürlüğünü kısıtlar ve hukuka uyması gerektiğini bilir. Kant bunu kişinin kişisel çıkarı veya toplumun faydası için yapması gerektiği anlayışında değildir. O ahlaki davranışı bütün sebep ve sonuçlardan ayrı sadece pratik

¹⁴⁶Samsa, *Zygmunt Bauman’ın Modern Ahlak Felsefesi Eleştirisi*.

¹⁴⁷Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*.

¹⁴⁸Cevizci, *Felsefenin Kısa Tarihi*.

akılla bulunacak bir ödev olarak görmektedir. Hukuka uymakta yine bu ödev dahilindedir.¹⁴⁹

Kant'a kadar etik tarihi mutluluk, hazcılık ve faydacılığa yönelmiştir. Etik tarihini başka yöne çeviren isim Kant olmuştur. Kant orta çağın dünya görüşünün son izlerini felsefeden silmiş mutlak bir hümanizm anlayışına sahiptir. Kendisinden önceki iki felsefi okul olan rasyonalist ve deneyimci felsefi anlayışı kendi felsefesinde bir araya getirmiş bilimin de ahlakın da temel ilkelerinin öznel kökenlerini ortaya koyan farklı bir anlayış ortaya çıkarmıştır. Tanrı da dahil olmak üzere bütün metafiziği sorgudan geçirmesi ve ahlakta ise aklın mutlak otoritesini kabul etmesi ile tam bir aydınlanmacı filozoftur. Ancak buna rağmen aydınlanmanın kuru bilimci tavrını da eleştirip dini ve ahlaki alana yer açmıştır. “İnanca yer açmak için bilgiyi sınırlandırdım” ifadesi de gösterir ki dini dışlamaz ancak o, Tanrı'nın varlığına dair argümanı ahlaka dayandırarak dini de geleneksel metafizik yaklaşımdan farklı bir temele dayandırır.¹⁵⁰

Kant evrensel bir ahlak yasasına ulaşmak istediğinden, mutluluk ve haz amacının, insan eylemlerine rehberlik sunacağını kabul etmez. Çünkü mutluluk ve haz herkes için aynı değildir ve Kant evrensel bir ahlaka ulaşmak için insan davranışının bilgisini elde edeceği kaynaklara yönelir. Duyusal sezilerle ulaştığımız nesnelerin bilgisi gibi bir de herkeste bulunan moral bilgimiz vardır. Bir insan yalan da söylese, cinayette işlese doğruyu söylemenin ve insan hayatına saygı duymanın gerekliliğinin doğruluğunu bilir. Ahlak bilgisi insanların davranışlarından bağımsız a priori bir bilgidir. Kant ödev etiğini geliştirirken insanın bütünsel doğası yerine sadece akıl sahibi bir varlık olmasını dikkate alır. Akıl bilinci, bilmeyi ifade ederken pratik akıl iradeyi temsil eder. Teorik akıl bilmeye yönelirken pratik akıl evrensel ahlak yasasına uygun olarak moral seçime yani iradeye yönelir. Dünyada kendi başına iyi olan tek şey ona göre iyi iradedir. İnsan doğal yapısı veya mizacı gereği iyi görünen cesaret, kararlılık, yüreklilik gibi özelliklere sahip olsa bile eğer iyi irade yani iyi isteme yoksa bu özellikler bir şey ifade etmediği gibi insan için zararlı bile olabilir. Ahlaki olarak değerli

¹⁴⁹Immanuel Kant, *Etiğin Metafizik Unsurları* (Ankara: Gece Kitaplığı, 2021).

¹⁵⁰Cevizci, *Aydınlanma Felsefesi*.

olan tek şey koşulsuz ve en yüksek iyi, iyi iradenin kendisidir. İyi irade ödevinin ne olduğunu bilen, pratik aklın buyruklarını tanıyan ve ödevini ödev olduğu için yapan iradedir.¹⁵¹

Kant ahlaki eylemin belirleyicisine yenilik getirerek ahlaki eylemin ne olduğu değil neye dayandığına bakmıştır. Herhangi bir haz, mutluluk, fayda aramadan sadece ödev dayalı davranışı ahlaki bulmuştur. Görüldüğü gibi Kant herhangi bir ahlakın iyisini temellendirmeye çalışmaz o eylemin sonucunda ne getireceğine bakmadan ölçüp biçmeden hiçbir ahlak kodu içermeyen sadece ödev olduğu için yapılan bir davranışı ahlaki bulmaktadır. Yeni bir ahlak amacı ilke ve idealleri oluşturmaz sadece insanlar arasında geçerli ve var olan ilkeleri yeni baştan temellendirir.¹⁵² Ahlaki kodun bilimsel dille incelenip evrensel değerlerin çıkarılması olarak tanımlayabileceğimiz etik, Kant etiğinde tam karşılığını bulmuş gibidir.

Kant insanın hukuka kendi iradesi ile boyun eğmesini ahlakiliğin bir yönü olarak görse de modern etiğe getirilen eleştirilerden biri de devlet eliyle oluşturulan etik anlayıştır. Hukuki olan her davranış insan vicdanında ahlaki karşılığını bulabilir mi? Hukuka uygun davranmak ahlak için yeterli olmayabilir. Burada ahlak ile etik kavramlarının kullanım şekli ve etik kavramının hukukla ilişkisi önem kazanır. Bauman hukuk dahil olmak üzere dış kaynaklı her kural ve otoriteyi etik kavramı içine alır. Bireyin yaptığı eylemlerle toplumda sahip olduğu rolün gereklerini yerine getirir. Herkes toplumsal statüsünün gerektirdiği rolü oynar ve sorumluluk ise o rolü oynayanın değil o sistemindir. Ahlak ise insanın içinde onun varoluşundan bile önce var olan değerler bütünüdür. Öteki için sorumluluk almayı gerektirir. Modern yaşam insanın bu yönünü köreltmıştır. Levinas ise Bauman'ın tanımını tam tersini kullansa da aynı yerden bakar. Ona göre ahlak, toplumun ve yasaların insana dayattığı kurallardır. Etik ise insanın içsel değerleridir. Modern dönemin doğal sonucu olarak üstlenilmeyen ahlaki sorumluluk Holokost gibi acı sonuçlar doğurmuştur. Çünkü Holokost'u gerçekleştirenler kendi içinde hukuka uygun davranan devlet görevlileriydi. Yapılan

¹⁵¹Cevizci, *Aydınlanma Felsefesi*.

¹⁵²Samsa, *Zygmunt Bauman'ın Modern Ahlak Felsefesi Eleştirisi*.

eylem bir görevdi ve yapan birey onu en iyi şekilde yerine getirmekle yükümlüydü. Yaptığı eylemden ortaya çıkacak sonucun sorumluluğu o görevi verenin sorumluluğuydu. Yasaya itaat eden ve görevini bu itaat sonucu kusursuz yapan kişinin başka bir sorumluluğu yoktu.¹⁵³Holokost'un sebeplerini araştıranlar Alman toplumunun uygarlaşmamış yönünün Holokost'a sebebiyet verdiğini iddia etmişlerdir. Mesele Almanların sorunudur ve yeteri kadar uygarlaşan hiçbir toplumda böyle vakalar görülmeyecektir. Bauman bu görüşü yanlış bulmaktadır çünkü mesele Almanlar özelinde incelenecek kadar dar değildir. Modernite bireyi sorumluluktan uzaklaştıran bir ahlak oluşturmuştur ve bu da Holokost gibi bir sonuç doğurmuştur.¹⁵⁴

Modern dönemde etik, kanun ve etik kurullar aracılığıyla insanın kendini yine insandan koruduğu bir korunma alanı olarak da görülmüştür. Yasaların yeterli olmadığı yerlerde etik kurullar oluşturulmuştur. Modernitede uzmanlaşmayla bağlantılı olarak kurulan etik kurullar yasalarda olmayan kuralların oluşturduğu boşluğu doldurmak için oluşturulmuştur. Kanunun yol gösterici olmadığı yerde etik kılavuz ilkeler devreye girer. Dış kaynaklı bir otoriteden dayatılan etik ödev veya görev ortak çıkar amacını gütsede özerk ahlaki eylemin yerini tutamaz. Etik ödevler evrensel ortak çıkarı hedefleyerek meşruiyetini oluşturmaya çalışan bu akıl aslında bireylerin tek tek güvenilemez olduğunu kabul eden 'kamu aklı'dır. Burada etik adı kullanılarak kişisel ve toplumsal düzeydeki pratikler belirli kurallar ve şablonlara oturtulur. Böylece insanın kontrol edilemez öngörülemez ahlaki özgür yanı güvenli sınırlar içine çekilmiş olur.¹⁵⁵

3.4.Postmodern Etik:

Postmodernizm modernizmin akılcılığına, aklın bütün problemleri çözecek mutlak otorite olduğu inancına radikal bir eleştiridir. Modernitenin modern özünde temellenen evrensel etik anlayışı ve bireycilik, yararcılık gibi etik yaklaşımlara şiddetle

¹⁵³Bauman, *Postmodern Etik*.

¹⁵⁴Bauman, *Modernite ve Holokaust*.

¹⁵⁵Nedim Yıldız, "Etik ile Ahlak Ayrımı", (ts.).

karşı çıkar. Modernizmin meşrulaştırıcı söylemlerine kuşku duyan negatif bir felsefe anlayışıdır. Aydınlanmaya bütün yönleriyle karşıdır ve anti hümanisttir.¹⁵⁶

Postmodernizmin doğuşunda 20. Yüzyıl Avrupa tarihi etkili olmuştur. İki büyük dünya savaşı, Avrupa kaynaklı sömürgecilik faaliyetleri, Avrupalının Avrupalı olmayana muamelesi, başta Yahudiler olmak üzere milyonlarca insanın bilimsel yöntemlerle soykırıma tabi tutulması Batının hümanizmine, ilerlemeci ve uygarlık iddiasına şüpheyile yaklaştıırıp postmodernizmin doğuşuna sebebiyet vermiştir. Bunu yansıra Marksizmin teoriden pratiğe geçen hali bu yüzyılda görölmüş ve Marksizmin insanı özgürleştirmek, insanlığı kurtarma vaatlerinin bir devlet politikası haline gelince hiç de öyle olmadığı görölmüştür. Marksizm baskıcı, totaliter rejimlerin dayanağı haline gelmiştir. Stalin dönemi katliamları açılan toplama kampları bunun kanıtı olmuştur. Doğuda yaşanan bu gelişmeler de batıda yaşananlardan çok farklı değildir. Aydınlanmanın etkilerinin olumsuz sonuçları tecrübe edilmiş ve postmodernizm başlamıştır.¹⁵⁷

Yirminci yüzyılın ikinci yarısında postmoderniteyle birlikte ortaya çıkan postyapısalcılık da modernite eleştirisiyle ortaya çıkmıştır. Hem post-yapısalcılık hem postmodernite Batı düşüncesindeki monist, düalist ve özne merkezli yapıları eleştirir. Bu anlamda birbirlerinden kesin sınırlarla ayrılmazlar. Post-yapısalcılık, yapısalcılığa getirilen eleştiriden doğmuştur. Yapısalcı düşünce toplumun, kültürün, dilin ve öznenin yapılar yoluyla anlaşılacağını söyler. Post-yapısalcılık ise insan öznesinin eleştirilmesi ve hümanizmin felsefi düşüncedeki ayrıcalıklı konumunun kökenine yönelik bir sorgulama faaliyetidir. Postmodernite evrensel, herkes için her yerde geçerli üst-anlatıların reddidir. Bundan kaynaklı bilgi ve bilimde geçerlilik ölçütü de değişmiştir. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişimiyle evrensel üst mesajlar yerini çoklu anlatılara bırakır. Artık geçerliliğin tek bir ilkesi yoktur. Modernite farklı ifade düzlemlerini bir tane evrensel ifade düzleminde toplarken postmodernite bir ifade türünün kendini dayatmasına karşıdır. Bir düşüncenin veya argümanın diğerinden daha doğru veya

¹⁵⁶Cevizci, *Felsefenin Kısa Tarihi*.

¹⁵⁷Cevizci, *Felsefenin Kısa Tarihi*.

yanlış olduğunu belirleyecek herhangi bir ilke yoktur. Her düşünce ve ilke kendi kendisinin referansıdır. Postmodernite her bir anlatının, söylemin kendini ifade etmesini sağlayarak sosyal yapıdaki adaletsizliği giderir.¹⁵⁸

Üst bir evrensel doğrunun olmadığı hatta bu doğrulara şüpheyile bakıldığı post modern düşüncede teknoloji ve bilimin gelişmesiyle bu kuşku artar. Bu üst evrensel doğrunun değer kaybı aynı zamanda metafiziksel bilginin de değer kaybetmesiyle devam eder. Üst anlatıların değer kaybettiği bu ortamda üniversitelerde öğretilen bilgiler de dönüşüme uğramıştır. Bilgisayar teknolojisinin ilerlemesi ile bilgiye ulaşmak kolaydır ama bu bilgilerin önemi çok geçicidir. Bunun sonucunda modern anlatı, bileşenleri olan büyük kahraman, büyük tehlike, büyük serüven, büyük amaç gibi evrensel bileşenleri de kaybeder.¹⁵⁹Postmodernite, modernitenineğitim, kurumsal din ve ideolojik yönlendirmeler ile insanı yönlendirdiği üst amaçlardan uzaklaştırmıştır. Bu durum etiğe de yüksek değerlerin anlamını yitirmesi olarak yansımıştır.

Post modern felsefede etik deyince ilk akla gelen Nietzsche'dir. Aslında onun post modern bir düşünür olup olmadığı tartışmalıdır ancak fikirleri post modern düşünürlerin etik anlayışlarını büyük ölçüde etkilemiştir. Nietzsche'ye göre metafizik geleneğin Platoncu bir yorumu olarak gördüğü Hristiyan dünya görüşü nihilizmle sonuçlanmıştır. Yani en yüksek değerler kendi kendilerini değersizleştirmiş, amaç kaybolmuş, niçin sorusu cevapsız kalmış ve klasik ahlak sona gelmiştir. Felsefesinde bir ahlak sistemi oluşturmak yerine bu nihilizmin kökenlerini araştırmıştır. Ona göre nesnel değerler de yoktur ahlaki hakikatleri akla dayandırmakta çünkü ahlaki olgularda yoktur. Ahlak sosyal bir fenomen olarak görülmelidir. Ahlak sadece belli fenomenlerin yorumudur, üstelik de hatalı bir yorumudur. Ahlakın hangi koşullar altında ve hangi durumlarda ortaya çıktığını soruşturmuştur. Ona göre ahlaklar tarihin akışı içinde belirli

¹⁵⁸A. Kadir Çüçen, *Felsefe Tarihi III 20. Yüzyıl Filozofları* (Bursa: Sentez, 2019).

¹⁵⁹A. Kadir Çüçen, *Felsefe Tarihi III 20. Yüzyıl Filozofları* (Bursa: Sentez, 2019).

birtakım toplumsal ve psikolojik ihtiyaçlar sonucunda oluşturulmuştur. ¹⁶⁰ Bunun neticesinde “efendi ahlakı” ve “köle ahlakı” olmak üzere iki karşıt ahlaka ulaşmıştır. ¹⁶¹

Köle ve efendi ahlakı ayırımının temelinde onun insanı güçlüler ve zayıflar diye ikiye ayırması durumu vardır. Genel olarak hayatta ve insan ilişkilerinin tamamında belirleyici olan bu güçlü güçsüz ilişkisidir. Verili ahlak güçsüz kişilerin oluşturduğu ahlaksa o köle ahlakı, güçlülerin oluşturduğu ahlaksa o efendi ahlakıdır. Tarihsel süreçte ilk ortaya çıkan efendi ahlakıdır. Güçlü, soylu ve egemen gruplar eylem tarzlarını yine kendilerinin belirlediği bazı değerlerle oluşturmuşlardır. Aslında iyi-kötü temelinde asil-kötü anlayışıyla asil sınıfın kendini olumlaması durumudur. Soylu ahlakından sonra kle ahlakına geçiş evresi olarak rahipe değerleme tarzından söz etmiştir. Bu ahlakın temel değerleri çilecilik olarak özetlenebilir. Hinduizm ve Budizm tarzı bir eylemsizlik ve tinsel yönü geliştirmeye odaklı bir ahlaki yapıdır. Musevilik kaynaklıdır ve Hristiyanlıkta ondan doğmuştur görevi ise dünyevi mutluluk, g ve başarı yerine sadece acı çekmeye pozitif değer yükleyerek kölenin ahlak alanındaki başkaldırısına çıkan yolu hazırlamaktır. Soylular burada aslında hiç sevmedikleri rahipleri, kölelerin yaşadıkları zorlukların Tanrı yanında sevimlerini sağladığını söyleyerek kölenin nefretinden kendilerini korumak için kullanırlar. ¹⁶²

Kle ahlakının bir diğer özelliği ise bencil olmak ve ahlaksız olmanın özdeş sayılmasıdır. Bu kle ahlakının topluluk i güdüsüne sahip olmasından kaynaklıdır. Zayıfların güçlülere göre bir arada olmaya daha çok ihtiyaı vardır. Ayrıca kle ahlakının reaktif efendi ahlakının aktif bir gücü vardır. Kle bir ötekine öfke ve hınç duyup hayır diyerek tepkisel bir güce sahiptir. Efendi ise kendinden memnundur öteki ve ona hayır demeye ihtiyaı yoktur onun daha çok evetleri vardır. Bunun için köle ahlakı kendine iyi diyebilmek için kötü göreceği bir efendi ahlakına muhtaçtır. Kle ahlakı sen ktsn ben bundan dolayı iyiyim derken efendi ahlakı ben iyiyi sen bundan dolayı ktsn der. Kle ahlakında bu durumda düşmanca davranılan bir dünyaya

¹⁶⁰Cevizci, *Etik Ahlak Felsefesi*.

¹⁶¹Cevizci, *Felsefenin Kısa Tarihi*.

¹⁶²Cevizci, *Etik Ahlak Felsefesi*.

ihtiyacı vardır. Nietzsche hâkim ahlak anlayışının köle ahlakı olduğunu ve bununla Hristiyanlık kaynaklı olduğunu söyler. Hristiyanların ezilenin yanında olma, alçakgönüllülük ve yoksulun yanında olma tavrı kudrete, güce ve soylu ahlakına hınç duygusundan kaynaklanır. Son iki bin yılın ahlak anlayışı budur. Aydınlanma, liberalizm ve sosyalizm gibi modern ideolojiler köle ahlakının modern versiyonlarıdır: Bütün bu ahlak anlayışları ona göre varoluşa ölüm cezası veren kültürel bir kötümserlik taşır. Hayata ve iç güdülere karşı oldukları için de onları doğa karşıtı ahlaklar olarak görmektedir. Modern toplumlarda da din kaynaklı kültürlerde de varlığını sürdüren ve zihinsel bir hastalık olarak gördüğü hınç bedeni hor görüp, zihnin çileciliği olarak rasyonelliği ortaya çıkarmıştır. Eşitliği savunan her ahlak anlayışı ona göre bu hıncın ürünüdür ve soylu ahlakı kötü gösterir.¹⁶³

Nietzsche'ye göre ahlak gelenek ahlakından sıyrılıp yaşanılan zaman ve mekâna göre ahlak anlayışını dönüştürebilmektir. Ahlakın değişmez ve evrensel kuralları olduğunu iddia edenlerden uzak iyi ve kötüyü toplumsal yaşanıla gelen gerçeklikten çıkarabilmek ahlakın bir eleştiri ve sorgulama olduğunu anlamaktır. Gelenek, geçmişteki insanların deneyimleri sonucu oluşturduğu bir iyi-kötü, doğru-yanlış ölçütü oluşturmaya katkı sağlayan bir şey değil de bunların tek ölçütü haline getirilirse ahlaka dair yeni ve daha iyi geleneklerin ortaya çıkmasını engeller.¹⁶⁴

Nietzsche efendi ve köle ahlakı diye ayırdığı ahlaki yapılardan efendi ahlakı aynı zamanda onun ideal insanıdır. Aslında o iki ahlak türünü de gerekli görür sıradan insan yani köle ahlakına sahip olan insan da bu halinden sevinç duyabilir. Hatta onların bu sevincine dokunulmamalı onlar başka biri yapılmaya çalışılmamalı bu yüzden sosyalistleri yanlış bulur ve kendi halinden mutlu insanları düşman yaptıklarını düşünür. İnsanların eşitliğine inanmaz ve sıradan insanın bir kültür oluşmasında ideal insan kadar gerekli olduğuna inanır. Efendi ahlakına sahip kişiler istisnai insanlardır onlar kendini disipline etme yolunda zahmet çeken insanlardır. Buradan anlaşılıyor ki o üstün insanı zayıfı ezen, zulmeden ve sömüren insan olarak görmez. Nietzsche'ye göre üst-insan

¹⁶³Cevizci, *Etik Ahlak Felsefesi*.

¹⁶⁴Yusuf Çiftçi, "Ahlak ve Ahlaksızlık Arasında Nietzsche", *Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset ve Kamu Yönetimi*, (ts.).

gelişme ve ilerlemeye ciddi bir disiplinle ulaşır. Sıradan insanın erdem, gelenek ve değerlerine boyun eğerek daha büyük değere sahip olurlar. Bir insanın sınıfı baba ve atalarının ne olduklarıyla değil en çok kendinin ne olduğuyla alakalıdır. Şerefimiz nereden geldiğiniz değil, ama nereye gittiğinizdir düşüncesindedir. Bir insanın doğduğu statü onun efendi ruhlu olup olmadığını belirlemez bireyin kendi kararı ve sıkı bir disiplini ile olur. Ruh ve zekaya sahip herkes mükemmel, cesur ve kendiliğinden bireysel bir kapasiteye sahiptir.¹⁶⁵

Kendini Nietzscheci bir düşünür olarak kabul eden Foucault post yapısalcılığın en önemli temsilcilerindendir. Felsefede akılcılığın tarihsel doğuşunu inceleme isteği ile bilim, teknoloji ve siyasal örgütlenme kalıpları çerçevesinde akılcılığın tarihini konu alanı olarak belirler. Aydınlanmanın bilim ve hakikat iddiaları ile evrensel doğrular üretip bununla bir hakimiyet kurma yoluna gittiğini modern zamanda da bunu tecrübe ettiğimizi söyler. Modern toplumlarda bireyler beşerî ve sosyal bilimlerle normalleştirici pratikler üretip bununla bireyleri disipline etme mekanizmaları oluşturmuştur. İşyeri, sınıf, hastane, hapishane, mahkeme salonları, akıl hastaneleri gibi bütün alanlarda normallik standartları hakimdir. Psikoloji alanıyla normal ve anormal insan davranışı belirlemek gibi. Modern düşünce söylem, bilgi ve iktidar yoluyla özneleşme modları oluşturmuş ve farklılıkları yadsımıştır.¹⁶⁶

Aydınlanmanın meta-anlatımları güç ve iktidar ilişkisi barındırır. Bilgi ve bilim iktidar malzemesidir. Meta-anlatılar ise insan bedeni ve ruhu üzerinde gücün mekanizmalarını işletir. Kültür içerisinde insanlar özne olmaktan çıkar ve disiplin ve normların nesnesi haline dönüşür.¹⁶⁷Foucault'nun etiği bu noktada başlar. Herkes için geçerli kuralcı bir etik geliştirmekten ziyade kişisel özgürlük ve düşünce gelişiminden kaynaklanan kendine özgü bir tarzı vardır. Eylemlerin ahlaksal öznesi olarak bireyin, kendi kendini kurma, kendiliğini geliştirme tarzı, ahlak yasası kadar önemlidir.¹⁶⁸

¹⁶⁵Abraham Wolf, *Nietzsche'nin Felsefesi* (İstanbul: Hikemiyat, 2020).

¹⁶⁶Kasım Küçükcalp, *Çağdaş Felsefede Farklılık Tartışmaları* (Bursa: Emin Yayıncılık, 2016).

¹⁶⁷Küçükcalp, *Çağdaş Felsefede Farklılık Tartışmaları*.

¹⁶⁸Kamuran Gödelek, "Michel Foucault'nun Ahlak Anlayışı", *Beytulhikme An International*

Ahlaksal bir özne olmak aslında entelektüel bir özgürlük pratiğidir. Özneleşme her türlü ahlaktan ve ahlaki koddan ayrılmaktır. Özneleşmek varoluş tarzlarının üretilmesi ve bunların uygulanmasıdır.¹⁶⁹

Foucault insanın kendini oluşturmaları için kendini tanıması ve anlamaları gerektiğine inanır. Kendini anlamaya çalışan bireylerin bedenleri, ruhları, düşünceleri, hareket tarzları ve varoluş biçimleri üzerinde, kendi imkanları ve başkalarının yardımıyla bir dizi uğraş gereklidir. Bu uğraş sonucunda belirli bir mutluluk, arınmışlık, bilgelik, kusursuzluk ya da ölümsüzlük haline ulaşmaları ve kendilerini dönüştürmeleri gereklidir. Modern zamanlarda da geçmişte de insanın bu yönde çabası hep olmuştur. Psikanaliz, Hristiyanlıkta günah çıkarma, Sokrates'te kendini bilme, kendine dikkat etme, özen gösterme ihtiyacıdır. Bu yolculuk boyunca insani doğamızı arar dururuz. Anlamları ve değerleri yeni baştan yaratma sorumluluğu, tüm insani çabanın temeli budur. Bu süreç gücümüzü açığa çıkarır bu gücü iyi kullanmak kaderimizi belirler.¹⁷⁰

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BAUMAN'IN MODERN ETİK ELEŞTİRİSİ VE ETİK KRİZ

4.1.Modern Etiğin Rasyonellik veEvrensellik İddiası

Journal of Philosophy 1/2 (2011).

¹⁶⁹A. Kadir Çüçen, *Felsefe Tarihi III 20. Yüzyıl Filozofları* (Bursa: Sentez, 2019).

¹⁷⁰Gödelek, "Michel Foucault'nun Ahlak Anlayışı".

Modern düşüncenin teşekkülü rönesans düşüncesiyle geç orta çağa rastlamaktadır. 14. yüzyıl ortaları ve 17. yüzyıl başına kadar süren bu dönemde sanat başta olmak üzere, edebiyat, bilim, doğa, din, felsefe orta çağın feodal ve kilise merkezli hiyerarşik yapısına bir baş kaldırı niteliği taşıyan, bireysel özgürlüğü merkeze alan bir akımdır. Rönesans orta çağın Tanrı merkezli düşünce karakterinden insan merkezli hümanist antikite ruhuna geri dönüşü amaçlar. İnsan her türlü bağılıktan sıyrılmalı ve kendini arayıp, bulup kendine dayanmalıdır. Dinden bağımsız insan bilime ve insan aklına yönelip seküler ve dünyevi bir kültürü doğurmuştur. Özellikle eğitim ve bilim alanında geçmişte otorite olan düşünürler saf dışı bırakılmış deney ve aklın sağladığı doğrular tek ölçüt olmuştur.¹⁷¹

Modern düşüncenin altyapısının oluştuğu bir sonraki basamak olan aydınlanma ile etik, keyfi bütün güçlerden bağımsız seküler, özgür ve kendi yolunu çizebilen bir anlayışa bürünür. İlk çağda kozmolojik, orta çağda teolojik olan etik, modern dönemde değerlerin bir varlık düzenine bağlı olmaktan koparılması ile olgu-değer ayrımını tartışmaya başlar. Tanrı'nın varlığının ispatlanmaya çalışılıp oradan Tanrı'nın emirleri olan kurallara geçişi eleştiren modern etik, etik değerlerin insan dışındaki bir kaynaktan türetilmesini doğru bulmaz.¹⁷²

İnsanlık akıl dışı ve hurafeler kaynaklı yasaların kılavuzluğunda insanın evrenin geri kalanından daha zor bir hayatının olduğu, keyfi yasaların insanlık tarihine budalalık, kötü niyet ve suç getirdiği fark edilmişti. Buna çözüm ise yetkiyi akla vermektir bu tarihsel bir zorunluluktur. Doğal eğilimler, temel dürtüler akıl tarafından ehlileştirilip insan aklının tarihi yönlendirmesi keşfedilmiştir.¹⁷³ Akıl ve rasyonel bilgi bu insanlığın tarihini olumlu yönde değiştirecektir.

Aydınlanma ile yükselen modern bilimin rasyonel bilgisi ve insanın doğaya hakimiyet çabası doğayı fethetme ve onu insan gereksinimlerine tabi kılma

¹⁷¹Türer, *Felsefe Tarihi*.s.319

¹⁷²Ahmet Cevizci, *17. Yüzyıl Felsefesi* (İstanbul: Say, 2023).s.31

¹⁷³Zygmunt Bauman, *İskarta Hayatlar* (İstanbul: Tellekt, 2023).s.39

tutkusudur.Doğa insanın irade ve aklına tabi kılınacak pasif ve amaçsız nesneler yığınıdır. Evrenin efendisi olan insan hakimiyet ve yasama gücünü bu nesneler üzerinde uygulayacaktır. İnsanın koyduğu amaç ve anlama uymayanlar ayıklanacak faydalı olanlar ve olmayanlar farklı muamele görecektir.¹⁷⁴

Doğa ile ilişkisini bu şekilde tanımlayan modern dönem,toplumu inşa etme sürecinde de aynı yöntemi kullanmıştır. Bu defa doğaya karşı insanın konumuna yasayıcı akıl olan felsefeciler ve modern yöneticiler konulacaktır.Modern devletin egemenliğindeki toplum aklın yasalarıyla uyumlu, düzenli bir toplum olmalıdır. Modern devlet bahçeci bir anlayışla bir bahçıvanlık duruşu sergileyerek nüfus ikiye bölünüp faydalı otlar ve yabancı otlar olarak ayıracaktır. Faydalılar beslenip büyütülecek yabancı olanlar ise yok edilip kökünden sökülecektir.Bauman’ a göre toplumu bahçe gibi gören modern anlayış doğal ortamın bazı yönlerini yabancı otlar gibi yok edilmesi gereken kısımlar olarak görür. Bunlar kısıtlanmalı, yayılmaları önlenmeli, yerinden çıkarılmalı ve toplumun sınırlarının dışında tutulmalıdır. Bahçıvan devlet anlayışının en önemli sonucu ırkçılıktır ve ırkçılık modern bilim, teknoloji ve devlet gücünün modern kullanımından ayrı düşünülemez. Irkçılık modern devlet anlayışının toplum düzenleme, yasa koyma, sınır çizme anlayışının hem sonucu hem de güçlü bir silahıdır.¹⁷⁵Rasyonaliteyi merkeze alan bu düzenleyici güçler istedikleri düzeni sağlamak için bu silahtan faydalanmayı ve bu silahı oluşturmayı sakıncalı bulmamışlardır. Çünkü bu düzenin tasarımcıları işe yarayan her şeyi akla uygun ve rasyonel görmektedirler.

Aklın otoritesince yapılan bu tasarımın mimarlarından biri de Kant’ın tabiriyle ‘akıl adına yasa koyan yasa koyucu’ olan felsefecidir. Felsefeci rasyonel bulmadığı her kaynaktan gelen bilgiyi reddeder. İnanç ve kanaatin saf dışı bırakılıp her türlü öznel yargıdan uzak nesnel yargıları bize sadece felsefeciler sunabilir. İnsan mutluluğuna, insan için neyin iyi neyin kötü olduğuna dair bilgiyi bize yalnız felsefeciler verebilir.Bu durumda felsefecinin göreviinsanı yargılamak, hakikate zorlamak, gözetlemek ve

¹⁷⁴Zygmunt Bauman, *Modernlik ve Müphemlik* (İstanbul: Ayrıntı, 2020).s.57

¹⁷⁵Akarçay vd., *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*.

korumaktır. Felsefeci azınlık bu yönüyle sıradan insan çoğunluğundan farklıdır. Çoğunluğun mutluluğu için aldıkları bu görevi bazen müşfik bir öğretmen bazen çetin bir gardiyan edasıyla yerine getirirler. Felsefeciler dogmatik geleneksel fikirleri yok edip evrensel ve ebedi aklı hâkim kılmaya çalışırken modern devletle birlikte yasayıcı rolleri gereği kaosu yok edip düzen oluşturmaya çalışmışlardır. Düzenleri yapay, ölçüt aldıkları akıl sadece kendi akıllarıdır.¹⁷⁶Oluşturulmuş, doğallıktan ve kendiliğindenlikten uzak bu yapay düzen doğanın ve insanın olduğu halini kabul etmemektedir. İnsan, doğa, toplum bu oluşturulmuş yani yapay düzenin şekil ve düzen verme baskısı altındadır.

Modern toplumda düzen hem entelektüel hem de siyasal alana yayılmalı müphemlik ortadan kaldırılmalıdır. Entelektüellikte düzen bilgi kaynaklarının kontrol altına alınamayanlarını yok saymaktır. Kant 'hangi sevgili hülyalar ve değerli umutlar yıkılırsa yıkılsın, kaynağını yanlış kavramlardan alan yanılsamalar'ı yıkmayı felsefecinin görevi sayar. Görüldüğü gibi bu anlayışta kanaate yer yoktur ve belirli bir kesimin aklının zorunlu, kesin, mutlak evrenselliği vardır. Felsefeci halkın kendine yararlı gördüğü bilgiyi seçmesi konusunda halka rağmen halk için bir konuma sahiptir.¹⁷⁷Kant, aklın rehberlik ettiği ahlaki yargının en yüksek makamlarda olanları bile yönetebileceği koşullar yaratmanın devletin görevi olduğunu belirtiyordu; ilerleme ancak "yukarıdan aşağıya doğru" bir yol izleyerek gerçekleşebilirdi. Ancak insanlara ne yapmaları gerektiği dikte edilse bile ne yapacaklarını kestirmenin zorluğunu da dile getirmektedir.¹⁷⁸

Kant ahlaki davranışı rasyonel bir zemine oturtup evrensel ilkelere ulaşmaya çalışırken Antik dönemdeki ahlak anlayışı gibi bütün insanların mutluluk arayışının sonucu olarak nasıl davranacağını bulmaya çalışmanın ahlakın itici gücü olduğunu kabul eder. Ancak her insanın mutluluk anlayışının farklı ve muğlak oluşundan kaynaklı bunun ahlaki davranışın rasyonel ve evrensel ölçütü olmayacağını savunur. Ahlak bize

¹⁷⁶Bauman, *Modernlik ve Müphemlik*.s.38

¹⁷⁷Bauman, *Modernlik ve Müphemlik*.s.40

¹⁷⁸Zygmunt Bauman, *Bireyselleşmiş Toplum* (İstanbul: Ayrıntı, 2020).s.83

koşullara bağlı olarak bir davranışı buyurmaz. Her koşulda ve her insan için geçerli davranış ahlaki olabilir. Ahlaki davranışımızın kaynağı ne arzularımız ne de inançlarımız olabilir. Kant'a göre ahlaki davranışın Tanrı tarafından emredildiğini ve bizim ona uymamız gerektiğini ancak Tanrı'nın fillerini de yargılayabileceğimiz bir ahlaki standarda sahip olabilirsek anlayabiliriz. Böyle bir standarda sahip olsaydık Tanrı'nın ahlaki buyruklarına da ihtiyacımız kalmazdı. Yani mutluluğu ahlak alanında ve ahlakı da ilahi buyruklarda bulamayız. Etik olanın temeli akılda bulunabilir.¹⁷⁹

Her insanın akılda bulduğu maksimlerle evrensel herkesi her durumda bağlayacak olan buyruklar Kant'ın iddia ettiği gibi genel geçer doğrular üretebilir mi? Daha doğru bir tabirle her evrenselleştirilebilen maksim ahlaki midir? Ahlaka aykırı olan veya saçma olup ahlakla ilgisi olmayan maksimler de rasyonel olarak tutarlı olup evrensel kurala dönüştüğünde ahlaki olmayabilir. Örneğin 'yanlış dini inanca sahip herkese eziyet et' maksimi rasyonel ve evrenselleştirilebilir ancak ahlaki değildir. Kant evrensel ve rasyonel maksimleri ararken belirli bir ahlaki içeriği varsayıyordu. Her insanın belli bir ahlaki seviyeye sahip olduğunu var sayarak maksimlerin ahlaka aykırı oluşturulamayacağını düşünüyordu. Bu noktada Kant, dahil olduğu toplumun, dinin içinde yaşadığı geleneksel ortamın, ahlaki tutuculuğunu farkında olmadan yine bir ölçüt olarak kullanıyordu.¹⁸⁰

Geleneksel dönemde kilisenin inançla ahlaki gözetimi eline aldığı yere modern dönemde akıl konmuştur ve insanın evcilleştirilmesi kontrol altına alınması gereken duyguları uygar, barışçıl ve rasyonel şekilde düzenlenmeye çalışılmıştır. Artık tüm rasyonel insanların kabul edeceği kökeni akla dayanan bir etik kodla insan iradesi ve seçimleri kontrol altına alınmaya çalışılmıştır. Modern dönem, geleneksel dönemin insanın özgür iradesini kısıtlamasını eleştirip insanın özgürlüğünü temin etme iddiasıyla yola çıkıp, insanın özgürlüğünü tehlikeli bulmakla yola devam etmiştir. 'Özgürlük, özgür irade kontrol edilmediği takdirde endişe vericidir' düşüncesi hem geleneksel hem de modern dönem için geçerlidir. Genel refahı ve toplum düzenini oluşturmaya çalışan

¹⁷⁹Alasdair MacIntyre, *Erdem Peşinde Bir Ahlak Teorisi Çalışması* (İstanbul: vb., 2021).s.95-97

¹⁸⁰MacIntyre, *Erdem Peşinde Bir Ahlak Teorisi Çalışması*.s.96-99

felsefeci ve yöneticilerin kaosu önleyip güven ortamını sağlamak için -insanın özgür bırakıldığında yanlışı seçeceği düşüncesinden kaynaklı-doğru olanı yapması konusunda insan zorlanmalıdır. Doğru olanın yapılmasının karlı olduğu, rasyonel tasarlanmış baskı yoluyla anlatılmalıydı. Rasyonel olarak tasarlanmış bu etik kodlara uyma itkisi bireyin neyin kendi çıkarına olduğunu bireysel yargı gücüyle anlamasını gerektirir. ¹⁸¹İnsanın bireysel tercihin, iradesinin kendi haline bırakıldığında doğruyu seçmeyeceğine inanan geleneksel bakış açısı modern etikte de var olamaya devam etmiştir. İçinde yetiştiği Yahudilik ve modernliğin çıkış noktası olan Batı'nın dini olan Hristiyanlığı ölçüt olarak değerlendirmede bulunan Bauman'a göre dinler en baştan insanı günahkâr olarak kabul edip günahıtan sonra tövbe ile telafiyi mümkün kılmıştır. Modernite ise günahın adını suç olarak değiştirmiş ve yasalarla suçun işlenmesini kontrol altına almaya çalışmıştır. İnsan davranışının kontrolünü insandan başkasına bırakmayan modern etik, insanın tercihlerinin müphemliğini yasalarla kontrol etmeye çalışmıştır. ¹⁸²

Russell'a göre günah kavramını hayatına ölçü olarak alan inanan zina gibi günah olarak gördüğü bazı eylemleri gerçekleştirmezken günah adı verilmeyen örneğin yakaladığı bir esire işkence etmek gibi bir davranışı suçluluk hissetmeden yapabilmektedir. Öte yandan dini kabul etmeyen bir insan günahı da kabul etmeyeceği için doğru davranışı yapmak zorunluluğu hissetmeyecektir. Buna rağmen zalimliği nefret uyandırıcı bir şey olarak bulabilir. ¹⁸³Ayrıca insan İsa'nın tanrı olduğuna inanmasa bile İsa'nın ahlakının nasıl yaşaması gerektiği konusunda insana örnek olabileceğini düşünebilir. ¹⁸⁴Suçluluk ve günah hissi doğuştan gelen hasletlerdir. Kişi ebeveyni veya başındaki otorite tarafından onaylanmak ister. Bu ise sadece korkudan değil saygı da içeren bir davranış şeklidir. Çünkü sadece korku başkaldırı ve kandırma sonucunu doğuracaktır. İnsanda var olan isteği günahıtan sakınma veya toplum aile tarafından onaylanma isteği bir müddet sonra kendi gözünde kötü biri olmama isteğine

¹⁸¹Bauman, *Postmodern Etik*.s.17-18

¹⁸²Bauman, *Parçalanmış Hayat*.s.11

¹⁸³Bertrand, *Etik, Toplum, Siyaset*.s.108-118

¹⁸⁴Jon Nuttall, *Ahlak Üzerine Tartışmalar* (İstanbul: Ayrıntı, 2020).s.53

dönüşür. Günahın cezası olan cehennem bu dünya için adalet ve hak edilene göre ödülü sağlamaz. Daha çok intikam içerir. Davranışların sosyal olarak arzu edilir olanlara ödül, zarar verici olanlara ise ceza olarak (olması gereken istisnai durumlar hariç) karşılık bulması en akıllıca yöntemdir.¹⁸⁵ Russell'ın yaklaşımından yola çıkarak bireyin hem dinin otoritesine hem de devletin otoritesine gönüllü olarak teslim olduğu düşünülebilir.

İnsan bir üst otoriteye yani devlet otoritesine gönüllü bir saygıyla teslim olduğunda suç işleme durumu kontrol altına alınacaktır. İnsandakidevlete itaat özellikle ulus devlet kavramına bağlılığı geçmişten gelen kabile hissiyatı ile bağlantılıdır. Dinî cemaatlerin etkisini yitirdiği dünyada insan dış ve iç tehlikelere karşı devlet yapılanmasına sığınarak kendini güvende hisseder.¹⁸⁶ Devlet yani iktidar insan davranışını denetleyen bir göze dönüşür. Bentham'ın disiplin anlayışına göre iktidardaki az sayıdaki kişi, çok sayıda olan insan topluluklarını disipline etmek amacıyla onları gözetim altında tutar. Panoptikon adı verilen bu sistemde gözetim altında tutulan kalabalıklar denetçinin sürekli kendini izlediğini bilir. Sürekli olarak denetçinin gözü önünde olmak kötülük yapma gücünü hatta kötülük isteme düşüncesini bile yok eder. Yani kötülük yapmamak ve isteyememek.¹⁸⁷

Aydınlanma düşüncesinin insanda yok etmeye çalıştığı şey insandaki loş yerler (Bauman'a göre müphemlik), kişinin gözetim altında tutulması ile giderilmeye çalışılır. İnsan gözetim altında tutuldukça yapılması muhtemel zararlı davranışların önüne geçilmiş olur. Burada gözetim altında tutulan toplum, gözetleyen ve denetleyen disiplin arayışında olan iktidardır. Bentham'ın panoptikon dediği bu gözetim sayesinde kişi her an gözlemlendiğini bilir ve artık içindeki o mekanizma onu yanlış yapmaktan alıkoyar. Merkezi kuleden mahkumları gözetleyen baş denetçi kendi astlarını da gözetler. İktidar her bir kişinin yapısının değil yerinin önemli olduğu bir makine gibidir. Bu iktidar şeklinde baş denetçi konumunda olan kimdir. Bu makinevari sistemde herkes bir astını gözetlerken güven de yoktur bir eylemin tek bir sorumlusu da. Bir grubun mu

¹⁸⁵Bertrand, *Etik, Toplum, Siyaset*.s.108-118

¹⁸⁶Bertrand Russell, "Toplumsal Yeniden İnşanın İlkeleri" (İstanbul: bgst Yayınları, 2015).s.60

¹⁸⁷Foucault Foucault, *İktidarın Gözü* (İstanbul: Ayrıntı, 2023).s.92-96

yoksa bir kişinin mi veya Tanrı'nın mı baş denetçi konumunda olduğu belli değildir. Bentham'a göre baş denetçi yerine oturtulacak kişinin bir grup mu yoksa Tanrı mı olacağı konusuişe yaraması ve yarar sağlaması ile ölçülür.¹⁸⁸Önemli olan toplumun denetlenmesi, gözetim altında tutulması ve kontrol edilmesidir.

Panoptikon, Bentham'ın daha fazla insanın mutluluğunu ararken ilerlemeyi hızlandırma metoduydu. Kötülük üretmek düşüncesinden doğmamıştı.Uslanmazları cezalandırma, kötüler i ıslah etme, hastaları tedavi, muhtaçlara yardım gibi daha birçok yöntemle rastgeleliği ortadan kaldıran,kendi sakinlerinin davranışlarını öngörüp düzenleyen bir sistemdir. Kesinliği sağlayacak bu sistemde gözetim tavandan tabana doğrudur. Okullar, askeri kışlalar, hastaneler ve psikiyatri klinikleri modern yeniden yaratımın, işin başında tasarlanan maksatlı etkinliklerinin mekanıdır.¹⁸⁹

Panoptik düzen fabrikasının sakinleri mutlu olmalıydı ve belirsizlik mutsuzluğun tek kaynağıydı. Belirsizlik sıkı yönetim yoluyla ortadan kaldırılıp yerine düzen konduğunda kesinlik inşa edilir.Bu düzende kişinin hayatı parçalara ayrılarak panoptikon kumlarının birinin gözetiminde geçer. Zorunlu eğitim, askerlik görevi, fabrikada çalışma gibi.Özellikle erkeklerin hayatı ilk çocukluk yılları haricinde bu şekilde kontrol altındadır. İstihdam edilme ve askere alınma isteği bedensel yeterliliği de önemli hale getiriyordu.

Modern toplumda dinin gerileyip bilimsel bilginin ilerlemesi ile insan davranışı da bilimselyöntemlerleincelenmeye başlanmıştır. Bu yöntemlerle insan davranışı hayvan davranışına benzer şekilde etki-tepki mekanizmaları olarak ele alınmıştır.Böylelikle insan davranışı daha kestirilebilir kabul edilmiş ve dolayısıyla her insan için geçerli davranış kalıpları olan evrensel ilkelere ulaşmak daha mümkün hale gelmiştir. Her birey için geçerli olan doğruların ölçütleri bireyin alacağı neticeye bağlanmıştır.ister bireysel boyutta ister kamusal alanda doğru karar en iyi sonuçları getiren karardır.Kitlesele iletişim araçlarının artması ile farklı ahlaki durumlar

¹⁸⁸Foucault, *İktidarın Gözü*.s.100-101

¹⁸⁹Bauman, *Parçalanmış Hayat*.s.145

yaygınlaşmış, toplumsal kökeni içinde anlamlı olan birçok ahlaki durum herkes tarafından şahit olunan bir olaya dönüşmüştür. Toplumsal kökeninden ayrı düşünülemeyecek bu parça parça ahlaki durumlar genel geçer ahlaki ilkeleri bulmayı da zorlaştırmıştır.¹⁹⁰ Ahlaki rölativite de bir müphemlik belirtisidir ve neyin ahlaki olduğu evrensel yasalarla belirtilmelidir.

Her ulus devleti kendi evrensel yasasını oluşturduğunu iddia etse de hepsi kendi içinde yerel kalmıştır. Oluşan bu rölativist durumdan çıkmak için uluslararası etik ilkeler çabasıyla uluslararası anlaşmalar, diplomasi, pazarlar oluşturulmuştur. Bu durum gerçek bir evrensellikten ziyade bir ‘ortak payda’ oluşturmuştur. Evrensel ahlaki değerlerin birden fazla kavranış şeklinin olduğu böyle bir dünyada hangi kavrayışın hâkim olacağı ortaya atan iktidarların gücüne bağlı bir hal almıştır. Görecilikten bu kadar kaçınan modernite hep bu sorunla yüz yüze gelmiştir. Ancak yine de istenilen evrensellik hep bir sonraki zamanda gerçekleşecek olan bir ideal olarak benimsenmiştir.¹⁹¹

Modern dönemde etik, modern toplumun inşasında önemli bir faktördür. İnsana dönüş, insanı merkeze alma ve insan aklıyla doğaya hükmetme çabaları insanın nesneye veya rasyonel bir hayvana dönüştüğü bir sonuç doğurmuştur. Hakimiyet insana ve insan aklına verilmiş, bilimsel bilgi her alanı düzenlemeye çalışmış ve insan davranışını da düzenleme alanı içine almıştır. Çünkü insanın davranışı da önceden tahmin edilemez ve güvenilemez bir yapıdadır. Dinlerde insan günah işleme potansiyeline sahip bir anlayışla düzeltilmeye, terbiye edilmeye çalışılırken insana aynı olumsuz bakış modern etikte de mevcuttur. Aristoteles’in insanın insan olması gereği erdemli olması gerektiği görüşü insan tabiatına güven içerir. İnsan insan olduğu zaman erdemli olur veya tersten söylersek insan erdemli olunca insan olur. Ancak modern etik insanı rasyonel evrensel kurallar veya yararcı bir anlayışla olması gereken seviyeye zorlayarak da olsa çekmeye çalışmıştır.¹⁹²

¹⁹⁰Nuttall, *Ahlak Üzerine Tartışmalar*.s.20-22

¹⁹¹Bauman, *Postmodern Etik*.s.57

¹⁹²MacIntyre, *Erdem Peşinde Bir Ahlak Teorisi Çalışması*.

Geleneksel dönemde Tanrı merkezli bir yaklaşımla özgür irade sadece Tanrı'nın kötü gördüğünü iyi gördüğüne tercihti. Geleneği takip, zaten seçilemeyen bir doğru yoldu. Her insan doğduğu toplumda var olan inanışlar ve normlarla yaşamaya başladığından özgür iradenin seçimleri de dar bir alanı kapsıyordu. Artan insan sayısı, aile ve iş yaşantısının ayrı ortamlar oluşturması, Protestan reformcuların etiğin bütün hayatı kapsadığı görüşünün hakimiyeti ile modern toplum çeşitlilik ve müphemliği hiç durmadan oluşturmaya devam etmiştir.¹⁹³Sosyal roller artmış ve birey bu rollerdeneyi tercih edeceğini kendisinin de kestiremediği birçok durumlakarı karşıya kalmıştır. Her an bir tercih ve sorumluluğun bilinmezliği birey deağır gelmektedir.Aile ve iş hayatının ayrışıp insanların hayatının parçalara ayrıldığı modern dönemde insanın hayatını bütünüyle kapsayan birleştirici ve kapsayıcı, doğallıktan uzak, tasarlanan ve insan davranışına sonradan gerekirse zorla uyarlanan bir etik anlayışı modern düşünürler ve yasa koyucular tarafından oluşturulmuştur.¹⁹⁴Oluşturulan bu etik nerede ne yapacağı tercihi ve sorumluluğunun gerginliğini yaşayan bireye de kolaylık sağlıyor gözükmektedir. Modernite bütün bireylerin müphemliğinden bireyise kendi müphemliğinden kurtulmak ister gibidir. Ancak müphemlikle savaşarak oluşturulan bu etik anlayış daha fazla müphemlik oluşturmuştur. İnsan doğasına dayatılarak yapılan her düzenleme insan doğasında bulunan müphemliği daha çok açığa çıkarmıştır. Dolayısıyla modernitenin rasyonelzemininde oluşturulmaya çalışılan evrensel etik kuralları iddia olmaktan öteye geçememiştir.

4.2.Toplum-Ahlak İlişkisi ve Ahlakın Dış Erklığı

Toplum insan doğasına kıyasla ölümsüz olarak algıladığımız biz gitsek bile onun devam edeceğini bildiğimiz hatta biz var olmadan önce de var olduğunu bildiğimizbir güçtür. Doğanın sürekliliği gibi toplumun sürekliliği de bireysel hayatımızın geçiciliğine teselli olur. Toplumaynı zamandaonaylama ve paylaşmanın öteki adıdır. Bazen açıktan bazen örtük gizil bir anlaşma ilepaylaştıklarımıza saygı duyduğumuz

¹⁹³Bauman, *Postmodern Etik*.s.13-15

¹⁹⁴Bauman, *Postmodern Etik*.s.16

veyücelttiğimiz anlam fabrikalarıdır.¹⁹⁵Toplum birlikteliğin sağlandığı insanın kabul gördüğü, onaylandığı, kendi varlığını hissettiği güven mekanizmasıdır. Geleneksel dönemde toplumda kabul görmek ve kalıcı olmak için koşullar, yapılacaklar ve kaçınılacaklar bariz şekilde belliydi.Güvenli bir hayat yolculuğunda yönlerini ararken belirsizlik ve seçim yapma zorunluluğuyla modern dönemdeki kadar karşılaşmıyorlardı. Kurallara harfiyen uymak yeterliydi.¹⁹⁶

İlkel toplumlardan günümüze insanın uyacağı etik ve ahlak kuralları insanın doğasındaki arzu ve içtepilerle bir toplumda yaşamanın iş birliğine ihtiyaç duymasından ortaya çıkmıştır. İnsan ne karıncalar ve arılar gibi tamamen sürücül ne de aslanlar ve kaplanlar gibi yalnız yaşayan bir canlıdır. İnsan yarı sürücül yapısıyla bazı sosyal ve bireysel arzu ve içtepilelere sahiptir. Tamamen sosyal olmamamız belli amaçlar için etiğe ve eylem kuralları için ahlaka ihtiyaç doğurmuştur.¹⁹⁷

Farklı insan toplulukları ve bireylerin amaçlarının uyumlu olduğu bir dünya mutlu bir dünyadır. Bu mutlu dünya arayışı akılcıca tasarlanmış sosyal sistemdeuyumlu olanları teşvik edip çelişen kısımları önlemeye çalışmalıdır.¹⁹⁸Modernitenin oluşturmak istediği toplum yapısı Bauman'ın toplum mühendisliği diye eleştirdiği yapıdır.Topluma bahçıvan edasıyla yaklaşan yasa koyucu ve yorumcular zararlı otları ayıklayıp faydalı gördüklerini teşvik etmişlerdir. Küçük toplulukların yerel ahlaki kuralları sanayi devrimi sonrası kalabalık kent ortamlarında yetersiz ve rölativist kalmıştır. Kentleşme ilebirçok topluluğun birbirine teması artmış ve her topluluğun yerel kuralları ahlaki rölativiteyi doğurmuştur. Rölativite bir belirsizlik durumudur ve modernlik müphemlikten kaçınır. Genel geçer rasyonel kurallar önceden belirlenmiş bir düzen bu müphemliği giderecektir.

¹⁹⁵Bauman, *Bireyselleşmiş Toplum*.s.11

¹⁹⁶Bauman, *Iskarta Hayatlar*.s.25-26

¹⁹⁷Bertrand, *Etik, Toplum, Siyaset*.s.22-23

¹⁹⁸Bertrand, *Etik, Toplum, Siyaset*.s.26

Modernlik öncesi dünyada düzen üzerine düşünme eylemi yoktu. Bu eylem olsaydı zaten modernlik olurdu. Modern insan toplumsal düzene bir tasarım meselesi olarak bakar. Düzene sokulmuş bir dünya tasarımı kişinin önünü gördüğü, bir olayın olma olasılığını ve bunun nasıl artırılıp azaltılacağını bilmesidir. Belli eylemlerle nasıl sonuçların elde edilebileceği geçmişten edinilen tecrübelerle yolumuzu gördüğümüz kısacası bütün bunları mümkün kılacak derecede aynı kalabilen hesaplanabilen bir dünya. Böyle bir dünya düzeni çıkarlarımıza uygun olduğu gibi ezberleri bozan, hesapları alt üst eden eylem kalıplarını geçersiz kılan müphemlik kaçınılması gereken bir şeydir.¹⁹⁹

Düzen kaostan karşıtıdır. Modernliğin imkânsız ödevi kaostan kaçış ve düzenin sağlanmasıdır. Modernliğin kaostan ve müphemlikten kaçıp düzeni sağlama çabası ile yapılandırılan dünyada sınıflandırmak, bölmek ve ayırmakla olayların rastgeleliği sınırlandırılmak istenmiştir. Her bir varlık belli bir gruba aittir ve gruplar birbirlerinin karşıtıdır. Farklı varlık gruplarına farklı eylem kategorileri, davranış kalıpları getirir. Bu sınıflandırma dahil etme ve dışlama eylemini beraberinde getirir. Oluşturulan kategorilere dahil etme ve dışlama dünyaya zor kullanma ve şiddet uygulamak sonucunu doğurur. Hobbes’a göre ‘doğal akışında olan dünyayı zapt edebilmek için düzen yaratılmalıydı ve bu düzen doğal değil insan tarafından yaratılan yapay siyasal ve toplumsal bir şeydir.’ Düzenin yapay olduğunu keşfetmek, bunun üzerine düşünmek tam olarak onu yapay yapan şeydi. Modern insanın düzene tasarım olarak bakması modern öncesi dönemin tasarımdan uzak kendiliğinden oluşmuş bir düzene sahip olduğu anlamına gelmez. O sadece bunu keşfetmemiştir. Modernlik düzen ve tasarımın düşünülmesi ile başlar.²⁰⁰

Doğaya bilgiyle hükmetmeye çalışan modern insan doğanın kurallarını ona daha iyi hükmetmek için bilmek istemiştir. Bacon’ a göre bilgi eğer doğaya hakimiyet kuramayacaksa bir işe yaramaz. Çünkü insan elindeki bilgi gücüyle artık boyun eğmekten hükmetmeye geçecektir. Bu geçiş elbette yeni bir şey oluşturmak olduğu için

¹⁹⁹Bauman, *Modernlik ve Müphemlik*.s.9-10

²⁰⁰Bauman, *Modernlik ve Müphemlik*.s.9-16

tasarıma da ihtiyaç duyacaktır. İnsanın doğayla yeni ilişkisi tarım ve madencilik metaforuyla anlatılmaya çalışılmıştır. İnsan tarım yaparken doğadan aldığını doğaya geri verir ancak madencilikte yıkıcılık vardır ve alınan yerine konulmaz. Bu bakımdan modern dönemin yeni bir şey yaratması madencilığe benzer. Tarımda devamlılık vardır. Tohum elde edilir ekilir ve yenileri elde edilir ancak madencilikte sürekli bir yıkım ve yok ederek var olma vardır. Cevhere ulaşmak için damar bulunmalı damara ulaşmayı engelleyen ağaçlar kesilmeli, topraklar kazınıp atılmalıdır. Madencilikte ölüm yeni bir doğumu bünyesinde taşımaz aksine yeninin doğması için eskinin ölmesi gerekir. Farklılıkların ayrıştırılıp yok edilmesi modern yaratı mantığıdır. Michelangelo'nun heykellerindeki muhteşemliği nasıl yakaladığını soranlara verdiği cevap modern yaratıcılığın temel ilkesi gibidir: "Basit. Bir mermer parçası alıyorsun fazlalıkları yontup atıyorsun." Gereksiz ve işe yaramaz görülenlerin kesilip atılması modern tasarımın ilkesidir.²⁰¹

Toplumun düzenlenip tasarlanma yöntemlerinden biri olan Bentham'ın panoptik toplumunda dışarıyla içeri arasında bir çizgi vardır. Bizi onlardan içerisini dışarıdan ayıran bir çizgi. Oluşturulan bu bütünleyici toplulukta içeriye alınan gözetlenen, düzenlenen topluluk dışarıdakine yabancı olarak bakar. Yabancıнын içeriye alınmaması içerdekilerin düzen, denetim ve rutinlerini bozmamak içindir. Tek biçimlilik teşvik edilir ve davranış üzerinde katı, muhafazakâr bir tutum vardır. Bu katı kontrolcü ve muhafazakâr yapı içerdekileri güvende hissettiren bir güçtür. İktidar kaosu ve düzensizliği gösterip düzen ve güveni vadederek gücünü artırır. Kapalılık ve hesaplanamazlığa getirdiği açıklık ve istikrar iktidarı güçlü kılar.²⁰² İktidarın gözetiminde ve düzeninde olan bu topluma aidiyet güven verir. Böylesi bir çağdaş aidiyet biçiminde kimlik edinimi ötekini reddetmekle oluşturulur. Bir gruba girmek, başka bir gruptan ayrılmaktır ve diğer gruplar yabancıdır ve potansiyel olarak hasımdır.²⁰³

²⁰¹Bauman, *İskarta Hayatlar*.s.30-31

²⁰²Byung-Chul Han, *İktidar Nedir?* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2024).s.101

²⁰³Bauman, *Yaşam Sanatı*.s.128-129

İktidarın normal-anormal, düzenli-kaotik gibi sınıflandırmalarıysa düzen adı altında tahakküm kurmasıdır. Ötekinin yabancılığı farazi bir rakipliktir. Müphemlikten arınmış belirsizlikten uzak net bir ayırımla çok anlamlılık bir karşıtlık olarak algılanır. Panoptikon saydamdır ve iktidar onlara tahakkümle öngörülebilir davranışlar belirlemiştir. Son zerresine kadar ayrıştırılan ve bölünen dünya artık gizemini yitirmiş ve emre amadedir.²⁰⁴ Modern iktidarın tahakküm anlayışı altındaki birey her anının her durumunun biliniyor ve gözetleniyor olmasının gerginliğini ne yapacağının belli olmasının konforuyla birlikte yaşar. Bu konfor doğduğu andan öleceği ana kadar düzenlenmiş bir hayatın içinde olmanın güvenidir de. Bu sistemin dışındakiler tehlikelidir ve hiç kimse ne onlarla karşılaşmak ne de onlardan biri olmak ister. Bu durum ise en fazla iktidarın işine yarar. Okullar, hastaneler, kırsallar, iş yerleri daha doğrusu bütün kurumlar bu bütünün bir parçasıdır ve bireyin hayatının her dönemi bu parçalardan birinde geçmektedir.

Modern toplum her anlamda parçalara ayrılmış bir toplumdur. Bu parçalanma toplumun somut alanları olan iş bölümü, uzmanlık alanlarındagörüldüğü gibitoplumun daha soyut ve değişken yapılarında; dost, düşman, yabancı gibi kavramsal boyutunda da görülmektedir. Dost, düşman ve yabancı kavramları bireyin zihninde ötekini sınıflandırdığı kavramlardır. Dost sıcaklık, buradalık, birliktelik, içerdelik anlamı taşıırken düşman bunun tam tersidir ve bunun için de düşmanlık da dostluk kadar olması gereken bir kabulü içerir. Daha doğru bir tabirle düşmanlık dostluğun olmama halidir ve dostluğu anlamlı kılar. Dostun ne olduğuna olmak istediği ne olarak görülmek istediği düşman kavramıyla anlam kazanır. Dostluk pragmatik iş birliği sorumluluk ve ahlaki görevi simgeler. Düşmanlık mücadelenin pragmatikliğinden doğup sorumluluk ve ahlaki görevi reddeder. Bu iki kavram karşıtlığına rağmen toplumsallaşmayı oluşturur. Düşmanlıkta sorumluluğun kopması bile dostlukta sorumluluğu ödev haline getirir.²⁰⁵ Görüldüğü üzere dostluk ve düşmanlık kavramları birbirinin karşıtı gibi görünse de birbirinin var olma sebepleridir. En önemlisi de ikisinin de konumu ve eylemleri belirli ve kestirilebilir durumdadır.

²⁰⁴Bauman, *Modernlik ve Müphemlik*.s.224-225

²⁰⁵Bauman, *Modernlik ve Müphemlik*.s.75-76

Ancak bu iki kavramın dışında olan yabancı kavramı dostluk ve düşmanlığın bu belirlenebilir ve kestirilebilir husumetine ve toplumsallaşmanın kendisine bir isyan taşır. Yabancı dost mu düşman mı olduğukestirilemez ve bunu bilmenin bir yolu da yoktur. İçeriye giren dışarı gibidir. Ne o ne de şu olarak tanımlanabilir. Karşıtlıkları ve ihtimalleribünyesinde taşır bu da bilgi ve eylemi felç eder.²⁰⁶Yabancı modernitenin kaçtığı kaos ve düzensizliği ifşa eder. Yabancı kentleşmenin anonim kalabalığıyla hayatımıza girmiş ve ne yapacağı kestirilemeyen ‘bizim gibi olmayan insanlar’ grubudur.Günlük rutinler içinde belli bir mesafede tutulmalı belirli işler ve belirli semtlerde yaşamalarına izin verilerek normalleştirilmeleri gerekmektedir.²⁰⁷Yabancı tanımı yapılan bizim dışımızdaki biri değildir bizim her an o yabancı olma ihtimalimiz vardır. Şehirde yaşayanların hepsi birbirine yabancıdır ve hepimiz diğeri için ötekiyiz. Şehir içi güvenlik mekanizmasını sağlayan ise ötekine duyulan korkudur. Öteki komşumuz veya yanımızdan geçen herhangi biridir.Böyle bir ortamda hepimiz gözetlenmenin ve denetlenmenin güvenlik için ne kadar önemli olduğunu kavrarız. Aynı zamanda güvenliği tehdit edenin biz olmadığımızı ispatlamak için dışlanmadan dışlarız.²⁰⁸Öteki, yabancı veya atık insan kavramları modern toplumun zararlı otlar olarak gördüğü yok edilmesi gereken tipleridir.

Korku ve güven arayışının eylemlerimizin belirleyicisi olduğu bu toplumda ahlak dış erklidir. İlk çağdan itibaren insanın mutluluğu araması ve acıdan kaçması ahlaki davranışın temeli olarak görülmüştür. İlk topluluklardan itibaren insan mutluluk amacıyla acıdan kaçıp hazzı talep etmiştir. Her insanın kendi mutluluğunun peşinden koşması bir arada yaşayan insan toplulukları için diğerlerinin mutluluğundan sorumluluk almak veya ‘bireyin mi toplumun mu mutluluğu öncelenecektir?’ sorununa toplumun faydasını öne çıkaran yararcılık anlayışı, çok sayıda insanın mutluluğunu önceleyerek çözüm bulmaya çalışmıştır. İnsanın tabiatı gereği bencil olduğunu ve diğerkamlıktan uzak olduğunu düşünen Hobbes ve Bentham çoğunluğun çıkarı için zor kullanmaya ve bu zorluğun da yöneticiler ve ahlak düşünürlerinin toplumu ikna

²⁰⁶Bauman, *Modernlik ve Müphemlik*.s.78

²⁰⁷Bauman, *Bireyselleşmiş Toplum*.s.120-121

²⁰⁸Zygmunt Bauman, David Lyon, *Akışkan Gözetim* (İstanbul: Ayrıntı, 2020).s.118-119

etmeleri ile yapılabileceğini düşünür. Şekillendirilmemiş insan davranışı ham psikolojik bir malzemedir. İnsan davranışı şekillendirilip toplum için risk olmayacak hale getirilmelidir. Toplum düzeni ve güven bu yöntemle elde edilir.²⁰⁹

Herkes için konuştuğunu iddia eden otorite ahlaki davranışı ussallaştırarak rastgele bir temele dayanan veya akla dayanmayan her davranışı ilkesiz davranış olarak addetme yöntemi ile kendiliğindenlik ve duygu kaynaklı ahlaki davranış güvenilir gösterilmiştir. Bu ahlak anlayışının önde gelen savunucularından Kant evrensel bir ahlak anlayışı ile her insanın edinebileceği daha doğrusu edinmesi için hiçbir engelin bulunmadığı duygusal temelden yoksun ödevci etik yönetim dış erkli ahlakını topluma makul göstermiştir. Artık erdem bile insanın duygusal eğilimlerine karşı koyup onları etkisiz hale getirmekle eş anlamlıydı. Ahlaki özerkliğin karşısına Kant'ın duygulara ilişkin korkusu ve ahlaki aktöre yapılan dış erkli baskı ile bu seçimlerin içine nüfuz eden açıklık talebi çıkmıştır. Yani önceden kesin olarak belirlenmiş, her akla hitap eden hatta her aklın mutlak zorunluluğu olan dış erkli, kural yönetimli eylem. Ele avuca sığmayan ahlaki duygulanıma kurallar ve aklın gömleği giydirilmiş, kurallar ve aklın arasındaki dengede ise hep kurallar baskın olmuştur. Ahlaki davranış fiilen kurallarla yönetilen deontolojik bir anlayışla değerlendirilip sonuçta sadece kurala uymak neticesi ahlak olarak kalmıştır. Ahlaki aktörün vicdanının saf dışı bırakıldığı araçlar amaçlardan, davranışın iyiliği sonucun iyiliğinden, ahlak ise iyilik yapma sorunundan ayrılmış sadece prosedüre dönüşmüştür. İyilik yapma ahlakın gündemi değildir gündem sadece disiplindir. Bireysel özerk ahlaki yapı yok edilmiş ahlaki vicdan saf dışı bırakılınca sonuç korkunç olmuştur.²¹⁰

Disiplin toplumu yasağın negatifliğiyle belirlenmiş hükmü altındakilere -meli/-malı gereklilik kiplerine -ebilememek kipini de eklemiştir. Denetim negatifliği getirir ve yasak, emir, kaide *hayır*'ın hükmü altındadır. Kişi yalnızca kendini ait kılabilmek için toplumsal buyruğu yerine getirir. Bireysel duygu ve düşünce ve tercihlerin kısacası

²⁰⁹Bauman, *Postmodern Etik*.s.84

²¹⁰Bauman, *Postmodern Etik*.s.88

kendi olmanın bastırıldığı bir toplum modern toplumdur.²¹¹Bireyin kendi olmaktan koparılıp iş toplumu anlayışından kaynaklı çalışan bir hayvana dönüştürüldüğünü söyleyen Ardent'e göre isemodern insan anonim hayat süreci içerisinde edilgen bir konuma düşürülmüştür. Birey otantikliğini yitirmiştir. Modern dünyabütün insan yetileriniönce cesurca aktifleştirmiş ve ardından ölümcül bir pasifize etmeye dönüştürmüştür.İnsan türünün egemen olduğu yaşam süreci tarafından yutulmuştur.²¹² İnsandan yola çıkan modern düşünce insanı disipline ederken düşünce de dahil olmak üzere insani edimleri disiplinle pasifize ederek şekillendirmiştir.

Levinas'a göre toplum bizi herhangi bir kural ya da yasa ile kısıtlamadan önce yani varoluşumuzla birlikte hatta ondan bile önce biz ötekine karşı sorumlulukla belirlenmemiş davranışlar olan etikle var olmuşuzdur. Daha farklı bir deyişle etik var oluşumuzdan bile daha önemlidir.²¹³ Disipline edilendavranışın dış erkliği ahlaki sonradan icat edilen bir ihtiyaç konumuna düşürürken insanı duyarsız, edilgen bir sürü haline getirmekle sonuçlanmıştır. Çünkü öteki belirlenemezliği yüzünden tehlikeli iken ahlaki aktör de aynı belirlenemezlik yüzünden tehlikelidir. Dolayısıyla öteki ile olan karşılaşma ile başlayan etik hem ötekini kategorize ederek bilinmezliği gidermeye çalışmalı hem de ahlaki aktörün bireysel vicdan ve duygularından kaynaklı belirlenemez davranışını dış erkle kontrol altına almalıdır.

Durkheim'a göre ahlak toplumdan doğmuştur. Hatta toplum ahlaklaştırıcı güçtür. İnsan toplumda yaşadığı için ahlaksal bir hayvandır. Toplum dışında ahlakın hiçbir biçimine rastlamak mümkün değildir. Birey topluma itaat ederek bilinçsiz ve saygısız fiziksel yönünden kurtularak özgürleşmiş olur. Çünkü insan bu fiziksel gücünün yerine toplumun bilge ve yüce gücünü koyarak topluma bağımlılıkla özgürleşir. Toplum ahlak üreten bir fabrikadır. Toplum ahlaksal davranışı yüceltip ahlaksızlığı dışlar, baskılar ve engeller. Toplumun ahlaksal baskısının karşıtı insanların özerk eylem tercihleri değil insanın hayvansal duyularının egemenliğidir. İnsan toplum

²¹¹Byung-Chul Han, *Yorgunluk Toplumu* (İstanbul: Açılım Kitap, 2021).s.18-19

²¹²Han, *Yorgunluk Toplumu*.s.30

²¹³Bauman, *Bireyselleşmiş Toplum*.s.222-224

sayesinde bencil, zalim ve tehlikeli dürtülerini evcilleştirir. Toplumsal zorlama olmasa insan toplum sayesinde kurtulduğu barbarlığa yeniden düşer. Yani eylemler özünde kötü müdür? Toplum tarafından yasaklandığı için mi kötüdür? Sorunu burada devreye girer. Uygar yaşamın üstünlüğüne inanan için toplum tarafında reddedilen kötüdür ve buna itaat ilerlemenin ve özgürleşmenin yoludur. Bu bakış açısıyla modern Batı uygarlığının bahçıvan kültürünün ürünü olarak sadece bu toplumun içinde buna itaat edenleri değil ona karşı çıkanları da düzenlemeye çalışır. Bireyin toplum öncesi veya asosyal dürtüleri ahlaki değildir hatta farklı ahlaki modeller bile bireyin veya toplumların varoluşsal farklılıklarından kaynaklı değildir. Bu farklılıklar toplumsal ahlak adına ahlaksızca bir nötrale ve sindirilmeye maruz kalabilir. Böylece ahlak topluma uyum ve çoğunluğun gözettiği normlara itaate dönüşür.²¹⁴

Levinas'ın kaçınılmaz gördüğü öteki ile karşılaşmadan doğan sorumluluk ötekine bir öznellik layık görülmediği öteki eylemcinin dünyasında nesneler yığını olarak algılandığı için modern etikte bir yer bulamadı. Ötekinin öznelliği eylemlerinin kestirilebilirliğine ulaşana kadar daraltıldı. Eylem alanında başka bir insanın bulunması teknolojik bir sorun halini aldığından eylemcinin ötekine davranışı doğru-yanlış, iyi-kötü gibi ölçütler yerine yeterli-yetersiz, etkili-etkisiz, akılcı-akılsız gibi ölçütlerle değerlendirilmeye tabi tutulur. Ahlaki tercih tamamen dış baskılarla şekillenir ve her türlü ahlaksal neden dışarıdan gelir.²¹⁵

Tüm bunlardan varacağımız sonuç şu olmuştur ki toplumsallaşma ahlaki güdülenmiştir, üretmemiştir. Bu güdümlenen ahlakla toplumsallaşma ahlaki ilkeleri oluştursa bile gerekli kılmaz, bu ilkelere bağlılık ahlaksal tercihler için otorite ve sorumluluk yine insandadır. Ahlaksal sorunlar toplumca yönetilen insanlaşma işlemlerinden çıkarılıp topluluksal değil toplumsal koşullarda anlaşılabilir. Topluluk olmanın sorumluluk almayan bir kalabalık olma hali olduğunu düşünürsek toplum olmak, birbirinden sorumlu bireylerin birliktelik halidir. Her bireyin doğası ve toplumun bağlayıcılığı göz önünde bulundurulmadan bir grubun toplumu insanlaştırma veya

²¹⁴Bauman, *Modernite ve Holokaust*.s.251-255

²¹⁵Bauman, *Modernite ve Holokaust*.s.262

ahlakileştirme çabası bizi ahlaka ulaştırmaz. Kısacası ahlak varlığını bir grup veya topluluğun bireyüstü terbiye ve yürütme araçlarından almaz.²¹⁶

4.3.Modern Toplumda Ahlaki Değerlerin Çöküşü ve Etik Kriz

Modernitenin eleştirisi beraberinde modern etiğin eleştirisini de getirmiştir. Tüm modernleşme süreçleri etik bağlamında ele alınmak zorunda kalmıştır. Bauman modernite eleştirisini en çok etik üzerinden yapmıştır. Teknolojik gelişmeler, insan merkezli bir yönetim anlayışı orta çağın üst anlatılarından kopuş toplumu ve bireyi anlamak veya şekillendirmek için etik kodlar vazgeçilmez olmuştur.Modernite teknoloji ve ekonominin gelişimi kadar kırım ve vahşet de içermesi yönüyle ettiği göz ardı ederek inceleme ve eleştirmenin mümkün olmadığı bir durumdur.

Modern ahlak Dorian Gray'ın aynadaki güzel yüz ve portredeki çirkin yüzünün veya tam tersinin oluşturduğu durum gibidir. Oscar Wilde'ın roman kahramanı olan Gray yaşı ilerlemesine ve yaptığı kötülöklere rağmen aynaya baktığında genç ve güzel bir yüz görür. Arkadaşının yaptığı portreye her baktığında portrenin genç kalıp kendinin yaşlanacağını düşünmek ona zor gelmektedir. Portreyi tavan arasına kaldırtıp üzerini örten Gray portreyi yapan ve kendi güzelliğine hayran olan arkadaşıyla portreye bakmaya karar verdiğinde portrenin yaşlanıp çirkinleşmiş olduğunu görür.Ressam arkadaşını öldürür ve portreye de bıçağı saplayıp parçalar. Kendisi de yaşlı ve çirkin bir yüzle portrenin karşısına yığılıp kalır. Modern ahlak tıpkı bu romanın hikayesi gibi bitmeyen bir döngüye sahiptir. Etiğe ihtiyaç duyar,oluşturduğu etik iyi sonuç vermez yenisini dener. Aynı zamanda ahlakı dışlar tam dışladığı anda ahlaka en çok ihtiyaç duyduğu andır.²¹⁷ Dorian Gray'ınahlakı dışlayarak elde etmeye çalıştığı mükemmellik isteği vardır.Ahlaka duyduğu ihtiyacı inkâr edişitablonun güzelliğini kabul edip kendi çirkinliğine razı olamamakya da kendi güzelliğine razı olup tablonun çirkinliğini kabul etmek arasında gidip gelen bir kısır döngü halini almıştır. Bu çelişik durum modernitenin çelişkilerine benzer. Modernite ahlakı saf dışı bırakarak mükemmelliği

²¹⁶Bauman, *Modernite ve Holokaust*.s.261

²¹⁷Derya Erdem, "Modern Ahlakın Krizi ve Sonrası", *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kültür ve İletişim* 6/2 (2003), 91-120.

ararken ahlaka ihtiyaç duymuş o ihtiyacı bertaraf etmek için yeni düzenlemeler getirmiş her defasında ahlakilikten biraz daha uzaklaşmıştır.

Modernitenin çelişkilerinin temelinde iki tür modernlik yani teknoloji ve özgürleşme modernliği olarak ayırabileceğimiz iki yönlü bir modernlik anlayışı bulunmaktadır. Teknoloji modernliği sürekli ilerleme ve buluşlara bağlı maddi ve her buluşla sonsuz olarak yenilenebilen bir o kadar da hızlı eskiyen bir modernliktir. İnsanın doğaya hakimiyeti ve sınırsız zenginlik vadeder. Özgürleşme modernliği ise; maddi olmaktan çok ideolojik, orta çağın dogmatizmine karşı ve ayrıcalıklı kesime karşı insanın kendi otoritesini hedefler. Kötünün ve bilgisizliğin güçlerine karşı zafer için çabalar. Bu iki modernlik söylemlerinden biri özgürleşme diğeri disiplin altına alma fikrini içerir. Özgürleşme söylemi disiplin altına alma söyleminden kaynaklı hiçbir zaman hedefine ulaşamamıştır. Özgürleşme toplum mimarları için kabul edilebilir olsa da sıradan insan için tehlikeli bulunmuştur.²¹⁸

Seçkinler benliklerinin hayvani ve cahil olan yönünden benliğini kurtarmışlardır. Bu seviyeye çıkabilen seçkinler kitlelerin de uygar bir kalıba girmeleri için vahşi kaba yönlerini kendi denetimleriyle eğitmekten yoksun görmüşlerdir. Bu üst insanlar kitleleri kaçınmak zorunda olunan veya kaçınılması mümkün olmayan öteki olarak değil de bir yönetim nesnesi olarak görmüşlerdir.²¹⁹ Modern yasa koyucular devlet eliyle birey üzerinde otorite sağlayarak hukuksal rasyonaliteyi devreye sokmuştur. Modernliğin düzenleme ve özgürleştirme fonksiyonundan kaynaklı çelişik yönü evrenselleştirme yoluyla pratikte devletin zor kullanma gücünü meşrulaştırmıştır. Modern yasa koyucular modernitenin yücelttiği insan hakları, çoğulculuk, eşitlik, demokrasi ve özgürlük gibi değerleri yaşantılara eklenmiş gibi bir tutum sergilerler.²²⁰

Devlet eliyle yapılan modern düzenleme ile geleneğin bütün kaynaklarından kopuk bir etik anlayışına insanın özgürlüğünü kısıtlayan bir dizi ödev ve görev listesi

²¹⁸Erdem, “Modern Ahlakın Krizi ve Sonrası”.

²¹⁹Bauman, *Postmodern Etik*.s.40

²²⁰Erdem, “Modern Ahlakın Krizi ve Sonrası”.

halindedir. Üste itaatin merkeze alındığı bu etik anlayış;devlete itaat şiddet ve ahlaksızlık bile olsa görevi yerine getirme önceliği etik olarak algılandığı için yasaya uymak ahlaki olmaktan daha önemlidir. Hatta ahlakilik yasaya uymaktır. Çünkü devlet kendini ulusun kaderinin ve istikbalinin teminatı olarak sunup kesin bir itaat bekler.²²¹Örneğin Holokostkatillerinin doğuştan suçlu, sadist, deli veya ahlaki yönden kusurlu olmadıklarını aksine normal insanlar olduklarını sadece bir devlet memuru olarak verilen emri yerine getirdiklerini yapılan araştırmalar ispatlamıştır.²²²Devlet din, okul, aile, hukuk ve siyaset gibi insan yaşamının her alanını hakimiyeti altına alıp iktidarın şekillendirdiği ilişkiler bütününe stratejik ve hesaplı ilişkilere dönüştürmüştür.

Bauman'a göre teknolojik ilerlemeler, modern iş bölümü ve sorumluluğun yitirilmesi ile oluşan değerlerden kopuşun en iyi örneği Holokost'tur. Holokost'un antisemitizm kaynaklı olmadığı halihazırda tartışılan bir konu olmakla birlikteBauman'a göre modern etiğin doğal çıktısıdır.Holokost'un asıl incelenmesi gereken sebebi Holokost'un modern etikle bağlantılı kısmıdır.Modern toplumun yabancı kavramı, yabancıya bakışı bunun ilk adımıdır. Yabancı özne olma özelliğini yitirmişbir ötekidir. Eylemcinin hareket alanını ne yapacağı bilinemeyen ve güven vermeyen duruşuyla daraltır.Öteki hesaba alınmamalı, önemli olmaktan çıkarılmalı ve neticede ahlaksal değil teknik değerlendirmeye tabi tutulmalıdır. Teknik değerlendirme ile artık eylemler iyi-kötü olarak değil, etkili ya da etkisiz olarak değerlendirilip akli olarak yeterli ya da yetersizlik ölçüt olur. Ahlaki ölçütler ise gereksiz bir dış müdahaleye dönüşür.²²³

Başkalarıyla birlikte yaşamının kaçınılmaz sonucu ötekine karşı sorumluluk ki bu sorumluluk Levinas'a göre asimetriktir, yani karşıdakinden sorumluluk beklemeden sorumluluk almayı içerir.Holokost bu sorumluluk duygusunun nötralize edildiği bir zemin gerektiriyordu bu da modern endüstri, ulaşım, bilim, bürokrasi ve teknolojiyen oluşan modern yapının sahip olduğu duygulardan ve kişisel kararlardan uzak kurumları

²²¹Zygmunt Bauman, *Kimlik* (Ankara: Heretik, 2017).s.31

²²²Bauman, *Modernite ve Holokaust*.s.301

²²³Bauman, *Modernite ve Holokaust*.s.262

ile yapılabilirdi. Bunun ilk adımı Yahudileri insan dışı algılatmaktır. Bunun ilk adımı günlük yaşamdan çıkarılan Yahudilerin gettolara alınması ile birebir komşuluk ve arkadaşlık ilişkilerinden uzak tutulmasıydı. Çünkü komşusu olan Yahudi'ye yapılan kötü muamele tepkiye yol açacakken soyutlanmış, gözden uzaklaştırılmış Yahudi artık bugüne ait olmayan fosilleşmiş bir hayvan gibidir. Bu şekilde ayrımcı yasalar ve dışlama hiç tepki çekmeden rahatlıkla uygulanmıştır. Önce kategoriye ayırarak sıradan insandan farklı bir yere oturtulan bir grup işten çıkarma gibi eylemlerle fiziksel ve ruhsal olarak uzaklaştırılır. Toplama işlemi ile artık toplumda kendileriyle aynı yerlerde görülmeyen bu kategori insani ilişki kurulan bir yakınlıkta değildir ve onlara yapılanlar diğerlerini ilgilendirmez. Ardından sömürme, aç bırakma başlıyor ve gettolardaki birçok kişi açlıktan kurtarılmak için öldürülmenin lütuf olarak sunulduğu bir muameleye maruz kalıyordu. Bu sistemli imha aşamalarının her biri diğerini doğuruyor ve ahlak giderek yerini kaybediyordu. Çünkü ahlaksız bir davranış artık mecburiyet halini alıyordu. Toplumsal yakınlık ahlakın olmazsa olmazıdır. Endüstri toplumunda ise insanlar kendi deneyim dünyasına girmeyen eylemlere karşı ahlaksal kayıtsızlığa sahiptir. İnsan davranışı artık ahlaksal değil tekniktir.²²⁴

İlkel toplumlar yabancıyı yiyip yutup sindirip kendilerinden kılıp gücünden faydalanırken uygar toplum yabancıyı kusar yani toplumun görünmeyecek yerinde toplumun sınırlarından uzak tutar. Birlikte yaşadığımız ötekilerle ahlaki mekân oluşturma şartı onları kategorilerin örnekleri olarak değil de özgül ve yeri doldurulamaz yani insan olarak görmekten geçer.²²⁵ Toplum dışına itilen yabancı gözden uzak olduğu kadar ahlaki davranışın muhatabı da olmayacaktır. Çünkü ahlaki sorumluluk uzaklaştıkça flulaşan bir şeydir. Ayrıca ahlak toplumun çizdiği çerçeveden de bağımsızdır. Modern toplumda kişinin eylemlerinin neticesi kişinin görebileceği mesafede değildir. Ahlakın görüş mesafesi sabit kalırken insan eyleminin

²²⁴Bauman, *Modernite ve Holokaust*.s.274-278

²²⁵Bauman, *Postmodern Etik*.s.222

etkilerinin ulaşacağı alan gittikçe genişlemektedir. Bunun sonucunda ahlak bu eylemleri düzenlemede yetersiz bir konuma düşmüştür.²²⁶

Modern toplum eski ahlaki normları beyin yıkama ve ikna gibi yöntemlerden çok bu eylemimizin etki alanının bizden uzaklara itilmesiyle yapmıştır. Yaptığının sonucuyla muhatap olmayan insan herhangi bir sorumluluk da hissetmemiş olur. Modern silahlar bunun en iyi örneğidir. Bu silahlarla soykırım yapan failler kurbanlara uzaktır ve ahlaki sorumluluktan da o oranda uzaktır. Savaş etiği gün geçtikçe uzaklık ve teknoloji etkisiyle içinden çıkılmaz bir hal almıştır. Karmaşık silahlarla uzak kurbanlara yapılan eylem basit bir kolu çevirme veya düğmeye basmak kadar masumdur. Yaptığının sonucunu görmeyen kişi eyleminin uzaklığı ile yani sorumluluğu ile de uzak düşmüştür. Böylelikle her türlü iğrenç ve cani eylemin bir parçası olmak insan için sıradanlaşmıştır. Bu insanın ilgileneyeceği tek sorun teknik sorundur yani işini aksatmadan yapmanın yollarını arar. Sorumluluk duyduğu insanlar bu işi birlikte yaptığı iş arkadaşı ve itaat etmesi gerek üstleri ve denetlemesi gereken astlarıdır. Bürokratik iş bölümü ahlaki ilişkiyi bu çerçeveye indirgemıştır. Bu insanın eyleminin ölçütü artık sicilini temiz tutma kaygısına ve o makineyle ne yapılırsa yapılsın makineyi daha hızlı çalıştırma amacına yöneliktir.²²⁷

Modern bürokrasinin oluşturduğu bu insan tipi, eylemlerinin sonucuyla yüzleşen ve rahatsızlık duyan kişiler için uzmanlık denilen kavramdan yardım alır. Uzman bir işi en iyi bilene verilen isimdir. Kişiden çok bilgisi bu ismi taşır. Uzman kişi yaptığı işin sonucu değil onu en iyi yapma şekliyle meşgul olur. Nazi kamplarında bir kamyonun en fazla ne kadar kişiyi taşıyacağı ve sorunsuz olarak nasıl sonuç alacakları kurbanlara yapılanlar konu bile olmadan hesaplanmış ve uzman en iyiye ulaşmak için daha çok kişinin ölmesini dikkate bile almamıştır. Uzmanlık burada ahlaksal dürtüleri ne kadar yenebiliyorsan o kadar uzmansın şekline bürünmüştür. Bu insanlar ahlaksal dürtüleriyle yaptığı eylemden şüphe duyduklarında farklı bir uzmanın bunu gerekli gördüğü düşüncesiyle ikna olurlar. Toplumda yapılan ve ahlaki bulunmayan birçok eylem uzman

²²⁶Bauman, *Modernite ve Holokaust*.s.279

²²⁷Bauman, *Modernite ve Holokaust*.s.280-282

kişilerin açıklaması ve meşrulaştırması ile normalleşmiştir.²²⁸ Herkes kendi uzmanlık alanında ahlaki dürtülerden uzak en iyiyi yapmaya çalışırken bir diğer alanda rahatsızlık duyduğu bir konuda onu en iyi bilene teslim olması gerektiğine ikna olmuştur. İnsan davranışını otonomlaştıran bu sistemde vicdan kaynaklı eylemler ayak bağı hükmündedir. Herkesin yaptığı normaldir ve sen yapmazsan senin yerine onu yapacak çok sayıda insan vardır. Ahlaki dürtünü dinlersen elde edeceğin tek şey toplumun standartlarından mahrum kalmak olacaktır.

Bauman'a göreinsanda kendiliğinden bulunan ahlaksal dürtünün bastırıldığı, çeşitli yöntemlerle yok sayıldığı modern toplumda, Holokost gibi bir vahşet Alman toplumuna has bir durum değildir. Holokost'u inceleyen birçok kişi onu Alman toplumunun uygarlığa yetişememiş yönünden kaynaklı olduğunu söylese de aksine modernitenin doğal bir sonucudur. Holokost Yahudi ve Alman meselesi değildir ve asıl çıkarılması gereken ders modern etiğin sorgulanmasıdır. Aksi taktirde tekrarlanması muhtemeldir. Bir başka boyutu ise Holokost'un kurbanlarının yaşadıkları tecrübe sonucu bir daha bu muameleye maruz kalma korkusundan kaynaklı aynı vahşeti başkalarına yapma hakkı olarak kullandıkları kurban psikolojisidir. Filistin de yaşananlar hem modern etiğin değerlerden kopuk anlayışının bir sonucu hem de kurbanın haklılığının bir sonucudur.²²⁹ Bauman'ın tespitinin haklılığı durmadan soykırım üreten modern dünyada karşılığını bulmuştur.

Bauman modernitenin insan davranışına etkilerini; eylem ve sonucu arasına mesafe koyma, ötekinin yüzünden uzaklaşma ve toplumun normal gördüğü davranışı otonom olarak yapma durumları olarak sıralar.²³⁰ İnsan davranışının otonomluğu bizi kötülüğün kaynağının ne olduğuna götürür. Normal bireyleri kötülük eylemine dahil olmaya götüren şey belli bireysel özellikler değil çoğunlukla belli toplum türleridir. Bunu gözlemlemek için bir çalışma ortamına konulan ahlaki zayıf bireylerin o ortamda 'önce yemek gelir sonra ahlak' prensibini baskın hale getirdikleri gözlemlenmiştir. Aynı

²²⁸Bauman, *Modernite ve Holokaust*.s.284-285

²²⁹Bauman, *Modernite ve Holokaust*.s.328-348

²³⁰Zygmunt Bauman, David Lyon, *Akışkan Gözetim*.s.98

şekilde Hannah Ardent'in tespitine göre Nazi ayartıcılarının içinden herkes kadar normal olan tiplerin yani hitler gibi fanatik olmayan tiplerin çoğunlukta oluşudur. Erkeklerin çoğunluğu vampir ya da sadist değil ailelerini geçindirmeye çalışan kimselerdi. Ardent'in kötülüğün sıradanlığı ile ilgili hükmü *Kudüsteki Eichmann* isimli kitabında dile getirdiği gibi Eichmann'ın birçok suç ortağı gibi bir canavar ve sadist olmadığının psikologlar ve psikiyatrlar tarafından ispatlanmış olmasıdır. Hatta rahatsız edici, korkutucu ve ürkütücü derecede normaldir. Yani canavarca işleri yapmak için canavarlara ihtiyaç yoktur. Hatta canavarca işleri yapanlar canavarlar olsaydı işimiz daha kolay olurdu. Bir psikopat, bir sosyopat psikologlar tarafından tespit edebilir ancak bu insanlar o kadar normaldir ki nerede ve ne şartlar altında ve ne için bu korkunç davranışları gerçekleştirecekleri kestirilemez durumdadır.²³¹

Yukarıdaki örneğe benzer örnekler olarakIrak'ta Ebu Garip ceza evinde görev yapan askerlerin aileleri ve çevreleriyle olan ilişkileri incelendiğinde hiçbir anormallikle karşılaşılmamıştır. Yale üniversitesinde yapılan bir deneyde bir grup öğrenci diğer bir gruba gardiyan olarak görevlendirilmiş ve bir müddet sonra zalim ve zorba hareketler yapmaya başlamışlardır. Yahudi avı yapıldığı zaman bazı polislerin gettolara Yahudi toplamak ve onlara kötü muamele yapmak için çok daha istekli olukları görülmüştür. Bütün bu örnekler günlük yaşamlarında ve ilişkilerinde anormal hiçbir yönü olmayan bu insanların uygun ortamı bulduklarında veya bir otoriteden emir aldıklarında canavarca tavırlar sergileyebildiklerini göstermiştir. Bu örneklerden yola çıkarak Bauman şu tespitte bulunur dehalarını son noktasına kadar kullanarak modern davranış kalıpları geliştiren atalarımız yanlış kapıyı çalmışlardı. Derinlerden otoriteye itaat eğilimimiz, sadakat, göreve bağlılık ve disiplinle birleşince kötü olmayan insana çok rahat kötülük yaptırılabilir.²³²Kötülük artık kötülük değil iyi yapılması gereken bir görevdir. Bu durumda herkesin yaptığını yapmak her insan için çok sıradan bir durumdur.

²³¹Zygmunt Bauman, *Modernite, Kapitalizm, Sosyalizm* (İstanbul: Say, 2022).s.168-170

²³²Bauman, *Modernite, Kapitalizm, Sosyalizm*.s.169-174

Modern düzenlemeahlaki kendiliğindenliği sinir bozucu bulmuş, aklın düzenlemesine ve ulaşılabilecek mükemmeliyete engel olan her şey özellikle ahlak gereksiz görülmüştür. Mükemmeli yaratmaya çalışan modernite aynı yaratımın sonucu olarak birçok yıkım elde etmiştir.²³³Modern dönemin değerlerden kopuşunda bir diğer faktör ise kapitalizmin ticari toplum (piyasa toplumu)anlayışının ahlak anlayışına yansımalarıdır. Ticari toplumun üç karakteristiği olan toplumsal iş bölümü, özel mülkiyet ve sözleşmeye dayalı yasal çerçevebireyin tüm davranışlarını bireysel çıkarlara hizmet amacına yöneltmiştir. Bireyin tüm davranışları bireysel çıkar merkeze alınarak akıl da bireysel hazza hizmet için bir araç olarak konumlandırılmıştır. Diğer kişiler birer insan olmaktan çıkıp sadece bireyin amacına hizmet eden veya engelleyen bir faktöre dönüşmüştür. Hukuki akıl yasa yoluyla bu bireylerin var olduğu piyasayı düzenler. Bu hukuki akılla haklar ve ödevler açıklanır ve haklaştırılır.²³⁴

Toplumsal bireylerin bu ilişkilerini düzenleyen yönüne alternatif olarak sunulan değer,ahlaki sorumluluk yani ötekine karşı sınırsız ve karşılıksız sorumluluk anlayışıdır. Levinas'ın ahlakilik olarak değerlendirdiği bu sorumluluk anlayışı piyasa toplumunda işe yaramaz. İnsan topluluğunun günlük olarak karşısına çıkan sayısız çıkar çatışmasını böyle yalnızca azizlerin edinebileceği bir ahlak anlayışı çözemez. Çünkü iki kişinin çıkar çatışmasının çözümünde sınırsız olarak karşıdakinin sorumluluğunu almak iki taraf için de toplumsal bir çözüm olarak görülmez. Bunun yerine birinin hakkını tartıp mukayese edip çıkarını seçmek kaçınılmazdır. Toplum düzeni burada ahlaki dürtüleri, etik değerleri usule ilişkin kurallarla değiştirmek zorundadır. Bu durumda ahlaki bir birey olmak işkence dolu ve üzücü bir seçim olacaktır. Toplum ahlaki ödevler oluşturup bunları yasalara indirgeyerek sınırsız sorumluluğu talep eden ahlakiliği de sınırlı sayıdaki kurallara uymaya dönüştürür.²³⁵

Ahlaki sorumluluğun etik ödevlerle yasaya indirgenmesi insanın ahlaki suçlardan aklanmasını vicdan azabından kurtulmasını da sağlar.Etik kuralları

²³³Zygmunt Bauman, David Lyon, *Akışkan Gözetim*.s.95

²³⁴Erdem, "Modern Ahlakın Krizi ve Sonrası".

²³⁵Bauman, *Modernite, Kapitalizm, Sosyalizm*.s.96-97

sistemleştirme insanı kanuni cezalardan korusa da vicdan azabından gerçek anlamda koruyamaz. ‘Suçlu bir vicdanın suçlayıcı birine ihtiyacı yoktur’sözünde olduğu gibi birey ‘benim yerimde kim olsaydı aynı şeyi yapardı’ savunmasıyla kendi hatalarına bahane olarak ortak standartları gösterse de gerçek mana da vicdan azabından kurtulamaz. Bu noktada devreye tüketici pazarı girer. Ötekine karşı ilgi, şefkat ve özeni düzenleyip parayla ölçülebilen elle tutulabilir hale getirerek vicdani ızdıraplara çözüm üretir. Yakınlarımıza, ailemize yeterince zaman ayırmamak gibi bizi vicdanen olumsuz hissettirecek birçok durumdan onlara sunacağımız değerli ve heyecan verici hediyelerle telafi etme imkânı sunar. Dolayısıyla alışveriş yapmak ahlaki bir davranışa dönüşür. Piyasaların sunduğu bu imkanlar ahlaki yatıştırıcılardır aksi halde insanlar vicdan azabının etkisiyle yanlış giden durum üzerinde düşünüp bir çözüm bulmaya çalışabilirlerdi.²³⁶

Modern toplum veya piyasa toplumunda para acının ya da hazzın miktarını ölçme aracıdır. Bentham’a göre bu aracın kesinliğinden emin olmayanlar bir kimsenin olabildiğince fazla hazzını tatmin için istenen şeyin temininde kesin ve genel bir yol bulmak artık ahlak bilimi ile gerçekleşmez. Bireysel yararcılığı ve psikolojik hedonizmi ön plana çıkaran bu ahlaki anlayış için amaç en düşük bedelle en yüksek hazzı ulaşmaktır. Bu durumda genel geçer bazı yasal düzenlemeler ödül ve cezalar hariç bir bireyden erdemli olmasını beklemek nedeni açıklanamayan bir özgecilik beklemek olur.²³⁷Bu özgecilik için birey vicdani temeli bulamamaktadır. Gereksiz ve karşılıksız bir uğraş gibidir. Kant’ın dediği gibi ahlaklı olmak insanı bu dünyada mutlu etmez hatta Kant bu tespitiyle Tanrı’nın ve ahiretin ahlaktan kaynaklı olması gerektiği sonucuna varır. Ona göre ahlaklılık bu dünyada acı veriyorsa ahiret gibi bir karşılığı olmalıdır.Modern piyasa toplumundaki birey için ahlaki olanı yapmak şimdi burada en ucuz şekliyle en çokhazzı garantilemiyorsa bir anlam da taşımaz.

Modern dünyada ahlak dışsal olduğu bizim dışımızda bir yapılması gerekenler bütünü olduğu için neden öyle davranmamız gerektiği konusunda geçerli bir neden

²³⁶Bauman, *Modernite, Kapitalizm, Sosyalizm*.s.100-101

²³⁷Ross Poole, *Ahlak ve modernlik* (İstanbul: Ayrıntı, 1993).s.22-29

sağlayamaz. Ahlak ‘ne türden hayat sürmeliyiz’ e dair bir enformasyon aramak değildir. Toplumun refahı için değil kişinin kendisi için tutarlı, anlamlı bir varoluşa kılavuz aramasıdır. Bu arayış bencillik değil aksine böyle bireylerden oluşan bir refah toplumuna katkıdır. Ancak kapitalizm olarak modernliğin asıl amacı iktidardır. Kapitalist piyasada kendi yolunu bulmaya çalışan bireyin davranışı da kendisi gibi toplumsal yasaların nesneleştirmesine tabidir. Birey ya toplumsal hayatın koşullarına yenilecek ya da kendi kimliğini kendisi için inşa edecektir.²³⁸

Aydınlanmanın vücut bulmuş hali olan düşünceleriyle Bentham iktidarın insanın davranışlarının sezgisel ve duygusallıktan akıl kaynaklı bir hale dönüştürme çabası ile oluşturduğu panoptikon modeli kapitalist düzende de işe yaramıştır. İktidarın alt sınıfı denetlerken kullandığı ceza yöntemi veya baskı yerine daha ikna edici olan piyasa yöntemi ile insanların arzuları yönetilerek davranışları kendi iradeleri ile yönlendirilebilir bir hal almıştır. Piyasanın düzenlediği gözetimde seçimler manipüle edilerek talep edilenler arz edilmiştir. Üstelik bu yönlendirme fark edilmeden yapıldığı için özgür irade ile seçim hakkı varmış gibi algılanır. Arzu edilecek nesneler ihtiyaç olarak gösterilip onlara ulaşmak için çalışmak birincil görev olmuştur.²³⁹

İktidar ve sermayenin birbirini desteklediği iş bölümü ve rollerin bireye ne yapması gerektiğini söylediği modern toplumda birey kendi mutluluğunu ürettiği ve tükettiği metalarda ararken üretime hizmet bireyinin başat sorumluluğu olmuştur. İş hayatı bireyin toplumsallaştığı yer olarak en fazla zaman geçirdiği davranış standartlarının belirlendiği üstüne itaati öğrendiği yerdir. Buradan edindiği davranış pratikleri bireyin ahlaki yönüne de şekil vermiştir.²⁴⁰ Bireyin ötekini kendi amacına hizmet eden bir nesne olarak algılamaya başladığı böyle bir ortamda ötekine karşı sorumluluk, ahlaki değerler, dostluk ve yakın ilişkiden uzak sadece kurallar bütünü içinde bireyin hazzı için vardır.

²³⁸Poole, *Ahlak ve modernlik*.s.192-193

²³⁹Zygmunt Bauman, David Lyon, *Akışkan Gözetim*.s.152

²⁴⁰Zygmunt Bauman, *Özgürlük* (İstanbul: Ayrıntı, 2022).s.99

Modernliğin karakteristiği akıl ve ahlakın ayrı düşmeleridir. Ahlakın gerektirdiği davranışlar için akli gerekçeler yoktur.²⁴¹Modern insanın ahlaki değerleri işe yaramaz bulması belki de onların yerine daha somut nesnelere tutunarak ve kimi zaman da gerçekten yaptığı eylemi düşünüp niteleyecek zamanı bulamamaktan kaynaklı toplumun normalini sorgulamadan uygulaması onu bir ahlaki krizin içine düşürmüştür. Ahlaka en çok ihtiyaç duyulan modern dönem ahlakın en az bulunduğu dönem olmuştur. İnsan tarih boyunca hiç bu kadar çok sadece insandan oluşan bir hayat tarzına sahip olmamıştır. Modern öncesi zamanda insan daha çok doğa ile birlikteyken şimdi insanın oluşturduğu ve insanın merkezde olduğu topluluk içindeyiz. Birlikte yaşamada birbirimize güven, iş birliği ve dayanışmanın olduğu daha yaşanabilir bir dünya için ahlaka her zamankinden daha muhtaç durumdayız.

Bauman'a göre etik krizin pratik boyutlarından biri eylemlerimizin bizim uzağımızda ve kestiremeyeceğimiz kadar büyük sonuçlar yaratacak güçte olmasıdır. Gelenekten miras aldığımız etik kurallar şimdi bize yol göstermede yeterli olmamaktadır. Çünkü birebir muhatap olduğumuz ve eylemimizin karşımızdakine etkisini hemen gözlemlediğimiz modern öncesi dönem için geçerli olan o kurallar bugün hiç karşılaşmadığımız bilerek kötülük de yapmak istemeyeceğimiz insana eylemimizin etkisini hesap etmede yetersiz kalmaktadır. İyi eylem ve kötü eylemi belirlemek artık çok daha zordur. İş bölümü ve uzmanlık gibi faktörler bir işin içine o kadar çok kişiyi karıştırır ki sonuçta sorumluluğun kimde olduğu anlaşılmaz ve sorumluluk yüzer gezer bir halde ince bir örtüye dönüşür, kimse görmez ve üzerine alınmaz. Günahkarın olmadığı günahlar, canilerin olmadığı cinayetler ve kısmi aktörler hiçbir zaman öz eleştiri ve hesaplaşmayı gerekli görmez. Yapılan işler ve işleri yaparken edindiğimiz roller o kadar parçalara ayrılmıştır ki hiçbir rol tam benliğimizin karşılığı değildir ve hiçbir durumda tam benliğimizi gerçekleştiremeyiz. Olduğumuz şeyle özdeş biricik ve bütün olamayız. Rollerimizin yeri çok çabuk doldurulabilir her

²⁴¹Poole, *Ahlak ve modernlik*.s.213

rolün özet yapılacaklar talimatı vardır ve onu bilen herkes yapabilir. Yapılan işin sorumluluğu yine role aittir bireye değil.²⁴²

Bu rollerin içine sıkışmış gerçek benlik rolün davranış koduna sıkıştırılacak kadar dar değildir. Gerçek benlik özgürdür; Acı ve sevinci duyumsadığımız rol yapmadığımız kendimiz olduğumuz yerdir. Seçimlerimiz değerli bulduklarımız arasından yapılsa da kurallara uymak alışkanlık halini almıştır formalarımız olmadan çıplak hissederiz. Dış dünyanın sorumluluğu üstlenmesi bireysel sorumluluk almaktan daha kolay gelir bize. Bizim adımıza sorumluluğumuzu üstlenen ve ne yapacağımızakarar veren otoriteye itaat bireysel benlikten kurtulmamız için bir çözümdür. Ancak otorite çeşidi çoktur ve bazen birbirleriyle ters düşmektedir. Her itaat mecburi bir itaatsizliği içinde taşımaktadır. İçinde bulunduğumuz çağ çoğulluk çağıdır ve kuralların çoğulluğu doğruyu kestirmeyi müphem kılmıştır. Seçme özgürlüğü ve müphemliğin ıstırapı kol koladır. Hangisini seçmeye çalışsak onun hakkında kuşku vardır. Sonuçta hiçbir otoriteye güvenmeyiz ya da uzun süre güvenmeyiz.²⁴³

Etik kriz aydınlanmanın nihilizmle sonuçlanmasına eş değerdir. Bütün dış otoritelerin sorgulanıp her bilgiye şüpheyile bakıldığı aydınlanma düşüncesine göre her doğru geçici bir doğrudur ve şüpheyile bakılmalıdır. Aksi halde bu doğrular da dogmaya dönüşecektir. Gerçekliğin tek ölçütü olan akıl alanından yine sapılmış olur. Bütün akıl dışı otoriteleri ve dogmaları rasyonel düşünceden atmak için yola çıkan ve evrensel doğru arayan aydınlanmacı yaklaşım bulduğu doğruların dogmaya dönüşmesi tehlikesi ile paradoks içine düşmüştür.²⁴⁴

Etik kriz, nihilizm ve postmodernitenin doğuşu birbiriyle bağlantılıdır. Modern etiği aydınlanmanın bir sonucu olarak düşünürsek, etik kriz modern etiğin sonucudur ve postmodernliğin doğuşu nihilist bir tavırla aydınlanmanın ve modernliğin üst anlatılarının terk edilmesidir. Nietzsche'ye göre nihilizm geleneksel ahlak anlayışı ve

²⁴²Bauman, *Postmodern Etik*.s.30

²⁴³Bauman, *Postmodern Etik*.s.33

²⁴⁴Anthony Giddens, *Modernliğin Sonuçları* (İstanbul: Ayrıntı, 2021).s.55

metafiziğin doğal sonucudur. “En yüksek değerlerin kendi kendini değersizleştirilmesi, amacın kaybolması ve niçin sorusunun cevapsız kalması” dünyanın değer, anlam ve amaca karşı kayıtsızlığıdır. Grek ve Hristiyanlıkla şekillenen Batılı zihin kendini yok etmiş hakikat ve imana yönelik inançlar yerinden edilmiştir. Dünyanın ahlaki yorumu nihilizme yol açar ve her şey anlamını kaybeder. İnsanlar aklın kategorilerine inandıkları için bu dünyanın değerini düşürmüş ve nihilizme ulaşmışlardır. On dokuzuncu yüzyıllaşam karşıtı, ilerleme nosyonu için farklılıkları değerden düşüren bir yozlaşma kültürüdür. Nietzsche modern dönemin önceki dönemi yargıladığını ancak yargıladığı dönemle sonradan gelmiş olması dışında hiçbir farkının olmadığını savunur. İnsanlık hiçbir şekilde ileriye ve iyiye gitmemektedir bu modern bir yanılsamadır. Modern devlet kilise ve Tanrı’nın boşluğunu doldurmaya çalışmış bireyin kendi bütünlüğünü gerçekleştirmesine, bireyin vekili sıfatıyla izin vermemiştir. Liberal kurumlar insanı korkak ve küçük hale getirmiştir.²⁴⁵Nietzsche’ye göre ahlaki ölçütler olmayınca ahlaksızlık da yoktur. Ahlakın reddi modern ahlakın sorgulanışıdır. Modern dünyanın özgürleştirme vaadine bir reddiye bir eleştiridir.²⁴⁶

Ahlaki nihilizm modernite tarafından tehlike olarak görülmüş ve önlenmeye çalışılmıştır. Tek ve evrensel etik kod oluşturma çabaları ve insanın bu kodları belirleyen otoriteye koşulsuz itaati beklentisi seçeneklerin kısıtlanması ahlaki nihilizme engel olma çabasıdır. Seçenek çoğaldığı taktirde insan kendi ahlaki yargısına göre davranacaktır bu ise risklidir çünkü insanın bu gücünü yanlış kullanması muhtemeldir. Etik kriz ahlaki yargıların çokluğundan kaynaklı ahlaki nihilizmin bir sonucudur. Ancak bu kriz ahlakın tam karşıtı olarak nitelenmek zorunda değildir.²⁴⁷ Ahlaki öznenin ahlaki yargılarını seçebilme imkanını da tanır. Etik kriz birebir ahlaki yargının yadsınması anlamına gelmez. Bundan doğmuş olsa da sonucu öznel ahlaki tercihlerin denenmesine yol açabilir.

²⁴⁵Kasım Küçükalp, *Nietzsche’nin Postmodernizme Felsefe Bakımından Etkileri* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2002).

²⁴⁶Erdem, “Modern Ahlakın Krizi ve Sonrası”.

²⁴⁷Zygmunt Bauman, *Siyaset Arayışı* (İstanbul: Metis, 2024).s.179

BEŞİNCİ BÖLÜM

POSTMODERN ETİK; DEĞERLERİN YENİDEN İNŞASI

5.1.Akışkan Modernite ve Etik

Bauman'ın katı modernite dediği erken dönem modernitenin sonuçları etik alanında ve toplumsal anlamda yıkıcı olmuştur. Modernitenin düzen arayışı ve müphemlikten kaçışı kaos ve daha çok müphemlikle sonuçlanmıştır. Katı modernitenin aradığı düzen ve oluşturduğu katı kurallar insan tabiatının ve etiğin müphem yapısına ters düşmüştür yapılan bu müdahale olumlu sonuçlar vermemiştir. Küreselleşme ile kaygan bir zemin oluşmuştur. Nereye gitmekte olduğumuz ne yapacağımız belirsizdir elde olan kurallar işe yaramamıştır oluşturulacak yeni kurallar da belirsizdir. İktidar yeni kurallar oluşturma becerisini yitirmeye başlamıştır. 'Ne yapmalı' sorusu kadar artık 'kim yapacak' sorusu da gündemdedir. Ulus devletin sınırları içinde kalan ortak amaçlar ve bunlara ulaşmada kullanılan yöntemler artık yeterli değildir.Modernitenin takıntılı ve saplantılı haliyle dünya üzerinde müdahale etmediği herhangi bir yer kalmamıştır. Bu müdahaleler insanlığın ortak sorunlarını çözmede ve ulaşılacak mükemmeliyeti oluşturmada yetersiz kalmıştır.

Modernite bir tamlık veya olmak değil hep tam olmaya çalışmak ve sürekli bir olmak halidir. Ulaşılacak ufuk hep uzaktır, mümkün değildir ve hep çaba ister. Her zaman her şeyin post hali vardır ve artık amaca ulaşmak inandırıcılığını yitirmiştir.Değişmeyen tek şey değişmek kesin olan tek şey ise belirsizliktir yüzyıl öncesinin mükemmellik hayali artık gelişme sürecinin hiç bitmeyeceğini kabul etmek ve ulaşılabilir bir mükemmellik amacı ve isteğinin olmaması demektir. Modernitenin katılığını yitirip akışkan hale gelmesi mevcut katılığının sonucu elde edilen hayal kırıklığıdır. Modernite inşa edeceği sağlam kalıcı binayı zaten yapıp bozulabilir bir anlayışla yani eskiye dair her şeyi eritip yeniden kalıba dökme anlayışıyla yapmaya başlamıştır. Akışkanlık ve katılık modernitenin içinde ayrı yapılar değil birbirine geçmiş yapılardır.Katı modernitenin hayal kırıklıkları akışkan yönün kuvvetlenmesine sebep olmuştur.²⁴⁸

²⁴⁸Zygmunt Bauman, *Akışkan Modernite* (İstanbul: Can, 2018).s.12-15

Akışkan modernite veya postmodernizm modernitenin saplantılı ve takıntılı yönünün fark edilmesidir. Modernitenin öz eleştirisi olarak okuyabileceğimiz postmodernitede yeni motto ‘hedef hiçbir şeydir, hareket her şey!’ dir. Moderniteyi başlatan geleneğin güçlü yapılarının yıkılışı ve onların yerine oluşturulmuş yeni, mükemmel ve daimî yapılar iken postmodernite bu yapıların da yıkılabileceğini kabul etmektedir.²⁴⁹Yıkılan bu yapıların yerine kurulacak yeni yapılar modernitede olduğu gibi belirli referans gruplarıyla önceden belirlenmiş değildir. Bireysel öz-inşa kişinin ölünceye kadar çok sayıda ve değişik süreçleri tecrübe etmesi ile oluşacak önceden kestirilemeyen ve sınırları çizilemeyen bir belirsizliktir. Modernitenin bireyselleşmiş, özelleşmiş bir versiyonu şeklindedir.²⁵⁰

Modern etiğin korkunç sonuçları ve etik kod ile oluşturulan yasal düzenlemelerin krize yol açan sonuçlarından sonra postmodern dönemde modern dönemin tam tersine bir etik anlayışına doğru gidilmektedir. Toplumun refahı ve devamlılığı için üyelerinin ahlaki kapasitesine ihtiyaç vardır. Toplumun ahlakının felsefeciler ve yasa koyucular aracılığı ile şekillendirilen bir şey olduğuna olan inanç yerini her bireyde olan ahlaki kapasiteye inanca bırakmıştır.

Ahlaki seçimler artık kişinin bilgisizliği veya gelişmemişliğinden kaynaklı değil tamamen bir seçim olmasından kaynaklı olumlu veya olumsuz sonuç verir. Ahlaki meselelerin önceden belirlenmiş, insanı vicdan azabı, ceza veya günden kurtaran ezberlenebilen kurallar bütünü değildir. İnsan ve ahlakın müphem yapısı hayatımıza işlemiştir. Kimse yaptığı ahlaki eylemin temelini veya itici gücünü bir felsefeci gibi temellere ve ilkelere dökemese de aktif olarak her an ahlaki tercihler ve eylemlerle yaşar. Bu farkındalık postmodern etiğin temelidir. Hakikat olan insanın dünyasının karışıklığının bir gün aklın yasaları ile düzenleneceği inancını bırakıp, ne bilirsek bilelim bildiğimizin geçici olduğunu ve bir diğer alternatif kadar görevini yerine getirip biteceğini bilmektir. Bütün hakikat iddiaları geçici, öznel ve keyfidir.²⁵¹

²⁴⁹Bauman, *Akışkan Modernite*.s.16

²⁵⁰Bauman, *Akışkan Modernite*.s.31-32

²⁵¹Bauman, *Postmodern Etik*.s.45-46

Modernitenin boşluk kabul etmeyen ve insanın ilişkilerini insan tabiatına güven duymamasından kaynaklı şekillendirme çabasının yerini artık kişiselleşmiş ve evrensel etik koddan uzak bir etik anlayışı almıştır. Kişisel ahlak göz ardı edilmeye çalışılsa bile mevcudiyetini hep sürdürmüş ve ona yapılan her müdahale olumsuz sonuç doğurmuştur. Bireysel ahlak ve etik müdahale bir mutabakata varmalıdır, etik yasaların göz korkutması artık geçerli değildir.²⁵²Bireysel, kişiselleşmiş bir ahlaka ihtiyaç vardır. Kişiselleşmiş bu ahlak, müphemliği yine bünyesinde taşıyacaktır. Bu ahlak olumlu bir sonucu garantilemez ancak yaşanan acı tecrübeler bu yöntemi denemeye insanlığı mecbur kılmıştır. İnsan tabiatını ne tamamen iyi ne de tamamen güvenilmez ve kötü bulmak çözüm getirmemiştir. İnsan her an ahlaki seçimler yapmak durumunda kalan müphem bir varlıktır ve yaptığı seçim iyi veya kötü olabilir. Postmodern etik insanın ve etiğin bu tabiatını kabul etmekle başlar.

Modern projenin temeli vahşi bir şekilde güven duyulmayan komşu veya ideolojik fanatikler tarafından öldürülmemek korkusuyla sessiz ve huzurlu bir yaşam arayışıdır. İnsanın birbiriyle yaptığı savaş insan olmanın doğal sonucudur. Dinlerin ve ideolojilerin savaşı çağdaş insanı geleceğe yani modernitenin oluşturacağı geleceğe sığınmaya yönlendirmiştir. Ancak beklenen olmadı ve yine kan gölüne döndü ve bizim postmodern dönemde hissettiğimiz güvencesizlik eskiye nazaran çok daha fazladır. Çünkü artık modernitenin araçlarıyla kendimizi güçlü hissettiğimiz şeyleri kaybetmişizdir. Olduğumuz ve olmamız gereken yer arasındaki uçurum çok büyüktür ve artık modernitenin doğaya hakimiyet ve insan davranışına hakimiyet bilgisinin işe yaramadığını tecrübe etmişizdir.²⁵³

Postmodern ahlak yaklaşımı etik kodların ölümü ve etiğin yerini estetiğin almasıdır. Etik insanı zincirleyen modern kısıtlamalardan birine dönüşmüştür. Özveri düşüncesi, ahlaki değerleri koruma isteği yok oldu ve dünyanın idealistleri bugünün pragmatistlerine dönüştü. Her türlü aşırılığın reddedildiği, bireyciliğin ön plana

²⁵²Bauman, *Postmodern Etik*.s.48

²⁵³Bauman, *Modernite, Kapitalizm, Sosyalizm*.s.127-128

alındığı,kayıtsızlığın hoşgörü olarak sunulduğu iyi yaşam arayışı baskın hale gelmiştir.²⁵⁴

Postmodern dönem modern dönemin ortadan kaldırdığı ahlaki güç kaynaklarının yeniden görünür kılınabilecek bir zemin olma umudunu verir. Modern dönemin tek doğrucu baskıcı yönü bireysel özgürlük ve tercihlerin revaçta oluşuyla geride bırakılmış ve bireysel tercihle ahlaki sorumluluğu seçme imkânı artmıştır. Deyim yerindeyse postmodernite bireysel ahlaki seçim ve sorumlulukların yetişmesi için daha uygun bir topraktır. Bireyler özgür iradeleriyle bir kimlik oluşturma çabasıyla hem modernite öncesi hem de modern dönemin gözetim ve yönetiminden sıyrılmış seçimler yapabilen bireylere dönüşmüştür. Artık alışılan hareketi yapan değil eylem üzerinde düşünüp karar alan, değerlendirmeye tabi tutan bireyler oluşmuştur. Artık yararlı mutlaka iyidir veya güzel olan hakikidir anlayışı yerini birçok ve bölünebilen değerlendirmeye bırakmıştır. Bir şey ekonomik olarak makul, estetik olarak hoş veya ahlaki olarak uygun olabilir. Bir eylem bir açıdan doğru olabilirken başka bir açıdan yanlış olabilir ve değerlendirmede her an farklı önceliğe sahip ölçütler kullanılabilir.²⁵⁵Özgür irade ve değişken ölçütlerin kullanıldığı bu ortam bireysel tercih ve sorumluluğun daha rahat oluşacağı bir imkân sunar.

Postmodernizmin ahlaka bakışı Bauman tarafından şöyle ele alınmıştır:

- 1) Ahlaki davranışı belirleme çabasının çıkış noktası insanın tabiatı gereği iyi veya kötü olarak değerlendirilmesi yanlış bir değerlendirmedir. Çünkü insan davranışı önceden kestirilemez ve insanın ötekiyle ilişkisi bu müphemlik üzerine kuruludur. Evrensel yasalar ve etik kodlarla insanın bu yönü ve ahlakın müphemliği giderilmeye çalışılsa da başarılı olunmamış zalimlik ve ahlaksızlığın artmasına sebebiyet vermiştir.²⁵⁶

²⁵⁴Bauman, *Postmodern Etik*.s.11

²⁵⁵Bauman, *Postmodern Etik*.s.14

²⁵⁶Bauman, *Postmodern Etik*.

- 2) Ahlaki fenomenler rasyonel olamazlar bu doğalarının gereğidir. Kar-zarar, amaç-araç hesaplamaları elde edilen fayda veya sonuca göre açıklanamazlar. Düzenli, tekrara dayalı, monoton ve öngörülebilir değildirler. Etikyasa gibidir ve bir durumda uyulması gereken eylemler vardır aktörler rasyonel davranıp bu eylemleri uygularlar. Ahlaki fenomenler bireysel tercihlerden ahlaki sorumluluktan çıkarılıp özerkliğini yitirmiş dış erkli hale gelir. Ahlaki vicdanın yerini yasa koyuculara itaat alır.²⁵⁷
- 3) Ahlak aporetiktir birçok çelişkiliitkilerin içinden seçilerek yapılır. İçinde her durumda müphemlik barındıran ahlaki eylem sonuna kadar götürüldüğü taktirde ahlaki olmayan sonuçlara da yol açabilir. Örneğin ötekine karşı sorumluluk, özen sonuna kadar götürülürse ötekinin özerkliği ortadan kalkar ve tahakküme dönüşür.Ahlaki olan hiçbir zaman tam olarak bu ve böyle diyebileceğimiz netlikte değildir. Ne yapılırsa yapılsın her zaman durum belirsizdir.
- 4) Ahlak evrenselleştirilemez ancak bu ahlaki rölativiteyi kabul etmek anlamında değildir. Ahlaki görecilik ahlaki davranışların bir topluma has, yerel olup bir başka toplum için bir şey ifade etmediğini savunur. Ahlak tesadüfi ve olumsaldır.Bauman böyle bir ahlaki nihilizme varan göreciliği kabul etmez o,modernitenin tüm özgün, bireysel ahlak anlayışlarını bastırıp tek tip kuralları dayatmasını eleştirir. Böyle bir evrensel etik kod ahlaki çeşitlilik ve özgünlüğü yok eder. Bunun sonucu bireysel sorumluluğun terk edilmesi, ahlaki itkinin susturulması, ahlaki kapasitelerintoplumsal tasarlanmış hedeflere dönüştürülmesi olmuştur.
- 5) Ahlak irrasyonel yapıya sahiptir ve dolayısıyla rasyonel, tek biçimli, disipline edilmiş eş güdümlü eylemlere dönüştürülemez. Ahlakın esnek ve özerk oluşu toplumu disipline etmeye çalışanlar için tehlikeli bulunmuştur. Ahlaki benlik özerk yapısıyla evcilleştirilip ötekine karşı sorumluluğun çıkış noktası olarak ele alındığında toplumun düzenine katkı sağlar. Ahlakın

²⁵⁷Bauman, *Postmodern Etik*.

toplumsal yönü incelikle işlenmesi gereken baskılanmadan faydalanılması gereken bir yapıdır.²⁵⁸

- 6) Öteki için ötekinin yanında olmak ahlakiliğin ilk gerçekliğidir ve toplum tarafından bulunup ahlaka eklemlenen bir şey değildir. Ahlaki sorumluluk öteki ile girilen bütün ilişkilerden önce gelir. Bunun için bir nedene ve temele sahip değildir. Ne varlığı savunulup ispatlanabilir ne de yokluğu oluşturulup buna bir neden bulunabilir. Ahlakın bir sebebi yoktur bulunan ve olması gerektiği için ikna yöntemi olarak dile getirilen her şeyden öncedir ahlak. Ahlaka bir sebep aramak onu yine bazı şartlara, oluşması için gereken koşullara bağlar. Halbuki ahlak, varoluştan bile önce var olma sebebi gibidir. Ahlaki benliğin ilk vazgeçtiği öz çıkardır. Başkası için olmak, yanında olmak, ahlaki sorumluluk bu noktada insan doğasına aykırı gibi gözükür. Ancak ahlak tam olarak bu kendini kurma eyleminde gizlidir. Burada vazgeçilen kişisel çıkar insanı toplumsal benliğe götüren sadece yanında olma eylemidir. Tersini iddia yıllardır iktidar destekli yasal yollarla yapılmaya çalışılmış ve sonuç alınamamıştır.²⁵⁹
- 7) Bazı postmodernist yazarların iddiası postmodern görüşe her şeyin uyması sonucu ahlaki göreciliğin ortaya çıkmasıdır. Modern toplumlar ahlaki göreciliği engellemek, evrensel etik kodlar aramak adına dar bir ahlak anlayışı benimsemişlerdir. Postmodern etik ahlakın doğal ve çeşitli yapısını göz önünde bulundurarak etik kodların dar görüşünü açığa çıkarmıştır. Etik kodlar kabile mantığı ile kendi doğrularını genele iktidar yoluyla kabul ettirmeye çalışmıştır. İster politik iktidar isterse kültürel iktidar yoluyla olsun yapılan bu eylemler sonucu ahlakın yerini etik, ahlaki benliğin yerini kod, özerkliğin yerini dış erk almıştır. Postmodern ahlaki benliği kısıtlayıp üstünü örten bütün evrensel veya mitsel etik kodları delmeyi başarmış tüm farklılıkları kucaklayıp bir uzlaşmaya varacak ahlaki duruma varmaya çalışmıştır. Yalnız modern dönemin değil bütün dönemlerin ahlaki ve etik

²⁵⁸Bauman, *Postmodern Etik*.

²⁵⁹Bauman, *Postmodern Etik*.

görüşlerini bütün müphemlikleri ve farklılıklarıyla eritip yeniden herkesin alan bulacağı özerk ve uyumlu bir ortam için yer açmıştır.²⁶⁰

Postmodern etiğin eleştirilecek birçok yönü vardır ancak ahlakın temeli, çıkış noktası olan özgünlük, bireysellik, dış müdahaleden uzak bireysel yönü en çok bu anlayışta oluşturulabilir. Modern ve modern önceki dönemin acı sonuçlarının bir öz eleştirisi olan postmodern dönemde insanın ahlaki olarak tabir yerindeyse eli kolu bağlı değildir. Seçim yapma, karar verme ve bu karardan bireysel sorumluluk alma insan için zordur. İnsan özellikle modern insan müphemlikten korkar dışardan yapılan etik kodlara uymak baskısı ahlaki olmak konusunda yeterli görülürken bu seçme ve sorumluluk sıkıntısını üzerinden atar. Postmodern dönem ise bütün yönüyle ve bütün ahlakları bir toplum içinde oluşturup kabul edebilir. Ancak buradaki sorun akışkanlık içinde bu doğruların da sürekli yer değiştirmesidir. Değerler sabit ve durağan olmayan bir şekilde geri dönmüştür.

5.2.Bauman'da Ahlakın Kaynağı ve Ahlaki İtki

Ahlaka dair görüşlerini neredeyse tamamını Levinas' tan alan Bauman'a göre ahlakın kaynağı ötekinin karşı sorumluluktur. Toplum bir kural ya da yasa ile bir yükümlülük oluşturmadan önce henüz hiçbir yazılı kural yokken ötekinin varlığıyla karşılaştığım anda ahlaki yükümlülüğüm başlamış olur. Bu karşılaşmada henüz sorumluluğumun ne olduğuna dair bir bilgi yokken ben yine sorumluyumdur. Levinas'ın dini emirlerde en çok önelediği emir *öldürmeyeceksin* emridir. Bu emir ahlakın yapısının zeminini oluşturur. Çünkü ötekinin var olmasına, birlikte yaşamaya ve ne getireceği kestirilemeyen sorumluluğa razı olmayı içerir. Bu emir hayatlarımızı paylaşmayı, etkileşim ve konuşmayı ve içeriği henüz doldurulmamış boş bir çek gibi belirsizlik içeren ahlakiliği oluşturur. Bu belirsizlik dikkate almamız gereken hiçbir doğrultuya bize yönlendirmeyerek ahlaki davranışı tamamen bireysel kılar. Ahlaki

²⁶⁰Bauman, *Postmodern Etik*.s.20-26

itkiyle komuta altında olduğumuzu biliriz ancak komutun bize ne söyleyeceğini önceden bilemeyiz bu da belirsizliğe mahkûm olmak anlamına gelir.²⁶¹

Ahlakın bilinmez yönü insanı bir seçme ıstırabı içine düşürür. Müphem ve sınırları belli olmayan sorumluluk belli yükümlülükler ve ödevler listesine dönüştüğünde ahlaki aktörün işi kolaylaşmış olur. Ketum ve bilinmeyen ahlaki etkiler yerine kural izlemek ahlaki aktör için tercihinin sorumluluğundan kurtulmanın yanında günah işleme olasılığını da yok eder. Modern etiğin ahlaki sorumluluktan etik kodlara kaymış şekli dinsel reçetelerden bile daha rahatlatıcı imkanlar sunar. Modernliğin insana sunduğu bu kimlik ve yüksüzleştirilmiş etik anlayışı bireye kendinden kaçan bir özgürlük sunmuştur. Artık etik kodlar içinden seçim yapan birey ahlaki itkiyi izleme sorumluluğundan kurtulmuş ve sorumluluk da seçimi yaptıran otoriteye kalmış olur.²⁶²

Postmodern dönemde güç destekli evrensellerin ve mutlakların yok olması ahlaki aktörün sorumluluğunu daha derin hale getirmiştir. Evrensel mutlakların yok oluşu ile her şey mübah hale gelmiş herkesin benimsediği altın kurallar yok olmuştur. Ahlaki sorumluluk tam da bu yüzden mükemmel bir hal alıyor. Seçimini tamamen kendi sorumluluğu ile yapan hiçbir yönlendirmeye maruz kalmayan kişi bütün sorumluluk ve seçim yetkisiyle ahlaki araçların tamamını kullanır hale gelir.²⁶³

Ahlaki itki ve sorumluluk arzusu modernitenin etik kodları gibi varlığa sonradan oluşturulup eklenilen bir şey değildir. Ben ötekiler için var olduğum için benim. Varlık ile öteki için var olma eş anlamlıdır. Ötekinin yüzüyle karşılaştığım an varlığım yalıtılmış bir varoluştan paylaşılan bir varoluşa geçer. Öteki bana üstün olmadan bana sorumluluk buyurur. Hiçbir yaptırım gücü olmadan ceza ve eziyet edebilecek güce sahip olmadan bana sorumluluk yükler. Aksine ötekinin zayıflığı ve beni zorlayamamasındaki acizliği beni daha kuvvetli şekilde sorumlu tutar. Sorumluluk durumu bir sözleşme durumu değildir. Vaat ve beklentiler dengelenmez ve

²⁶¹Bauman, *Bireyselleşmiş Toplum*.s.224

²⁶²Bauman, *Parçalanmış Hayat*.s.14

²⁶³Bauman, *Parçalanmış Hayat*.s.16

açıklanmazhatta bu ilişki simetrik bir sorumluluğa da sahip değildir. Ben ötekilerden her zaman daha fazla sorumluluğa sahibimdir. Beni yargılayacak ve bu sorumluluk için zorlayacak hiçbir otorite de yoktur. Dışardan hiçbir yaptırım ve itki olmadan tamamen vicdanın sesiyle yapılan bir eylem ahlakidir.²⁶⁴Bauman'ın görüşü bu bakımdan Kant'a benzer ancak Kant insanın vicdanının sesini duygusal ve değişken bulduğundan ahlaki eylemi akla dayandırıp evrensellik oluşturmak ister. Ahlaki davranışın müphemliği kayıt altına alınmaya çalışılır. Çünkü insanın o anda orada vicdanının sesini duyup duymayacağı veya neye karar vereceği önceden kurallara bağlanmadığı için insanın kişiden kişiye ve hatta kendi içinde değişken doğasına güvenilmez. Bauman'a göre ise ahlak bu riski almakla, müphemliği kabul etmekle başlar. Kayıt altına alınmış insan tabiatı ve insan davranışları daha risksiz görünse de insanı kendi vicdanından uzaklaştırdığı için daha iyi sonuçlar ortaya çıkarmamıştır. Kesin, net, belirlenmiş ödül ve cezaya tabi davranış kalıbı ahlaki sorumluluk ve vicdanın sesinden uzak etik kodlar barındırır. Bundan kaynaklı ahlakın hiçbir etik temeli yoktur. Ahlak etik gibi yaşanamaz onu zorlayacak hiçbir gücün boyunduruğunu kabul etmez.²⁶⁵

Geleneksel ve modern dönemin dış kaynaklı etiğinde toplum baskındır. Dinin ahlaki öğütleri dış erkli algılanmasa da aslında o da dış erklidir. Çünkü din ve toplum birdir dinsiz toplum eksiktir.²⁶⁶Modern dönemde insan davranışının ölçütleri insan dışında hiçbir kaynağa atfedilmez. Ancak her insanın içinden çıktığı toplumun farklı ahlaki yargıları ve bireysel farklılıkları olacağından ahlaki rölativitenin önüne akıl kaynaklı evrensel etikte geçilmeye çalışılmıştır. Bir grup üstün aklın belirlediği doğrular tüm toplum için ölçüt haline getirilmiş ve gücü elinde bulunduran otoritenin ödül ve ceza yönlendirmesi ile etik oluşturulmuştur. Geleneksel dönemde Tanrı'ya atfedilen otorite yerini yasa koyucular ve yorumculara bırakmıştır. İnsanın özgünlüğü, insanın sezgisel ve bireysel itkileri bu şekilde kontrol altına alınıp tek tipleştirilirken modernite ilkel çağlardan kalma gelişmemiş inançların hakimiyetini kendi yasal hakimiyetiyle yok

²⁶⁴Bauman, *Yaşam Sanatı*.s.161-163

²⁶⁵Bauman, *Parçalanmış Hayat*.s.30

²⁶⁶Bauman, *Parçalanmış Hayat*.s.27

etmiştir. Tanrı'dan rol çalan modern otorite kendi mükemmellik iddiası ile oluşturacağı güvenli topluma ulaşamamıştır.

Dostoyevski'nin tabiriyle 'Tanrı yoksa her şey mübahtır'. Tanrı yoksa insanın davranışlarının doğru ve yanlışlığını yargılayacak ve belirleyecek bir ölçüt koyabilecek bir otorite de yoktur.²⁶⁷Böyle bir otorite yoksa insan kendi aklı ve kaslarıyla baş başa kalır. Modernite insan tabiatına güvenmediği için bu boşluğu yasalarıyla doldurmaya çalışır. Sonuç itibarı ile modernite ve geleneksel dönem etik temele sahip ahlaki itkinin ceza ile sağlandığı bir ahlak anlayışına sahiptir. 'Neden ahlaklı olmalıyım?' sorusunun cevabı bu dünya veya öte dünyada alacağı cezanın korkusu olması insanı ahlaktan uzaklaştırır. Çünkü ahlak bu sorunun cevabının olmadığı bir durumda ortaya çıkar.

Bauman'a göre toplumsallaşma, modern toplumun ahlaktan uzak etik anlayışı belki de ahlaka en ağır darbeyi vurmuştur. Tanrı Kabil'e Habil'in nerede olduğunu sorduğunda Kabil 'ben kardeşimin bekçisi miyim?' sorusuyla karşılık vermiştir. Levinas'a göre dünya üzerindeki bütün ahlaksızlıklar bu soru ile başlamıştır. Elbette kardeşimin bekçisiyim ve bunun için hiçbir sebebe ihtiyaç yoktur. Kardeşim ve ben var olduğum andan itibaren istesem de istemesem de onun bekçisi olmak durumundayım.²⁶⁸

Toplumsal uzaklık ahlaki yakınlığı yok etmiştir. Öteki ile kurulan ahlaki yakınlık yüzün yakınlığıdır. Yüz ötekinin kalabalık içinde erimemiş varlığıdır. Ahlaki yakınlık bu yüze duyulan sorumluluktur. Kalabalık ötekiliği boğar, farklılıkları ortadan kaldırır, herkesi benzer yapar. Kalabalık ahlakın farklılıkları kabulünü yok ettiği için ahlaki yakınlığı da yok eder. Kalabalıkta öteki için olmak yoktur sadece orda bulunmak içinde olmak vardır. Hepimizin birbirine benzediği kalabalıkta her şey birlikte yapılır ve ne yapılması gerektiği üzerine düşünülmez çünkü cevap bellidir yalnızca öbürlerinin yaptığını yapmak. Kalabalıkta sorumluluk asla ortaya çıkmaz çünkü onun yerine uyulması gereken normlar vardır. Kalabalığın toplumsallığı sorumluluğu ve karar almayı yok eder. Kurallar ve kalabalıkların dış erkliği ahlakın özerkliğinin yerini

²⁶⁷Bauman, *Parçalanmış Hayat*.s.30-31

²⁶⁸Bauman, *Bireyselleşmiş Toplum*.s.93

alır.²⁶⁹Toplumsallaşma insan topluluklarını kalabalıklar haline getirmiş ve ahlakın özerkliğin bireyselliğini yok edip ahlakın kaynağı olan sorumluluk duygusunun üzerini örtmüştür.

Levinas'a göre insan varoluşunun temeli olan birlikte yaşamak sorumluluk demektir. Benim sorumluluğum ötekinin benim için varoluşunun tek biçimidir. Ötekinin yakınlığı anne baba yakınlığı gibi değildir, ben kadar bana yakın olan, bana tanıdık olmasından bağımsız ve bir amaç taşımayan yakınlıktır. Bu yakınlıkta sorumluluk koşulsuzdur. Ötekiye karşı sorumluluğum benim onun hakkında sahip olduğum imajdan bağımsız onun yüzüyle karşılaşmamdan doğar. Ötekinin yüzü tabiri ötekinin tüm bedeni anlamında kullanılır. Yüz emreder ve ben o emrin sorumluluğu ile yazgılıyım. Bu insan olmanın gereğidir. Dostoyevski'den bir alıntıyla "biz hepimiz her şeyden sorumluyuz ve her şeyden önce tüm insanlardan sorumluyuz ve tüm diğerlerinden daha çok da kendimizden sorumluyuz".²⁷⁰ Ötekiye karşı sorumluluk var oluşum ve insan oluşumun doğal sonucu olarak kendime karşı da sorumluluktur. Aristoteles'in insanın erdemli olmasını insan olmanın gereği olarak görmesi gibi insan ahlaki bir varlık olarak var olur ve bu ahlakiliğin kaynağı ötekiye karşı beklentisiz ve karşılıksız sorumluluğudur. Modern etikte hiçbir temel bulamayan bu ahlaki bakış insanın bireysel çıkarı için yaptığı eylemlerden çok uzak modernitenin kaldıramayacağı kadar diğerkamlık içerir.

Levinas insanın var oluşuyla karşılaştığı öteki ile ikili ilişkisinde ahlakın ontolojiden bile önce olduğunu söylerken bu öncelik önem atfetmenin önceliğidir. Yani ahlak ontolojiden bile daha önemlidir. Levinas'ın ahlakın kaynağı olarak gösterdiği bu ikili 'ben ve öteki' ilişkisi, bir başka *ötekinin* devreye girmesi ile ahlak toplum içine çıkar. Üçüncünün sahneye girişi ile toplum oluşur. Bu üçüncü öteki, toplumsal düzen adına hareket eder, ahlaki baskılar kuralları önceler. Artık tek tek benlikler bu bütüne 'karşı' bir konumdadır. Bu üçüncü artık bireyleri normatif standartlara göre ölçer, yargılar nesnel akılcı çıkarılara göre şekillendirir. Ahlak, ilişkinin asimetrisi bozulur ve

²⁶⁹Bauman, *Postmodern Etik*.161-162

²⁷⁰Bauman, *Modernite ve Holokaust*.s.264-265

karşılıklı bir çıkar anlayışına dönüşür. Levinas'a göre ahlaki sorumlulukta asimetrik bir anlayış vardır. Sorumluluk karşılıklı eşit olarak paylaşılmaz. Benim sorumluluğum ötekinin sorumluluğundan hep fazladır. Toplumsallaşma ile bu sorumluluğun asimetrik yönü simetrik bir karşılıklı ilişkiye dönüşmüştür. Toplumsallaşmış aktörler artık etik yasalar, normlar kurallara göre kendi benliklerini ve ilişkilerini açıklamak ve şekillendirmek zorunda kalır. Benzersiz öteki artık çoğunluğun içinde çözünür ve bu durum akıl olmadan çözümün bulunamayacağı bir noktaya getirir. Artık benim varlığım ve ahlaki ilişkide bulunacağım ötekinin varlığı grubun devamlılığını sağlamak uğruna bir dönüşüm yaşar öteki benim gözümde birey olmaktan çok bir stereotip, ben ise çelişen görevler, öz koruma ve grubun korunması görevleri varolmasının önüne geçmiş kişiyim.²⁷¹

Modern toplumun bu yapısı modern devletin zor kullanan yetkilileri ile yerleşmiş ve güçlenmiştir. Ahlak politikaya neredeyse tamamen boyun eğmiş duruma gelmiştir. Kolektif vicdan bireysel vicdanın yerini almış, etik kodlar ve yasalar ahlakın yerini almıştır. Ahlaki duyguların yol göstericiliği kurumsallaştırılmış politik devletin gücüyle birleşmiş buna direnen her şeye yasanın gücüyle zulmedilmiştir. Postmodern dönemde ise devlet bu manevi liderlik gücünü küreselleşme ile kaybetmiştir. Küreselleşme süreci iktidarın bir bölgeye olan bağına gevşetmiştir. İktidar artık belli bir bölgenin toprağına bağımlı değildir. Var olmayan bir yerde iktidar yerleşemez. Artık dijitalleşme ve sermaye iktidarı elinde tutmaya başlamıştır.²⁷² Sermayeye bağlı iktidar, artık belli bir yere ihtiyaç duymamaktadır. Bilgisayar başında halledilen işler ile dünyanın herhangi bir yerinde işini yapabilen birey, bir yere bağımlı olma özelliğini kaybetmiştir. Sermayenin bu konar göçerliği iktidarı da toprağına bağımlı halden çıkarmıştır. Sermayenin hakimiyeti ile devletin iktidarı güç kaybetmiştir. Dijitalleşme ve sermayenin mekansızlığı ile sınırları belli toprak parçası olan ulus devletin iktidarı zayıflamıştır.

²⁷¹Bauman, *Bireyselleşmiş Toplum*.s.235-236

²⁷²Han, *İktidar Nedir?*s.95-96

Ulus devletlerin güç kaybının bir sebebi ekonomiktir. Küreselleşme ile artık bir toprağa bağlı kalmak zorunda olmayan sermaye sahipleri hareket alanlarının küresel oluşu sebebiyle devletin gücüne ihtiyaç duymaz hale gelmiştir ve hatta devletten daha güçlü durumdadır. Teknolojik silahların hızlı ilerleyişi ve global pazarı artık devletin askeri gücüne de ihtiyacı ortadan kaldırmıştır. Özel kurumlar devletin yaptığı birçok işi devletten devralmıştır. Bütün bunları yapanlar yasaya uydukları müddetçe devlette onlarla çok ilgilenmez duruma gelmiştir. Artık toplum topluluk olmuş ve devletin otoritesini özellikle de ahlaki konulardaki baskıcı ve yıkıcı otoritesini talep etmez hale gelmiştir. Devletin yasal düzenlemelerle oluşturmaya çalıştığı etik yapının başarısızlığı baskıcı ve soykırımcı devletlerin bıraktığı acı tecrübe ile görülmüştür.²⁷³

Postmodern dönemde yasanın sorumluluk yüklenen yapısı zayıflamış olduğundan bireysel sorumluluk için alan açılmış olur. Ahlak yasalara itaat olmaktan çıkar ve bireysel tercihle vicdani bir duruma dönüşür. Toplumsallaşmanın boğduğu ve üzerini örttüğü ahlak yeniden tercih edilebilir duruma gelir. Bireyselliğin baskın olduğu çağımızda bireysel ahlaka da yer açılabilir. En azından postmodern dönem ahlaki sorumluluk için modern dönemden daha uygun bir yapıya sahiptir.

5.3.Bauman'da Ahlaki Benlik veya Bireysel Etik

Bauman modern etiği Holokost üzerinden eleştirir. Holokost'un sebepleri, sonuçları ve ondan dersler özellikle de çıkarılacak dersler doğru anlaşılmadıkça dünya tekrar tekrar soykırımı yaşayacaktır görüşüne sahiptir. Modern etik insanı uygarlık seviyesine çıkarıp barbarlıktan kurtarma iddiasında bulunurken ahlaktan, bireysel sorumluluktan ve ahlaki benlikten uzaklaşmıştır. Modern etik kendi iddiasından vurulmuştur. Uygarlık dayatması barbarlıkla sonuçlanmıştır. İddia ettiği seviyeye ulaşamayan moderniteye güven yitirilmiş üst anlatıları anlamını kaybetmiş ve etik kriz doğmuştur. Etik kriz Bauman'ın gözünde etiğin bittiği ancak ahlakın bitmediği hatta daha da kuvvetlenme umudunun yeşerdiği yerdir. Yasa baskısından kurtulan ahlaki benlik için bireysel ve ahlaki sorumluluğu alma ve yeniden ahlakın sesinin duyulduğu bir dünya hala mümkündür.

²⁷³Bauman, *Postmodern Etik*.s.170-173

Ahlakın modern ve postmodern birçok sorunun çözümü olduğuna inanan Levinas'ın ahlak anlayışının çağdaş dünyada karşılık bulmasının en büyük engeli bir fail bulunamamasıdır.²⁷⁴Ahlaki benlik bu failiği kabul eden bireydir.Ahlaki fail olmak araçsal aklın çıkar hesaplarından, toplumun sıradanlaşan eylemlerinden, otoritenin etik ödevlerinden,her türlü belirlenmiş, sınırlanmış eylemden bağımsız sadece vicdanın sesi ve ötekine karşı sorumluluğu esas alan itici güçle eylemde bulunan bireydir. Modern toplumun kayıtsız, postmodern toplumun kaygan yapısından sıyrılıp bir yol bulup umut bağlanan bu fail ahlakı yeniden gündeme getirmek için son umut gibidir. Etik kriz sonrası her türlü ahlaki anlayışın bittiği noktada bu umut her bitişin bir başlangıç olduğunu ispatlar niteliktedir. Failik ve umut her şeyi kaybettiğimize inandığımız noktada insanın doğası gereği her şeyi kaybetmeyi kabul etmeyeceğinin bir kanıtıdır. İnsan sadece kaybettiğine inanınca kaybetmiş olur. Ancak var olduğu günden beri insan türü her krizden bir şekilde çıkmıştır.

Etik krizden yara alan sadece ulus devlet değildir. Bireyler de bu durumdan yara almış ve hatta bu toplumsal sorunlara çözüm bulması için bakışlar en çok da bireylere çevrilmiştir. Bu sorumlulukla sanki huzur ve selamet ortamı gelmişçesine davranmakla baş edilebilir. Ötekine karşı çekilen kılıcı sabana dönüştürmeye, ötekileştirilenlerin sesinin duyulması için korkmadan mücadele etmeye adanarak başarılabılır.Bize benzemeyeni yok etmek yerine birbirimize karşı sorumluluk alarak daha yaşanılabilir bir dünya oluşturmak yine biz bireylerin umudu ve çabasına bağlıdır. Toplum olarak ayrıştırılmanın bu kadar görünür olduğu böyle bir dönemde,birbirimize kılıç çekmenin hiçbir faydasının olmadığını defalarca tecrübe etmişizdir. İdeolojik yaklaşımlar veya Levinas'ın tabiriyle ötekinin imajına bağlı aldığımız tavırlar tek tek hepimizin gözden geçirmesi gereken durumlardır. Birlikte yaşamının kaçınılmazlığının mecburiyetinden ziyade bize sunacağı güzelliklere odaklanmak yalnızlık ve güvensizliğin baskın olduğu dünyamızı rahatlatacak tek çıkış yolu gibi gözükmektedir.Her bir bireyin bu ahlaka olan inancını kaybetmeden yoluna devam etmesi toplumsal olarak güzel sonuçlar doğuracaktır. Elbette ki Levinas'ın ahlaki anlayışı bir aziz gibi olmayı emreder. Bir aziz

²⁷⁴Bauman, *Bireyselleşmiş Toplum*.s.230

olmamızın mümkün olmadığını biliriz ama azizlerin açtığı yolda o ahlakın yaşanılabilir olduğunu umut ederek gidebiliriz.²⁷⁵

Modern toplum düzeni bireysel ahlaktan, ahlaki yargıdankendi yasa koyucu gücünü yitirme korkusuyla hep kaçınmıştır. Bütün standartlarını alt üst eden genel geçer doğrularına zarar veren bireysel, özgün bir ahlak anlayışıdır. Modernite ötekini bir yabancı, bir tehlike veya uzak bir varlık olarak tasvir ederken bireysel ahlaki sorumluluk ötekini bir *yüz* olarak kabul eder. Buradaki yüzden kasıt onun her yönüyle duyguları, vicdanı, zorlukları ve masumiyeti ile insan oluşudur. Bu yüzün benden bir şey talep etmesine gerek kalmadan ondan alınan bireysel sorumluluk modernitenin homojen toplum hayalini baltalar. Çünkü bu sorumlulukta karşılıklılık yoktur. Böyle bir sorumluluktan doğan eylem ayartılamaz, rüşvet kabul etmez, rutinleştirilemez. Ahlaki dürtüyü dikkate alan birey ne yapacağı kestirilemeyen, standartlara sığmayan özgün kararlar alıp eylemlerde bulunabilen bireydir. Hiçbir karşılık, sonuç ve çıkar beklemediği için de ayartılamaz.²⁷⁶

Bu çağda her insan kendine şu soruyu sormalıdır; bana seçme şansı verilse gerçekten seçeceğim ve yaşayacağım hayat bu olur muydu? İlk insandan beri mutluluk arayışı içinde olan insanın günümüz şartlarında içinde bulunduğu durum mutluluğun tüketimle ölçüldüğü bir ortamdır. Ancak öte yandan güvensizlik, yalnızlık, umudun değil korkunun baskın olduğu bir gelecek, hiç kimsenin ne kendinden ne de karşısındakinden emin olamadığı bir ortamdayız. Yabancıların içinden her an bir canavarın çıkacağı düşüncesi, hırsızlık korkusuyla kendi elimizle hapishaneye çevirdiğimiz evlerimiz bu ortamda sadece birilerine üstünlüğümüzü ispatlayıp onların üstünlüğüyle mücadele ettiğimiz bir hayat gerçekten yaşamak istediğimiz hayat mı? Hepimizin vereceği ortak cevap böyle bir hayat istemediğimiz olacaktır. Hayat böyle olmak zorunda da değildir.²⁷⁷

²⁷⁵Zygmunt Bauman, David Lyon, *Akışkan Gözetim*.s.158-171

²⁷⁶Bauman, *Modernite ve Holokaust*.s.304-305

²⁷⁷Bauman, *Parçalanmış Hayat*.s.364

Başka bir hayatı istediğimiz şu çağda hem bireysel hem kolektif mutluluk önceliğimiz olmalıdır. Okullar, hastaneler, medya gibi ortamlar bize kolektif mutsuzluk üreten değil kolektif mutluluk araçları olarak değerlendirmemizi sağlayacak ortamlar olmalıdır. Parçalara ayrılmış süreksizleştirilmiş bir hayat ahlaki itki ve sorumluluğumuzu zayıflatmışsa, çok yönlü ilişkiler ve ortak yaşam ortak işlerimizin, ilişkilerimizin yönetimi için her birimizin sorumluluk aldığı bir ahlaki ortam oluşturabiliriz. İnsan olduğumuzu en iyi hissettiğimiz ve insan olmanın sorumluluğunu en iyi aldığımız yer her zaman ‘biz’ in tehlikeye düşmesiyle daha mümkün hale gelmiştir.²⁷⁸ İnsan topluluğunu yine tek tek hepimizin biz için sorumluluk alması kurtaracaktır.

Çoksesli çağdaş ortamımızdan bir armoni oluşturmak veya onu bir gürültü halinde bırakmak bizim tercihimizle ve bireysel çabamızla olacaktır. Kimliklerimizi bir araya getirip onlardan yeni motifler oluşturmak yine bizim sorumluluğumuzdadır. Kimsenin kendi kimliğini seçkin ve üstün görmemesi, öteki kimlikleri kabul etmek, onları bastırmak veya Holokost benzeri olaylarda olduğu gibi asimile etmemek Antik dönemin polis devletlerindeki uyumu yakalamamızı sağlayabilir. Kişinin kendi kimliğinin eşsizliği ancak karşıdakinin kimliğinin farklılığını koruması ile mümkündür.²⁷⁹

Benin kolektifle ilişkisi zıt iki kutbun bir araya gelişi değildir. Birey çift kutuplu olarak kolektif olanla birlikte bir şekil alır.²⁸⁰ Kendi olmak da sadece özgür olmak değildir. Kendilik bir yük bir sorumluluktur. Ötekinin var olduğu dünya kendimizin de varlığını hissettiği dünyadır. Aynılaştan dünyada insan kendilikte boğulur. Hayat hiçbir arzu taşımaz.²⁸¹ Benin yani bireyin anlamı ötekiyle başlar. Bireyin sorumluluğu, anlamı ve ahlakiliği öteki ile karşılaşmadan doğar. Bireysel var oluş kolektif sorumlulukları kabul etmekle başlar. Ötekinin varlığını ve çok sesliliği tehlike olarak

²⁷⁸Bauman, *Parçalanmış Hayat*.s.365

²⁷⁹Bauman, *Parçalanmış Hayat*.s.366

²⁸⁰Judith Butler, *Şiddetsizliğin Gücü* (İstanbul: Metis, 2021).s.138

²⁸¹Byung Chul Han, *Ötekini Kovmak* (İstanbul: Ketebe, 2024).s.78

değil de kendi varlığımızın anlam kazanması ve kendimiz olabilmenin bir fırsatı olarak görmemiz gerekir.

Modern dönemde asla başarılamayan bu durum bu dönemde yapılabilir mi? Polis devletlerde yapılabilmesinin sebebi kendilerinden başka bir çarelerinin olmadığını bilmeleriydi. Her fikre ve kimliğe saygının olduğu, çok sesli, hukukun üstünlüğüne inanılan adil bir ortam için bir araya toplanan bireylerle bir konsensus oluşturulabiliyordu.²⁸² Çünkü her birey bu sorumluluğu taşımanın gerekliliğine kendiliğinden vakıftı. Sorumluluğun başkalarına yüklenmediği, bir arada yaşamının ahlaki yükümlülüğü kendiliğinden beraberinde getirdiğinkabul edildiği bir anlayış hakimdi. İnsanın dokunulmamış, uygarlık seviyesine çıkarılmak için zorlanmamış hali vardır bu tavırda. Tek yönlü değil, insanın her yönünü kabul eden bir doğallık hakimdir. Ne akıl ne duygular ne dürtüler ne otorite baskındır. Hepsi olması gerektiği yerde dengededir. Doğa da insanda hakimiyet altına alınmaya çalışılmamış, olduğu haliyle kabul edilerek ortak çözümler üretilmeye çalışılmıştır.

Tüketici vatandaş olan çağdaş insana söylenen ise şudur; anlamadığın konulara karışma anlayan birilerine havale et o senin adına kararlar alacaktır. Siz sadece evinize gelip ailenizle ilgilenin. Halbuki insanı gerçek bir hayat ve gerçek bir sorumluluktan uzaklaştıran bu tavrın sonucu insan önce ailesine, sonra evine, sonra odasına kapanan soyutlanmış ve kayıtsız bir bireye dönüşür. Kamusal yaşam burada özel yaşamı, kamusal kimlik özel kimliği, kamusal ahlak özel ahlakı kısıtlar, baskılar, alanını daraltır. Özel ve kamusal yaşamın ahlaki kaygılardan uzak tutulması çabası ahlaki benliğin en çok ihtiyaç duyulduğu yerdir. Kişi bireysel ahlaki bir benliği oluşturduğundakolektif sorumlulukların daha sıkıca paylaşılmasına katkı sağlar.²⁸³

Modern etik insanın seçimlerinin özgünlüğüne güvenmediğinden o seçimleri insan adına yapmayı otoritelere bağlamıştı. Aklın yönetimindeki bu anlayışın acı tecrübeleri ile yeniden insanın seçimlerinin ahlaki anlayışının yönlendirmesine dönmüş

²⁸²Bauman, *Parçalanmış Hayat*.s.366

²⁸³Bauman, *Parçalanmış Hayat*.s.367

durumdayız. Seçimlerimiz bir yönüyle hep keyfi olacaktır ve doğruluğu da belirsiz. Bu belirsizliğin artık modern yöntemler olan kuralların öğretilmesi, uzman önerisi ve herkes ne yapıyorsa onu yaparak aşılacak bir şey olmadığını öğrendik. Belirsizlik ahlaki benliğin köksaldığı, geliştiği topraktır. Ahlaki yaşam sürekli olarak belirsiz bir yaşamdır. Ahlaki sorumluluk koşulsuz ve sınırsızdır. Ahlaki benlikleri ahlaki davranışlarını hiçbir zaman yeterli bulmamalarından tanırız. Daima yeterince ahlaklı olduklarından kuşkuludurlar. Ahlaki benliklerin oluşturduğu toplumda ne disipline edilmiş vatandaşlara ne de tatmin arayan tüketicilere ihtiyacı vardır. Ahlaki benlik her zaman kurallara uyan kişi değildir ahlak adına yeri geldiğinde kurallara karşı durmayı bilen bir duruşa sahiptir.²⁸⁴

Bauman insanın mutluluk arayışı ve bu arayış için izlediği yolu ahlaki davranışla bağlantılı bulur. İlk çağ ahlak anlayışından beri insanın merkeze aldığı amaç mutluluk arayışıdır ve bu hiç kötü bir şey değildir. İnsanın mutluluk arayışı onun davranışını ve dolayısıyla ahlakını da yönlendirir. Bauman bu arayış stratejileri arasından Nietzsche ve Levinas'ın bakış açılarını kıyaslar.

Nietzsche kendini gururla ahlak karşıtı biri olarak tanımlar ve ahlakı da asil, soylu, yüce kudretli, yaratıcı ne varsa hepsine karşı duran zayıflık ve tembelliğin ürünü olarak görür. Ona göre iyi gücü arttıran her şey, kötü ise zayıflıktan kaynaklanan her şeydir. Zayıf olan çürümeye mahkumdur ve çürümesine yardım edilmelidir. Bu yönüyle kendini bir yıkıcı olarak görmüştür. Yahudi ve Hristiyan ahlakının zayıfı, yoksulu iyi görmesini yadırgar ona göre aristokratlar ve güçlüler iyidir. Avamın ayak takımının güçlülere hıncı vardır. Bu hıncı onlara isyanı doğurmuş ve güçlülerin kötü avamın iyi olduğu savı ortaya çıkmıştır. Hiç ulaşamayacakları o güce kötü demek hınçlarının dışa vurumuydu. Güçlüler mutluydu ve bu mutlulukları yaşadıkları hayattan memnuniyet ve zayıflara karşı bir nefretle oluşturulmuş yapay bir mutluluk değildi. Oysa zayıfın mutluluğu öyleydi. Herkes için mutluluk vardır ama herkes için aynı mutluluk yoktur. Güçlü vicdan azabından kurtarılmalı zayıf ise umuttan çünkü ikisine de bunu yapmak doğaya müdahale etmek olur. Nietzsche'nin üst insanı kendini yoğun bir çaba ve

²⁸⁴Bauman, *Parçalanmış Hayat*.s.368

iradeyle yetiştirmiş kendine emek vermiş güçlü ve mutlu kişidir. Diğer küçük insanlar insana gösterilecek muameleyi hak etmeyen tiplerdir. Çünkü güçlülere ayak bağı olurlar. Onlara merhamet ve adalet zayıflıktır. Herkes eşit değildir Tanrı öldüğü için onun katında kimse eşit de olamaz yani ‘Tanrı öldü yaşasın üst insan’. Böyle bir dünyada insanın nasıl korunacağı değil insanın nasıl hakkından gelineceği konudur.²⁸⁵

Levinas ise sorumluluğu merkeze alır Nietzsche kendi mutluluğunu merkeze alırken Levinas ötekine ilgi alaka ve başkası için var olmanın mutluluğunu önceler. Ben ötekiler için var olduğum için benim. Benliğim taşıdığım sorumluluktan oluşmuştur. Benim gerçekleştirmediğim eylem ve benim için önem taşımayan şeylerden bile öteki için sorumluyum. Yüz bana buyurur ve ben ona itaat ederim, itaatimin sebebi ise onun güçlülüğü değil acziyetine duyduğum merhamettir. Öteki için sorumluluk maddi gerçekler ve toplumsal olgulardan daha gerçektir. Ancak bu sorumluluğun benim eylemlerim üzerinde belirleyici bir yönü yoktur. Sorumluluğu almam için de bir zorlayıcı yoktur vicdanımın sesi dışında.Sorumluluk garanti altına alınmamıştır ve sorumluluk daha iyiyi aramamın bir sonucudur.Yapılacak seçimin bir garantisi yoktur iyi de mutluluk arayışı da bu sürekli seçim hali ile devam eder.²⁸⁶

Bauman yaşamı bu seçimler ve bilinmezlikler içinde oluşturulan bir sanat olarak görür. Birey,ressam veya heykeltıraş gibi olabilecek en iyi şekliyle eserini ortaya koymaya çalışmalıdır. Kendini yetiştirmiş, kendine güvenen, öz yaratım sahibi özgür ve özerk bireyler olarak kişiliğimiz ve hayatımızı müellifi olduğumuz ve tek başına sorumlu olduğumuz bir sanat eseri olarak algılamalıyız.Özgünlük, özgür seçim ve mutluluğa ulaştıran ahlaki davranışlar bununla mümkündür.

²⁸⁵Bauman, *Yaşam Sanatı*.s.169-178

²⁸⁶Bauman, *Yaşam Sanatı*.s.179-183

SONUÇ

Ahlak ve etik kavramları, insanlık tarihinin başlangıcından itibaren bireylerin ve toplumların sosyal, kültürel ve hukuki yapısını şekillendiren temel kavramlar olmuştur. İlkçağ felsefesinde ahlak, insanın doğayı ve varlıkları anlama çabasının bir parçası olarak mutluluk ve haz odaklı bir yaşam arayışıyla ilişkilendirilmiştir. Orta çağda ise ahlak anlayışı, din ve Tanrı merkezli bir motivasyona dayanmış, bu durum kilisenin ve din adamlarının otoritesini artırarak bireyler üzerinde itaat odaklı bir ahlak anlayışı oluşturmuştur. Ancak bu yaklaşım, Aydınlanma döneminde akıl ve birey odaklı bir ahlak anlayışının doğmasına yol açmıştır. Aydınlanma ile, ahlak kavramı evrensel bir yapıya bürünmeye çalışılmış ve etik kavramı ile ayrışmaya başlamıştır.

Modern dönemde etik, hukuki ve kurumsal bir yapı kazanarak bireysel vicdani sorumluluktan uzaklaşmış; devlet eliyle uygulanan ve yasalara dayalı kurallar bütünü haline gelmiştir. Bu durum, bireylerin etik davranışlarını yalnızca statülerinin gerektirdiği bir zorunluluk olarak yerine getirmelerine ve ahlaki sorumluluklarından uzaklaşmalarına neden olmuştur. Levinas ve Bauman gibi düşünürler, modern toplumlarda etik ve ahlak arasındaki bu ayrımın birey üzerinde yarattığı krizlere dikkat çekmişlerdir. Levinas, ahlakın insana varoluşundan önce verilmiş bir "ötekine karşı sorumluluk" olduğunu belirtirken; Bauman, modern toplumda etik kuralların bireyin ahlaki içgüdülerini bastıran dışsal bir yapı haline geldiğini vurgulamıştır.

Postmodern dönemde ise etik ve ahlak kavramları, farklı bağlamlarda yeniden tartışılmaya başlanmıştır. Bu dönemde, bireylerin evrensel kurallar yerine kendi yerel ve bireysel değerlerini ön plana çıkardıkları bir ahlak anlayışı gelişmiştir. Ancak bu durum, ahlak ve etik arasındaki karmaşayı derinleştirmiş, özellikle Türkçe literatürde bu kavramların sıklıkla birbirini yerine kullanılması gibi sorunlara yol açmıştır. Nitekim Kuçuradi'nin vurguladığı gibi, kavramların doğru anlaşılması düşünce, iletişim ve toplumsal yapı üzerinde ciddi zararlara neden olmaktadır.

Modernitenin rasyonel etik anlayışı, kurumsallaşma ve bürokratik yapısı ahlaki sorumluluğun bireyden uzaklaşmasına sebebiyet vermiştir. İkinci dünya savaşının insanlık için çok utanç verici sonuçları ahlaki sorumluluğun yasa ve kurallarla

oluşturulmayacağını göstermiştir. Bireysel vicdan ve öznel ahlaki yargılar daha belirleyici bir konuma oturtulmalıdır.

Bauman akışkan modernite veya postmodern dönemikalıcı doğrular, üst anlatılar ve kesin kurallardan uzak bir dönem olarak nitelemiştir. Çok sesli bir ortam olan postmodern ortamda, modern ve modern öncesi dönemin dış erkli, tek tip ahlak anlayışı geçerliliğini yitirmiştir. Bunun yerine her bireyin otantikliği ve ahlaki sorumluluğuyla oluşturacağı ahlaki bir benlik oluşturulmalıdır. Levinas' tan etkilenecek oluşturduğu ve öteki ile karşılaşmadan doğan bireysel ahlaki sorumluluğu ahlakın temeli olarak görmüştür. Dış bir otorite kaynaklı ki bu otorite ister toplumister iktidar olsun modern etik krize yol açmış ve nihilist bir anlayışı hâkim kılmıştır. Bauman etik krizin ahlakı yok etmediğini bilakis bireysel ahlakın yeniden oluşturulması için bir fırsat olabileceğini söyler. Etik kriz etik kurallara yani dış erkli ahlaka zarar verse de ahlaki benliği oluşturan ahlaki benliği daha mümkün hale getirir.

Ahlaki sorumluluk kurumlar, hukuk sistemi, toplum ve geleneklerin yaptırım gücü ile değil ahlaki benliğin vicdanının sesiyle eyleme geçer. Eylem önceden kestirilemez, hiçbir kesin sebep ve sonuca dayanmaz, müphem ve özgündür. Bu ahlak anlayışı bireyi merkeze alır ve onu edilgen bir nesne olmaktan çıkarıp inisiyatif alan bir faile dönüştürür.

Bauman katı modernitenin sonları ve akışkan dönemi etkisine alan Nietzsche'nin ahlak anlayışını vicdandan uzak yıkıcı bulmaktadır. Levinas'ın karşılıksız sorumluluğu temel alan ahlakını vicdani itkiyle belirleyen ve hem bireyi hem kolektif şuuru destekleyen yapıcı ahlakı günümüz şartları için çözüm olarak görmektedir. Bauman yaşamı bir sanat ve bireyi bir sanatçı gibi görmekte Ahlak anlayışı, yaşam tarzı bu hassasiyetle şekillenen bireyin mutluluk arayışında daha başarılı olacağını iddia eder.

KAYNAKÇA

- Akarçay, Erhan vd. *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 2018.
- Aristoteles. *Nikomakhos'a Etik*. İstanbul: Say, 7. Basım, 2023.
- Aydeniz, Hüsnü. *Teist Varoluşçularda İman-Ahlak İlişkisi*. İstanbul: Rağbet, 2012.
- Aydın, İbrahim Hakkı. "Seküler Ahlak Bağlamında Ahlak ve Din İlişkisi". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 35 (2011).
- Aydın, Mehmet. *Tanrı Ahlak ilişkisi*. Türkiye Diyanet Vakfı, 1990.
- Bauman, Zygmunt. *Akışkan Modernite*. İstanbul: Can, 3. Basım, 2018.
- Bauman, Zygmunt. *Bireyselleşmiş Toplum*. İstanbul: Ayrıntı, 5. Basım, 2020.
- Bauman, Zygmunt. *İskarta Hayatlar*. İstanbul: Tellekt, 4. Basım, 2023.
- Bauman, Zygmunt. *Kimlik*. Ankara: Heretik, 1. Basım, 2017.
- Bauman, Zygmunt. *Modernite, Kapitalizm, Sosyalizm*. İstanbul: Say, 4. Basım, 2022.
- Bauman, Zygmunt. *Modernite ve Holokaust*. İstanbul: Alfa, 2. Basım, 2022.
- Bauman, Zygmunt. *Modernlik ve Müphemlik*. İstanbul: Ayrıntı, 4. Basım, 2020.
- Bauman, Zygmunt. *Özgürlük*. İstanbul: Ayrıntı, 5. Basım, 2022.
- Bauman, Zygmunt. *Parçalanmış Hayat*. İstanbul: Ayrıntı, 3. Basım, 2018.
- Bauman, Zygmunt. *Postmodern Etik*. İstanbul: Ayrıntı, 4. Basım, 2020.
- Bauman, Zygmunt. *Siyaset Arayışı*. İstanbul: Metis, 5. Basım, 2024.
- Bauman, Zygmunt. *Yaşam Sanatı*. İstanbul: Ayrıntı, 8. Basım, 2024.
- Bertrand, Russell. *Etik, Toplum, Siyaset*. İstanbul: Say, 3. Basım, 2021.
- Butler, Judith. *Şiddetsizliğin Gücü*. İstanbul: Metis, 1. Basım, 2021.
- Cevizci, Ahmet. *17. Yüzyıl Felsefesi*. İstanbul: Say, 6. Basım, 2023.
- Cevizci, Ahmet. *Aydınlanma Felsefesi*. İstanbul: Say, 3. Basım, 2023.

- Cevizci, Ahmet. *Etik Ahlak Felsefesi*. İstanbul, 4. Basım, 2021.
- Cevizci, Ahmet. *Felsefe Terimleri sözlüğü*. İstanbul: Paradigma, 6. Basım, ts.
- Cevizci, Ahmet. *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Say, 9. Basım, 2023.
- Cevizci, Ahmet. *Felsefenin Kısa Tarihi*. İstanbul: Say, 6. Basım, 2019.
- Cevizci, Ahmet. *Felsefeye Giriş*. İstanbul: Say, 10. Basım, 2024.
- Cevizci, Ahmet. *İlkçağ Felsefesi*. İstanbul: Say, 12. Basım, 2022.
- Cevizci, Ahmet. *Ortaçağ Felsefesi*. İstanbul: Say, 6. Basım, 2023.
- Çiftçi, Yusuf. “Ahlak ve Ahlaksızlık Arasında Nietzsche”. *Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset ve Kamu Yönetimi*.
- Çüçen, A.Kadir. *Felsefe Tarihi III 20. Yüzyıl Filozofları*. Bursa: Sentez, 2. Basım, 2019.
- Descartes, Rene. *Felsefenin İlkeleri*. İstanbul: Say, 18. Basım, 2021.
- Devellioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lûgat: eski ve yeni harflerle*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 34. baskı., 2020.
- Erdem, Derya. “Modern Ahlakın Krizi ve Sonrası”. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kültür ve İletişim* 6/2 (2003), 91-120.
- Erdem, Hüsamettin. *İlk Çağ Felsefesi Tarihi*. Konya: HÜ-ER, 4. Basım, 2000.
- Foucault, Foucault. *İktidarın Gözü*. İstanbul: Ayrıntı, 6. Basım, 2023.
- Giddens, Anthony. *Modernliğin Sonuçları*. İstanbul: Ayrıntı, 10. Basım, 2021.
- Gödelek, Kamuran. “Michel Foucault’nun Ahlak Anlayışı”. *Beytulhikme An International Journal of Philosophy* 1/2 (2011).
- Gökberk, Macit. *Felsefe Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 36. Basım, 2023.
- Han, Byung Chul. *Ötekini Kovmak*. İstanbul: Ketebe, 3. Basım, 2024.
- Han, Byung-Chul. *İktidar Nedir?* İstanbul: İnsan Yayınları, 3. Basım, 2024.
- Han, Byung-Chul. *Yorgunluk Toplumu*. İstanbul: Açılım Kitap, 7. Basım, 2021.
- İyi, Sevgi - Tepe, Harun. *Etik*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 2019.
- Kant, Immanuel. *Etiğin Metafizik Unsurları*. Ankara: Gece Kitaplığı, 1. Basım, 2021.

- Kart, Berfin. *Deontolojist ve Teleolojist Kuramlar İkileminde “Erdem Etiği”*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2006.
- Ketenci, Taşkın. “Kant Etiğinde Duyguculuğun Eleştirisi”.
- Kılıç, Recep. *Ahlak Felsefesi (Etik)*. Ankara: Nobel, 2022.
- Kızılkurt, Ahmet. “Bireysel ve Toplumsal Ahlak Anlayışı (Platon ve Farabi Karşılaştırılması)”. *Genç Mütefekkirler Dergisi* 3/2 (2022), 338.
- Kucuradi, Ioanna. *Uludağ Konusmaları: Özgürlük, Ahlak, Kültür Kavramları*. Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, 2017.
- Kuçuradi, İonna. “Etik ve Etikler”. *Türkiye Mühendislik Haberleri* 1/243 (2023), 7.
- Küçükalp, Kasım. *Çağdaş Felsefede Farklılık Tartışmaları*. Bursa: Emin Yayıncılık, 2016.
- Küçükalp, Kasım. *Nietzsche’nin Postmodernizme Felsefe Bakımından Etkileri*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2002.
- Macintyre, Alasdair. *Erdem Peşinde Bir Ahlak Teorisi Çalışması*. İstanbul: vb., 2. Basım, 2021.
- Macit, M. Hanifi. “Teleolojik Etik Anlayışının Deontolojik Eleştirisi”. *Kaygı* 13 (2009).
- Nuttall, Jon. *Ahlak Üzerine Tartışmalar*. İstanbul: Ayrıntı, 3. Basım, 2020.
- Oktay, Ayşe Sıdika. *Kınalızade Ali Efendi Ahlak-ı Alai*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2019.
- Oskay, Bülent. “Immanuel Kant’ın Ahlak Felsefesinde Özgürlüğün Olanaklılığı”. *Tabula Rasa Felsefe&Teoloji Dergisi* 40 (2023).
- Özcan, Zeki. “Nikomakhos’a Etik Bağlamında Aristoteles’in Erdem Etiği”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29 (2020).
- Özden, H. Ömer. “Descartes’in Ahlak Anlayışı”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*.
- Özturan, Hümeysra. “Etik ile Ahlak Arasında: Türkçe Ahlak Felsefesi Literatürüne Dair Etik Kavramı Kullanımı Üzerinden Bir Değerlendirme”. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 9/17 (2011), 169-202.
- Platon. *Sokrates’in Savunması*. İstanbul: Beyan, ts.
- Poole, Ross. *Ahlak ve modernlik*. İstanbul: Ayrıntı, 1. Basım, 1993.

- Russell, Bertrand. “Toplumsal Yeniden İnşanın İlkeleri”. İstanbul: bgst Yayınları, 1. Basım, 2015.
- Samsa, Betül Nur. *Zygmunt Bauman’ın Modern Ahlak Felsefesi Eleştirisi*. Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2021.
- Tunç, Merve Betül. *Hilmi Ziya Ülken ’de Aşk Ahlakı ve Onun Diğer Ahlak Nazariyelerine Yönelttiği Eleştiriler*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı Din Felsefesi, Yüksek Lisans, 2009.
- Türer, Celal. *Felsefe Tarihi*. Ankara: Bilay2021, 5. Basım, ts.
- Türkeri, Mehmet. *Etik Kuramları*. İstanbul: Lotus, 6. Basım, ts.
- Wolf, Abraham. *Nietzsche’nin Felsefesi*. İstanbul: Hikemiyat, 1. Basım, 2020.
- Yaran, Cafer Sadık. *Ahlak ve Etik*. İstanbul: Rağbet, 2022.
- Yıldız, Ahmet. “Ahlaki Rölativizm Eleştirisi”. *Bilimname* 35 (2018), 49-70.
- Yıldız, Nedim. “ETİK İLE AHLAK AYIRIMI”.
- Zygmunt Bauman, David Lyon. *Akışkan Gözetim*. İstanbul: Ayrıntı, 4. Basım, 2020.
- TDV İslâm Ansiklopedisi. “AHLÂK”. Erişim 23 Aralık 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ahlak>
- “etik isim - Tanım, resimler, telaffuz ve kullanım notları | OxfordLearnersDictionaries.com’daki Oxford İleri Öğrenen Sözlüğü”. Erişim 28 Kasım 2024. <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/ethic?q=ethic>